Kurdistana Turkî di Navbera Herdu Cengan de

Profisor A. Hesretyan

Werger Dr. M. S. Cuma

Navrok

Pêşgotin 4

Pirsiyarîya Kurd li Turkiyê de 13
Ji destpêkirina Tevgera Kemalî de tanî Kongirê Lozanê 13

Raperîna Kurdan di Sala 1925 de (Raperîna Şêx Seîd) 74
Lîkarxistina Raperînê 74
Birêveçûna Raperînê 87
Pêrabûnên Yasayî û Sipahîyî wergirtî ji bal Serdarên Turkan de ji bona nabûdkirina Raperînê 95
Girtina Rêberên Kurdan û Dadkirina Wan 119
Serûştîya Raperînê 134

Ramyarîya Desteyên Serdarên Turkî Beramber bi Xelkên Kurd ve (1924-1939) 142
Lîsta -1- 143
Lîsta -2- 190

Pêşgotin

Xwendevanên hêja!

Vaye ez nivîsta Kurdistana Turkî di Navbera Herdu Cengan de ji bona nava destên we didim bidanîn.

Ez ji Xwendevan û Rexnevanan hêvîya lêbuhurandinê li ser hemû van kur û kêmanîyên de didin bidaxwazkirin, yên ku ew di nava vê nivîsta hanê de têtin bidîtin.

Ev nivîsta hanê min ew di 6. 1. 1988 de ji zimanê Erebî date biwergerandin, ya ku ew ji bal Dr. Sededîn Mula û Bavê Nazê ji zimanê Rusî hatibû biwergerandin. Ez dixwzim li vêderê de sipasîya xwe ji bona van herdu Dostan li ser vî karê qenc de bidim pêşkeşkirin.

Min ev karê hanê him ji bona pêşvexistina zimanê me û himjî ji bona bêtir têgihiştin û pêgihiştina Miletê me di mêjûwa xwe de date biwergerandin; jiber di vî warê hanê de kêmanyên me bi pir zor ve têtin bidîtin.

Danerê vê nivîsta hanê Profîsor Hesretyan Serkê Beşê Kurdî li Zanistgeha Moskê de tête biderkevtin û ew yekekî

bi pir karnas ve di warê mêjuwa Kurde de û herwehajî ji dil û can ew bi dostekî Ermenîyî Kurdî şêrîn ve tête biderkevtin.

Ez tevaya sipasîya xwe ji bona vî dostê şêrîn û xweşewist ji dil û can didim bipêkşeşkirin. Hevîdarim, ku her û her dostanîya Gelê Ermenîyî xweşevist ligel birayê wîyî Mar de, weha Ermenîyan di mêjûwa kevnar de Kurd didan binavkirin, bête biberz û bibalakirin.

Ev karê bi nerx û hêja ve demeke pir giring û xwînavî û hêjîbêtir poşandî di mêjûwa me de dide biderxistin û biraxistin, ya ku ew tanî nihajî hêjî pir bi kêmbûn ve li ser de hatîye binivîsandin.

Serpêhatîyên rûdanên vê pêlê dûr yanjî nêzîk bingehên wan di tevaya siyaseta Osmanî de di dawîya sedsalên heştdehan de beramber bi Kurd ve tête biderkevtin û wê ji wê demê bi xwe jî ve daye bidestpêkirin.

Piştî bezandin û rûxandina Dewleta Osmanî di sala 1918 de û bi dawî hatina cenga yekem ve û bi girtina kokgirê aşîtîyê ve li Sêver de û peymana wê di sala 1920 de beramber bi çarekirina pirsiyarîya Mîlîyî Kurd de hêvîyeke mezin ji bona serxwebûna Kurdistanê li nik Miletê Kurd de ji nû ve careke din hate bidîtin.

Kurdan li gora zanebûn û karîna xwe de careke din ji nû ve ji bona vê mebesta perest di serxwebûna Kurdistanê de dane bixebatkirin.

Pir dek, dolab û vîlik li ser serên Kurd de hatin bigerandin û di encamê dawî de li ser bingehê Peymana

Sayks-Piko de, ya ku ew ji bona parvekirina Dewleta Osmanî di navbera Igilistan, Firensa û Rusya de li bajare Beyrudê de di sala 1916 de hatibû bigirêdan, ji nû ve Kurdistan di navbera çar Dewletan de hate biparvekirin û bibendekirin.

Bingehê vê parvekirina hanêyî nuh û hemû destanên, yên ku ew tani niha bi ser serên Kurd de ji bal van Dewlewtên Dagîrkerên Kurdistanê de têtin bikirin, tevde ew li ser dewlemendîya Kurdistana Jêrî de li ser nefta wê de hatin û hêjî têtin bikirin.

Ev jî di bin nav û nîşana pirsiyarîya Musilê de di sala 1925 de tête bidîtin, ya ku bingehê çarekirina wêna di navebera Turk û Ingilîzan de di sala 1926 de hate bikirin.

Hoyê çarekirina vê pirsa hanê di nava wan Dewletan de di Peymana Lozanê di sala 1923 de hate bikirin, ya ku têde Peymana Sêver beramber bi Kurd ve ji bona daketina Turk ji Wilayeta Musilê, -ango bigir ji tevaya Kurdistana Jêrî ligel nefta wê de ji bona Ingilîz-, bi carekê ve hate bihilanîn û bijibîrkirin.

Destana Netewê Kurdî perçekiri bi hemû nobûn û hovîtî ve ji bal desthilatîyên Dagîrkerên Kurdistanê de hate bidestpêkirin.

Dirbûn û hovîtîya wan beramber bi Netewê Kurd ve gelekî ji Ramyarîya Kolonyalîya Portogalî û Sipanê li Emerîka de bi tûjtir, notir û hovtir ve tête biderkevtin.

Ramyarîya -Siyaseta- wan nebes tenê li ser talankirina

dewlemendîya welatê me û kole û bendekirina Miletê me de tête biavakirin, na hêjîbêtir ew li ser qirkirina wî de bi carekê ve tête bihîmkirin.

Li ser vê dewlemendiya welatê me de tanî irojî hêjî Dewltên Kolonyalîyî Dagîrker bi hemû hovîtî Kurdistana me didin bitalankirin û bi serdejî ve bi hemû çekên dujehî jî ve ji bona bendekirin û qirkirina Miletê me bi Çekên Kimyawî û Biyolocî ve didin bikarkirin.

Careke din jî di vê Pêla me de ji nû ve bi hemû xurtbûn û nobûna xwe ve pirsiyarîya Kurd ji bona serxwebûn û pêkanîna Dewleteke Milîyî Hevgirtîyî serbixwe ve ji bona gorepana rojhilata navîn hatîye bikevtin.

Ev xebata me vê carê di vê pêla niha de bi saya xebata Miletê me û yekbûna wî li Kurdistana Jêrî de bi qonaxeke pir bilind û giring ve hatîye bivegihaştin.

Piştî avêtina Çekên Kimyawî û Biyilocî ji bal Dewleta Iraqê de ji bona qirkirina Miletê Kurd tevaya dunyayê vê carê ew bi hewara Kurd ve hate bihatin. Destên Serdarên Iraqîyî regezperest dane bikurtkirin û Siwaneke Sipahîyi Parastinê ji bona ser kurdistana Jêrî ji bal hêzên Hevalbend de beramber bi hovên Serdarên Mirovxwerên Iraqî de hate bivedan.

Di vê salê de rûdanên pir giring û kûr di mêjuwa me de û herwehajî di mêjuwa rojhilata navîn de hatin bidestpkêirin.

Helbijartina demokrasî, pêkanîna desthilatîya Kurdistan û dazanîna Dewleta Fêderalî -Hevgirtî- ji bona Kurdistana Jêrî de hêvîya Kurd di serxwebûnê de li ser bingehê siyaseteke nerm, liserxwe û rast de hate bidanîn.

Ev Ramyarîya hanê nebes tenê berjewendîya Gelê Kurdistanê dide biderxistin, herwehajî û pêrejî berjewendîya Gelê Ereb, Turk û Iranî jî dide biderxistin, ku ev Miletên hanê bi hev re û mîna hev di serxwebûna Milî û Welatî de ji bona xweşbûna abûrî, pêşveketin û geşbûna civakî bêtin bijîyandin.

Ji bona vegirtvan û talankerên hovên Serdarên Kurdistanê ji Ereb, Ecem û Turkan bes û bi tenha ve du rê têtin bidîtin, da ku ew li ser de bêtin biçûyîn:

1. Rêya pêrûniştina serxwebûna Kurdistanê û pêkanîna Dewleteke Milîyî hevgirtîyî serbixwe ve li seranserî Kurdistanê de û jîyan ligel Netewê Kurd de bi aşitî û dostanî ji bona xeşbûna jînê û bikaranîna hemû dewlemendiya van welatan bi hev re ji bona berjewendîya Gelên xwe tête bidîtin, da ku ew jî tevde ji vê li paşvekitana hanê de bi hev re bêtin birizgarkirin.

2. Çuna sertî li ser vê siyaseta niha de bi talankirina dewlemendîya Kurdistana me, kole û bendekirina Miletê me, na hêjîbêtir bi qirkirin û nabûnkirina Netewê Kurd ve tête biderkevtin.

Ev siyaseta hanêyî dawî bi giştî ve ji bona Netewê Kurd bi destaneke gewre û giran ve, lêbelê bi neçarî ve bi serxwebûn, yekgirtin, rizgarkirin û xurtbûna wî ve tête bidawikirin.

Lêbelê ev siyaseta hanêyî dawî bi giştî ve dê ji bona Ereb, Turk û Iranî bi destaneke deha gewretir, kûrtir ve bête bidawîkirin, ku di encame dawî de bi neçarî ve li ser vê siyesta çepelî kotî de ew dê bi dehan sal ber bi ber paşvexistinê ve bêtin birakişandin û dê welatê wan dûr yanjî nêzîk bête bikavil û biwêrankirin.

Baştirîn nimûne li ser vê siyaseta dir û hov beramber bi Gelê Kurd ve siyata Dewleta Irqêyî bêtir ji pêncî sali ve tête bidîtin, ya ku ew di encamê dawî de bi wêrankirina wê û rûxandina wê hate bidawîkirin, di wê roja pîroz de, di roja Dazanîna Dewleta Havgirtî-Fêderalî- de li Kurdistana Jêr de hate bidîtin.

Ev rastîya hanê divê bi diyarî ve ji bona wan Dewletên Dagîrker û Kolanyalî û herwehajî ji bona Miletên Ereb, Turk û Iranî jî bête bigotin. Ev Dewletên han jiber vê bi destkevtina Kurd ve cerg û hinav li wan de tête bilerizkirin.

Taya mirina desthilatî, talankirin, kolonyalîkirina wan ji bona Kurdistana me vaye dayite bidestpêkirin.

Hîç gûman têde niye, ku Netewê Kurd ji dil û can ew dixwaze bi serxwebûn, xweşî û dostanî ve ligel Miletên Ereb, Turk û Iranî de bête biijîyandin.

Ev Miletên hanê hemû mîna hev û bi hev re bi baştirîn dostên Netewê Kurd ve têtin biderkevtin û Kurd jî bi xwe jî ve bi baştirîn dostên wan tête biderkevtin, heger ku ew bi rastî ve di bingehê qazanc û berjewendîya xweyî Milî de di niha de û hêjîbêtir di yyinde de bêtinbi liberketin.

Azadîya me Kurdan bi azadîya van Miletan ve tête bigiredan û herwehajî azadîya van Miletan jî bi azadîya me Kurdan ve têtе bigirdanê. Miletekî azad Miletekî din Jêrdestên xwe nade bikirin.

Destana van Miletan di wê çaxê de dê bête bidestpêkirin, gava ku ew vê rastîya hanê di serguhên xwe re bidin biavêtin.

li vêderê de bes û bi tenha ve ji bona bibîrxistinê em ji bona dostên xweyî Gelê Ereb li Iraq û Surî de vê rastîya hanê didin bixuyanîkirin û li ber çavan wan de didin bidanîn:

Bê ava Kurdistan Iraq û Surî nikarin bi başî û xweşî ve bêtin bijîyandin, na hêjîbêtir ew nikarin wetov nala niha jî bêtin bijîyandinbijîn?

Herwehajî ma gelo dê Turkî û Iran jî bi bê çarekirina pirsiyarîya Kurdistan di serxwebûn û yekgirtina xwe de dê bikarin ew xwe bi pêş ve bidin bixistin?

Her Mirovekî piçekî têgihiştî di mêjûwa rojhilata navîn de, di mêjûwa xebata serxwebûna Milatan de di seranserî cîhanê de bê çarekirina serxwebûna Kurdistan û yekgirtina wê ev Dewletên Dagîrker, Talanker û Kolonyaliyên Kurdistan ji bal Netewê Kurdê gernas û mêrxas de di Encamê dawî de dê bêtin bitarûmarkirin.

mêjuwa rûxandin û nemakirina Babil û Nîneva divê her û her li ber çavên van Talankeran û Mirovxweran de bête bidanîn.

Netewê Kurd ji berî pênc hezar sal di hemû qonaxên mêjûwa rojihilata navîn de her û her bi mêrxasî û gernasî ve li ber rûmeta welatê xwe de beramber bi pir Vegirtvanên bi nav û deng ve di mêjûw de hatîya birabûn û ew di encamê dawî de ji nava Kurdistana xwe dane bderkirin û bipengizandin û hêjîbêtir bi hust bi bi hust ve pê bi pê ev xakê perest ji gemara tapanên Dujminan daye bipakkirin û birizgarkirin.

Pirsa ku ew niha xwe bi darê ço ve dide bikirin, ma gelo dê ev Talenkerên Serdarên Dagîrkerên Kurdistana me di vê rastîya hanê de bêtin biliberkevtin, di vê deme ku Netewê Kurdî perçekirî bi şiyarbûna Milî û serxwebûna Kurdistana xwe ve di tevaya dunyayê de bi nav û deng ve tête bikirin û ew şev û roj ji bona durujmê Kurdistan yanjî Neman bi pêgîrî ve jê re dide bixebatdikin.

Mujde li asûwê esmanê Kurdistana me de vaye Dazanîna Dewleta Havgirtî-Fêderalî- li Kurdistana Jêrî de tête bidazanîn. Ev hêvîya bi hezaran sedhezaran ji gorîyên Kurdistan di rêya rûmet û xebatê de ji bona serxwebûna Kurdistana me û yekbûna wê vaye hêdî hêdî bi nermî ve, li ser xwe de û hêjîbêtir li ser bingehê hiş de tête bicihanîn.

Tevaya Kurd li seranserî Kurdistanê de niha yek erk û armanca jêre tête bidîtin: ew jî şev û roj xebat û karkirin ji bona xurtkirin û pêsvexistina vê Dewleta Kurdistana meyî perste dide bikirin, ya ku ew hêvîya jîna me ye, na hêjîbêtir ew tevaya Mirovanîya me bi xwe ye.

Dermanê vî derdê me mîna hercar ew bi carekê ve di bingehê yekitîya Kurd de li seranserî Kurdistanê de tête bidîtin. Ev yekitîya hanê bi rêzana destûra serxwebûn,yekgirtina Kurdistana me û pêkanîna Dewleteke Milîyî Serbixwe ve tête biderkevtin.

Dujminên me di hemû pêlên mêjûwa meyî tirş û tal de her û her wan ji duberîyê di nava Miletê me de bi hemû tuwana xwe ve dane bikarkirin û bi rastî jî ve her û her bi vî karê hanê ve wan em di nava xwîna me de dane bivegevizandin û welatê me ji xwe re ser li nû de bi mêrga kuştin û talanîyê ve dane bikirin.

Jibervêjî parastîna yekitîya me bi erkekî herî gewre ve li ser şanên me de tête biderkevtin. Bêyî vê yekitîya Kurd li seranserî Kurdistan de bivin yanjî nevên, dê em hemû bidestkevtinên xwe ji nava destên xwe bidin biberdan û biwindakirin û careke din jî bi neçarî ve destana me ji nû ve, lê vê carê hêjî gûrtir û bedtir dê bête bidestpêkirin.

Berî ku ez vê pêşgotina xwe bi dawî ve bînim bianîn, ez li ser xwe de didim bidîtin, ku ez li vir de tevaya sipasîya xwe ji bona Fewzî Esed, Dr. Fewzî Resul, Mizgîn, M. A. Delawî û Ciwan li ser alîkariya wanî bi nerx ve ji bona bicihanîna vî karî bidim bipêşkeşkirin.

Berlin, di 2 çirîya paşî 1992 de
Dr. M. S. Cuma

Pirsiyarîya Kurd li Turkiyê de

Ji destpêkirina Tevgera Kemalî de tanî Kongirê Lozanê

Tevgera Rizgariya Kurd li Turkiyê de, ya ku bi destpêkirina Sedsalên Bîstan ve hatîye bidestpêkirin, piştî derbasbûna xwe di hin qonaxên pêşketina xwe de nîşana rizgarkirina Milî ji xwe re date biwergirtin. Ev tevgera hanê beramberî pêrabûnên siyaseta Şovîniyî Borcuwazîyî Turkî hate binokirin, ya ku ew di bin Rêberiyên "Turkiya Genc" de dihate biwênerkirin.

Bezandina Imperetoriya Osmanî di Cenga yekem de, topavêtina mêldariya Musulmantîyê û Osmanîtîyê, ligel jî gûrbûna Milîbûna Turkî de, ya ku wê Turkirin û Hilandina Kêmaniyên Miletên din bi darê zorê dida bidaxwazkirin, hişt, katbûn û pêşvexistina Şiyarbûna Milîyî kurd û gewrebûna tevgera wîyî Rizgarî pê bête bidestpêkirin.

Miletê Kurd jî mîna Miletên din di zîneta herifandina

Imperetoriya Osmanî de ji bona mafeyê xweyî Milî dest bi xebatê ve date bikirin. Li ser têgihiştina tevgera Kurd de di wê qonaxê de "Komela Vejenadina Kurdistanê" (Cumîyet Tealî Kurdistan) hate biderkevtin, ya ku ew di sala 1918 de hate bipêkhatin û wê rawestandinên nerm ji xwe re dane biwergirtin[1]. Vê Komela hanê ligel "Partiya Azadiya Ligelhev" de li ser dana Ewtonomî de ji bona Kurdistanê di nav çarçopê Imperetoriya Osmanî de peymanek date bigirêdan[2]. Şaxên wêna li Wilayetên Diyarbekir, Bedlis û Al-Ezîzan[3] de jî dihatin bidîtin, ji bona vegerandina kurdan ji heremên cudayî ji Enedolê ji bona cihên wanî Berê, herwehajî ji bona danîna karmendan ji Kurdan di dam û destgehên Mîrî de li Kurdistana Turki yê de[4], xurtkirina pêwendiyê ligel Serdarên bajarê Sulêmaniyê de (li Îraqê) de û pêrejî danîna pêwendiyên Dostaniyê ligel Îngilîzan de wê didate bixebatkirin.

Lêbelê Rêberên "Komela Vejandina Kurdistanê" xebata rast û durûst beramberî Turkan didan binayînkirin. Di

---

[1]Dr. T. Z. Tunaya. Turkiyede Siyasi Partiler. 1859. 1952. Istabul, 1952, R. 429-430

[2]M. Toker. Şeyh Saitb ve Isyanî. Ankera, 1968, R. 115

[3]K.. Ataturk Nutuk, C, III. Istanbul, 1962, R. 904 (Vesîrlar 8-9)

[4]Li gora bîr û bawerîya Merovê bi nav û deng ve di Komela Vejandina Kurdistan de Kamiran Alî Bedirxan divabû Kurdistana Turkiyê Wilayetên Erzeromê, Wanê, Bedlîsê, Diyarbekrê û Xarpûtê (Mamurît û El-EzIzê) bêtin biberkevtin, yên ku topraxa wan 207 hezar Kilometrê Çargoşî dihatin biderketin (biner li Kanîya Jimara I, R. 431 de).

civîna girêdayî de di Îlula sala 1919 de li Istenbolê de di dema xwestina Merevên Xort di Komelê de bi wergirtina biryarekê ve li ser dazanîna Serxwebûna Kurdistan û derkirina hemû Biyaniyan de jê û di nava wan de jî hêzên Turkî de Serokê Komelê Seyid Abdul-Qadir li ber vê Pêşneyara Xortên Kurd de hate birabûn; jiber ku bi tevgera Kurd ve nayête bikevtin, ku ew di ruwê Turkan de di demeke wehayî teng de bête birawestandin, ya ku ew têre têtin biderbaskirin. Hêjîbêtir ji vêjî Abdul Qardir li ser pêşkeşkirina yarmetiyê de ji bona Turkan sorbû û li ser Endamên Xortên Komelê ji bona çûna heremên kurd de temînî dikir, herwehajî xebat dijî pêrabûnên Eremeniyan ji bona pêkanîna Dewleteke Milî ji wan dida daxwazdikirin, wî her û her dida xuyanî kirin, ku ji bona dana Ewtonomî ji bona kurdan Sultan dê sozê xwe bîne bicihanîn.[5]

Tevlivêjî çendjî Bernameyên Rêberiyên "Komela Vejandina Kurdistanê" jî bi nerm ve dihatin biderkevtin, van Rêberiyên hanê nedikaribûn Mêldariyên Endamên bêtir Xwîngerm di ser guhên xwe re bidin biavêtin.

Di birûskekê de ji bona Wênerê Diplomasiya Ingilizî de li Bexdadê de Balozvanê Biritanî de li Istanbolê de di mêjûwa 18 cotan sala 1919 de dide vinivîsandin:

Abdul-Qadir, tevî ku ew Serokê Dîwanxana Pîremerdên Osmanî jî bû, "bi navê Civata Kurd ve li vê derê de pirsiyariya Serxwebûna Kurd û Rizgarikirina wan ji bin nîrê Turkiyî zikreş de ji min re date bipêşkeşkirin".

---

[5]M. N. Dêrsimî. Kurdistan Tarihinde Dersim , Heleb, 1952, R. 120-121

Herwehajî di birûskeke din jî de di mêjûwa 3 gulana sala 1919 de ji bona Wizareta derveyî Ingilîzî Balozvan dide biagehdarkirin:

"Ew Dewleteke Azad ji bona xwe didin bidaxwazkirin... Ew rizgarkirina xwe bi carekê ve ji Turkan didin bidaxwazkirin, yên ku wan ji bona kurdan hîç bi carekê ve tiştek nedan bipêşkeşkirin -weke ku ew li ser zimanê Abdul-Qadir de hatiye bigotin, yê ku bi taliyek pir ve li ser Turkan de dida biaxivtin"[6].

Bêyî ku em li nik pir şapên bizava Kurd de di wê qonaxê de, herwehajî ligel durûjim û daxwazên wêna de bêtin birawestandin, em didin binîşankirin, ku remana rizgarkirinê ji bin nîrê Turkî rehên xwe pir kûr û qûl dayite biberdan , tanî radeyekî wisa ku Serokê Civata Dîwanxana Pîremerdên Turkî bi xwe jî ve bi bal ve hatibû birakişandin.

Herwehajî pêrejî rawestandina Şerîf Paşa di vî warê hanê de hîç delîlekî ji xwe re nade bidaxwazkirin, yê ku wî di Serpereştîya Dewleta Imperetorîya Osmanî de Şûnkarîyeke pir nazik û bala ji xwe re dabûn biwerdigirt.

Weha di kongirê Feresayî de, yê ku ew têde bi Serokê Wênerên Turkî ve dihate biderkevtin, wî ji ser xwe Berbirsiyarîya Peyvdarîyê bi navê Wênerê Turkî ve date biavêtin, wî xweser xwe nala Wênerê Kurdistanê date bidazanîn û dest bi gift û goyînê ve ligel Wezîrê derveyî

[6]S. S. Gavan. Netewê perçekirî di Rojhilata Navîn de. London, 1958, R. 21

Îranê de ji bona Dazanîna "Serxwebûna" Kurdistanê di bin perên Îranê de date bikirin.

Weha du bibîrxistin ji dêlva Kurdan ji bona Kongirê Aşîtiyê bi daxwazên Kurdan ve di 22 avdara sala 1919 de ligel Neqşeke "Kurdistanîyî Lihevhatî" de date bipêşkeşkirin.

Herwehajî pêrejî Şerîf Paşa gift û bêj ligel Wênerên Ermenîyên Taşnak jî de date bikirin, ku li ser kêra vê jî de bibîrxistineke ligel hevdû de ji bona Kongirê Aşîtiyê de di mêjûwa 20 befirbara sala 1919 de herdu aliyan dane bipêşkeşkirin.

Pir bi eşkere ve têtin biderkevtin, ku ev rastiyên hanê li ser Nobûna pirsiyarîya Kurd de li Turkîyê de bi delîlên pir diyar ve tête biderkevtin; jiber pirsiyarîya Serxwebûna Erministana "Turkî" û him jî Kurdistana "Turkî" piştî Cihêbûna tevaya Xakên Imperetoriya Osmanî li Ewropa û Asya de hate bipêşkeşkirin.

Di nava van rewşên hanê de pirsiyarîya parastina yê mayî ji Imperetoriya Osmanî ji bona Borcuwazîya Turkî hate bipêşkeşkirin. Nebes tenê peyv li ser bergirtina destdirêjiya Biyanî de di nava Xakê Turkîyê bi xwe v, herwehajî li ser Erministanê û Kurdistanê jî de dihate bikirin.

Jiber vê yekê jî hêjî Mustefa Kemal Paşa cihê lingên xwe li Enedola Rojhilat de ne dabû bierdkirin, xweser wî bi civandinên hêzan û xurtkirina cihên Turkan ve li vê heremê de date bidestpêkirin.

Ne bi xorayî jî ve Yekem Balozvanê Sovyêtî li Tirkîyê de S. I. Aralov li ser têgihiştina jirêderketî ya li nik Ataturk de li ser Mafeyê Çarenûsî Miletan de date binîşankirin.

Weha Aralov dide binivîsandin[7]:

Di dema ku K. Ataturk li ber mafeyê Turkan de di Serxwebûnê de dide bidan, weha ew vî mafeyê hanê ji bona Ermenîyan û Kurdan dide binayînkirin.

Wisa di nava vê rûnkirina hanê de Merov dikare cewhera Politîka Kemaliyan beramber bi pirsiyarîya Ermenî ve û him jî beramber bi ya Kurd ve bête biliberkevtin.

Weha Kemalî nala Wêneran û liberxwedanan ji bona berjewendîya Borcuwazîya Turkî û nemaze bi rengekî taybetî ve ya Enedolî bi xwe ve her û her ew beramber bi tevgera azadîxwazî Kurd ve ji pêşîya pêşî de li ber de têtin biradibûn.

Di 15 axlêva sala 1919 de Mustefa Kemal Paşa ji Amasya ji bona Cihgerê Walîyê Diyarbekrê bi birûskeke ve bi şefre ve bi vê navroka hanê ve date birêkirin:

"Her Komelek, ku ew perçekirinê dide bibelavkirin, divê ew xweser ji hev bête bixistin ... Erkê Welatî bi van pêrabûnan ve bi xurtî ve dide bipêwistkirin. Jibervêjî min pêrabûnên we bi carekê ve der barê Baregeha Kurdî de bi başî ve date bidîtin"[8] .

---

[7]S. I. Aralov. Bîrwerîyên Diplomasiyekî Sovyêtî. Mosko 1960, R. 212.

[8]K. Ataturk. (Nutuk), Istanbul, R. 901, 903-904.

Peyvdarî di vê birûska hanê de li ser jihevxistina Şaxê "Komela Vejandina Kurdistanê" de li Diyarbekrê de li ser destên desthilatîya Turkî de tête bigerandin.

Herwehajî bûyînên mîna vêna li her cihekî din de, ku karîn tête dihate bidîtin, ew jî dihate bikirin. Weke tête bidiyarkirin, dibe, ku desthilatîya Turkî di bin rewş û zînetên destdirêjîya Biyanîyan de ne dikarîbû bi cengeke eşkere û fireh ve beramberî Kurdan bête birabûn; jibervêjî wêna tevaya karê xwe di vê qonaxa hanê de ne di serkutkirina tevgera Kurdî de didate bididîtin, lêbelê wê ew di parastina Serdarîya xwe de li Kurdistanê de didate bididîtin, herwehajî bi karanîna Zemîndarên Kurd ve di beramberkirina tevgera Azadîxwaza Ermenîyan de didate bididîtin.

Weha di peyvîna xwe de li ser vê de M. Kemal di birûska xweyî şefrekirî ve di mêjûwa 18 axlêva sala 1919 de ji bona Serleşkerê Orduwa Yekem li Orfa de dide binivîsandin, ew dibêje, ku Tevaya Xelkên Enedolê "ji bona Rizgarkirina Serxwebûna Welêt hev didin bigirtin... Bigir tevaya desthilatiyan û Walîyan tev de li vê biryarîyê de têtin biderkevtin. Herwehajî ragiyandin ji bona Ewtonomî li Kurdistanê de di bin saya Ingilîz de dihate birawesandin. Tevaya Mêldarên vê remanê hatin biderkirin. Kurd jî tev li Turkan bûn"[9].

Li vê derê de Rêkirvanê vê birûska hanê nade

[9]K. Ataturk. (Nutuk), Bergê Sêyem, R. 910 (Bawername).

binîşankirin, gelo "kîjan Kurd tev li Turkan de hatin bikirin"? Weke ku diyare, ne tevaya Rêberên Kurd li tevgera Kemalî de didane bipiştgirtin.

Lêbelê rastî her rastî dimîne, weha hin soz ji bona Kurdan hatibûn bidan û Hinan ji Rêberên Kurdan weha didane bibawerkirin, ku dê Xwedmuxtarî (Ewtonomî) ji wan re piştî biserketinê bête bidan. Jiber vê yeka hanê jî tête biliberketin, bê çima Kongirê Gewreyên tevgera Milîyî Kurdî, yê ku ew di axlêva sala 1919 de li bajarê Erzeromê de hatibû bigirtin, biryariyek date biwergirt, ku têde ew dildariyê ligel tevgera Serbestkirina Turkîyî Nûhatî de didin biderxistin, herwehajî pêrejî wan tevaya piştgirtina xwe jêre datin bidazanîn, heger Milîyên Turkî bi Xwedmuxtarîyê ve ji bona Kurdsitanê pê bêtin birûniştin.

Lêbelê heger Turk vê biryariya hanê bidin nayînkirin, wê çaxê dê Kongire ligel raperîneke giştî de beramberî Sultan deng bide bikirin, bêyî ku hîç pêt bi tevgera Kemalî ve bête bidan[10].

Rêberên Kurdên Beşdar di vî Kongirê hanê de bi xwe ve ew ne dijî pêkhatina Dewleteke Turkîyî Welatî dihatin biderkevtin, ku di nava tara wê de ji bona Kurdistanê Xwedmuxtarî (Ewtonomî) bête bidan. Û ji bona vê yeka hanê bi xwe jî ve Jimareke pir ji Rêberên Kurd li Kongirê 10 çirîya pêşî de sala 1919 de li Erzeromê de hatibûn

[10]Memorandum Sur la situation des Kurdes et leurs re'vendicattions. Paris, 1945 R.2.

bibeşdarîkirin, yê ku ew di mêjûwa 10-23 gelawêja sala 1919 de hatibû bibigirtin.

Di Kongirê Erzeromê de tevî li Beşdarbûna Mayên "Komên Liberxwedana Mafeyan" bi serde jî ve Komela Liberxwedanê ji bona mafeyên Milîyên Wilayetên Rojhilat jî de têde hatibûn bibeşdarîkirin, ku di vê Komela hanê de pir Rêberîyên Kurd dihatin bidîtin, yên ku ew li pişt pêşkeşkirina pirsiyarîya Kurd de li ser Kongire de dihatin biradiwestandin[11].

Tevî ku li ser vê pirsa hanê de li Kongire de hate bigiftûbêjkirin, lêbelê di daxuyanîya kotahî de bes û bi tenha weha hate biderxistin:

"Wilayetên Erzerom, Siwas, Diyarbekir, Xarpût, Wan û Bedlîs ... yekitîyeke lihevhatî didin bipêktînin, ku ew ji Imperetoriya Osmanî nayêtin biperçekirin yaxud bicihêkirin..., di bin çi mehneyekê jî de bête bidîtin. Herwehajî Musulmanên van hereman li ber çavên xwe de Nîşanên Rehî û yên Civakîyî cuda ji her van Komên Musulmanan din bidanîn, yên ku ji wan Miletek tête bipêkhatin, lêbelê jî bi rengekî giştî ve ew xwe nala Biran didin bidanîn, ku ew ji pişta Bavekî û Dêyekê têntin bikevtin[12].

Nala vê xwîngermbûna Turkîyî avdayî bi mêldarîya Musulmantîyê ve ji bona Milîvanên Turkî bi pêwist ve dihate biderkevtin, da ku ew pê Musulmanan- ji Kurdan,

---

[11]F. S. Aşkon. Kongirê Siwasê. Istanbul, 1963, R. 73.

[12]M. Kemal. Mêjuwa Tirkîyî nuh, Bergê yekem, R. 381, Pêvekirina 11.

Çerkesan, Lazan û yên din-bi ser xwe ve bidin birakişandin û wan di rêya Hestkirina Oldariyê de beramberî destdirêjkirina Biyaniyan û Xelkên File bidin bikaranîn.

Weha ligel vê daxuyanîya kotahîya Kongirê Erzeromê de dide bidazanîn, ku tevaya Musulmanên Wilayetên Rojhilat yek Miletî didin bipêkanîn. Tevlivêjî bê ka çi Daxuyanîya Kotahî li ser "Nîşanên Rehî û yên Civakîyî cuda ji her van Komên Musulmanan" jî de dide binavrokirin, rastîya xistina wê di nava yek "Miletî" de di pêşîya pêşî de bi nayînkirina xurûbûna Milîya Kurdî ve dide biderxistin û di encamê dawî de bi nayînkirina mafeyê Çarenûsî Kurd ve bi xwe ve tête biderkevtin. Jiber vê yeka hanê jî ne bi derewa ve hate biderkevtin, ku pir ji Gewreyên tevgera Kurdan bi Kemalîyan ve nedidane bibawerkirin.

Lêbelê Kemalîyan ji dêlva Cemawerên Gelêrîyî Kurd wan pişta xwe bi Zemîndarên Kurdan ve dabûn bigirêdan.

Li ser vê rastîya hanê de tevaya naman û bangên pir têtin bimukurkirin , yên ku Mustefa Kemal ji bona mêldarkirina Zemîndar û Şêxên Kurdên bi deshilat ve ji bona rakişandina wan bi alîyê xwe ve di rêya wan naman û bangan de didate biarmanckirin.

Di gelawêja sala 1919 de Mustefa Kemal Biryarîya Kongirê Erzeromê ji bona Hin Gewreyên Zemîndarên Kurdan re date birêkirin, herwehajî ligel jî de nameyekê, ya ku ew têde ji bona wan dide bibangkirin, ji bona xebatkirinê dijî "Gelacîyên" Ermenîyan û "Dujminên" din

jî ji wan re date bibirêkirin.

Weha M. Kemal nameyekê ji bona yekekî ji Zemîndarên Şernexê Abdul-Rehman Axa re date binivîsandin:

"Dilsoziya we ji bona Xelîfe û Tacê ji tevya dunyayê re bi diyar ve têtе biderkevtin û jê jî bi kêmtir ve nayête biderkevtin, ku yê we bi carekê jî ve hîç pê nayên birûniştin, ku welatê meyî perest ji bal Ermenîyan de bête bipîskirin û jiber nasîna min ji her kesî bêtir bi sincîyên weyî bilind ve têtе bidîtin .... Ez bi carekê ve di wê bîr û bawerîy de me, ku ezê we bi leztirîn dem ve di pêşîya Welatperwerên, yên ku ew jîna xwe ji bona pirsiyarîya Milet û Welêt didin bitirxankirin, dê bibînim. Weha vaye ez ji bona we jimarekê ji daneyên daxuyanîyên kotahî û yên biryarîyên cuda ji yên Kongirê Erzeromê didim birêkirin, herwehajî bi xurtî ve bi dawîanîna wan jêhatiyên Xinêzî ve didim bikirin, yên ku Dujminên me bi wan ve têtin birabûn. Bi bawermendî ve bi welatperwerî û dilsozîya we ve dê ezê çavdêrê bendewarê pêrabûnên we bim[13]".

Herwehajî birûskên mîna vêjî ji bona Zemîndarên Motkîn Hecî Mosa Bê û Şêx Abdul-Baqî Afendî Kiyufer Vêzade ji Bedlîsê, ji bona Zemîndarên Dêrşîv Omer Axa û Resul Axa ji Mûşê, ji bona Endamê Berlemanê berê Sa-Dela Afendî, Şêx Mehmud Afendî û Şêx Diya Aldîn Afendî ji Nûrşîn û herwehajî ji bona Zemînadrê Xerzanê Cemîl Çetobî hatin birêkirin.

[13]K. Ataturk (Nutuk) Bergê Sêyem , R. 940 (Vesirelar).

Hin ji Zemîndarên Kurdan ji bona banga M. Kemal dane bierênîkirin. Lêbelê jî piraniya wan Biryarîya Kongirê Erzeromê bi başîve nedane bididîtin; ne jiber bes pêtpênekirina berjewendîya Milîyî Kurdî, lêbelê jî di pêşî de jiber bi navê Sultan ve dihate bigirêdan. Û di dawîya dawî de wan ne dixwest, ku ew bi vî "Gurîyê" hanê ve bêtin birûniştin.

Der barê hêzên pêşverû de di Civaka Kurdî de, yên ku "dilsozîya wan ji bona Tac û Sulatan" bi cihê lêgûmankirinê ve dihate biderkevtin, Mustefa Kemal yarmetî ji wan nedidate bidaxwazkirin. Evaya di nava rewş û zînetên katbûna xebata rizgariyî Gelên Imperetoriya Osmanîyî jihevketî de bi cihê liberketinê ve tête biderkevtin; jiber ku wan nema dikarîbûn bi "Welatperwer" ve bêtin biderkevtin, yên ku wan jîna xwe ji bona pirsiyarîya "Netewê" Turkî û "Welatê Osmanî" nema didane bipêşkeşkirin.

Jibervêjî dikare bes û bi tenha ve bête biliberketin, bê çima di Kongirê Sîwasê de bes hinek ji Kurdan têde beşdarbûn û têde hindamên Kurdî ji bal Mustefa Kemal, Reûf Beg, Xoce Reîf Afendî, Şêx Hacî Fewzî Afendî û Berî Samî Beg hatin "biwênerkirin"[14]. Lêbelê bê çawa wan kesên Navdar bi "Wênerên" Wilayetên Rojhilat ve berjewendiya Kurdan didan biderxistin, liberketina wêna bi xweve hîç bi dujwarî ve nayête biderkevtin.

[14]F. S. Aşkon. Kongirê Sîwasê. R. 149.

Tevî ku li dujminyatîya beramberî Impirayaliyê de di daxuyanîya kotahîya Kemalîyan de hatiye binivîsandin, ya ew ku ji bal Kongirê Siwasê de, di mêjûwa 11 keçîrînka sala 1919 de hatiye biderketin, ew Daxuyaniya Kotahî bi xwe ve bi canê Şovînîyî guhpênedayî ve bi mafeyên Kêmaniyên Milî ve û bi rengekî taybetî ve beramber bi Kurdan ve hatibû bidagirtin.

Weha di pişt de Biryariyên Kongirê Erzeromê û yê Siwasê di bingeha "Peymana Milî" de hatin bicihkirin, ya ku di rêbebda sala 1920 de ji bal Parlemanê Istenbolê de hate biwergirtin, Ev perlemanê ku piraniya Endamên wî berjewendiya Kemaliyan didane biwênerkirin.

Benda yekem ji "Peymana Milî" dide binivîsandin, ku perçeyên Imperetoriya osmanî, yên li herdu aliyên xêza nîşankirî de di Lihevhatina Modros de di mêjûwa 30 çirîya pêşî de si sala 1918 de hatine bicihkirin û yên bi pirbûna xwe ve ji bal Turkan û Musulmanan de têtin biwarkirin, ewên ligelhev bi pêwendiyên Oldarî û Ferhengî ve têtin bigirêdan û bi xwedan yek armanc ve, di "yekitîyeke bi carekê ve didin bipêkanîn, ku ew bi her mehneyekê jî ve çi rast bejî yanjî çi mafeyî be jî hîç ji hev nayêtin biperçekirin"[15].

Weha Biryariyên Kongirên Erzeromê û Sîwasê, herwehajî bîr û bawerîyên bingehîyên "Peymana Milî"

[15]I. Z. Karal. Mêjuwa komara Turkî (1918-1960) Istanbul, 1963, R. 52.

didin biderxistin, ku Kemaliyan hîç bi mafeyên Milî ve ji bona Kurdan nehatine bipêrûniştin.

Lêbelê wan her û her ji bona bi karanîna Zemîndarên Kurdan ji bona armancên xwe ve di bin perda"Yekitîya Ayînî û Netewî " de dihatin bipêrabûn. Li ser ronahiya vêna de tiştekî nuh nehate bikirin, ku Mafeyên Milîyî Kurd ji bona çûna bi rêxistina xwe ve li ser xebatê de mêjûwa wê ber bi dema "Turkiya Genc" ve tête bivedgerandin, bêyî ku ew hîç tiştekî ji Kemaliyan bidin bipêşbînîkirin.

Weha rewş û zînet jiber du hoyan dihatin binokirin:

Yekem.

Kemaliyan dest bi girtina Rêberiyên Kurdayetîyê ve li Istenbolê de datin bikirin, da ku ew Serekên tevgera Kurd bidin biberbadbikin.

Duwem.

Ji aliyê din de Dewletên Impiryalî, yên ku "Şûreşgêriya" Kemalî cerg li wan de date bilerizandin, ji bona bi gijanîna hemû hêzên bi tirşbûyî ve li ser wan de û di nava wan jî de tevgera Kurdî jî wan jêre didate bikeftileftkirin.

Weha raperîna Melatya di havîna sala 1919 de yekemîn livandina Kurdîyî ji dil de di vê pêla hanê de ew tête bijimartin.

Weha ji bona likarxistina vê raperînê hin ji Endamên "Komela Vejandina Kurdistanê" û herwehajî Serwanê Ingilîzî Noêl têde hatin bibeşdarîkirin.

Weha di vî batê hanê de Raportê, ku ew ji bal Bahozvanê Ingilîzî de di sala 1919 de ji bona Wizareta derveyî Biritanî hatîye birêkirin, serenc dide bikişandin:

"...Ez ligel Abdul-Qadir û hinên din mîna wî de hatim biaxivtin. Min çûna wî ji bona Kurdistanê û ji bona bi karanîna desthilatiya wî ve li wir de li ser de date bipêşkeşkirin. Weha ji bona bi kêrkirina li ser wan de bêtir ji pêncî carî, ez neçarbûm, bidim bivegerandin, ku yê me dixwazin Turkan bidin bixapandin. Tevlivêjî wehajî bi Kurdan ve nabe bête bikirin, ku bi wan jî ve pir bête bibawerîkirin.

Armanca Dewleta Şahîtiya Bilind bi xwe ve lawazkirina Turkan li gora karinê de bi xwe ve têté biderkevtin. Rakirina kurdan ji bona serxwe bi van kirinên hanê ve bi pîlanekî xerab nayête biderkevtin".

Lêbelê di raportekî din de di wê salê de bi xwe ve ew dibêje:

"Hêjî Kurd di rûwê Mustefa Kemal de bi serxwe ve nehatine birabûn, lê Noêl hêvîdare, ku ew dê di vir de bête biserkevtin ..."[16].

---

[16]E. Ulubelen. Ingilir gizli belgeleruy Turkuye Istanbul, 1967, .202 (1, 2)

Di havîna sala 1919 de Serwan Noêl bi Meletya ve hate bigihaştin. Wênerên Malbatiya Bedirxaniyan Kamîran Alî Beg û Celadet Beg, pêrejî Cemîl Paşe Zade, Akrem Beg (Ji Diyabekir) û ligel 15 Suwarên Kurdan de lê dane bipêşewazîkirin.

Li gora birûska şefrekirî de, ya ku ew ji bal Serleşkerê pêncem de di mêjûwa 6 kewçîrînk de di sala 1919 de di bin jimara 529 de, ya ku ew ji bona Serleşkerê sêhem Kazim Qere Bekir Paşa hatîye birêkirin, Noêl gotîye, ku ew ji bal Dewleta Sultan ji bona lêkolîna li rastê de ya endazîya serjimara xelkên Turk, Kurd û Ermeniyan hatîye bidesthilatkirin[17].

Weha rastîya dîtina wîyî xweser ji bal Walîyê Meletya Xelîl Rehim Beg[18], Gewreyê Malbata Bedirxaniyan, yê ku ew di piştre jî de li ser Kurdistan de bi Serdar ve hate bidazanîn, hîç gûmanekê di rastîya armancên hatina wîna de ji bona Meletya nade bihiştin.

Herwehajî di vê demê bi xwe jî ve Walîyê El-Ezîzê (Xerpûtê) Alî Xalib Beg[19] bi mehna xwestina li dû girtina Rêbiran de, yên ku ew nardinên Berîdî didin bitalankirin, ew jî ji bona Meletyê hat.

---

[17]Kanîya pêşî, R. 202

[18]"Cerîde" R. 303, sala 1965.

[19]Li ser di: F. S. Aşkon. Kongirê Sîwasê, R. 30 - 34. 20. "cerîde" 3. 3. 1925 biner

Bi ser van jî ve Xelîl Rehim Beg Wênerên ji pir Eşîrên Kurdan ji bona Meletyê datin bibangkirin. Hemû kar û bar bi carekê ve didan binîşankirin, ku amadekirina raperînekê dijî Turkan dihate bilikarxistin.

Herwehajî pêrejî di vê dema hanê de bi xwe jî ve Kongirê Gewreyên Kurdan li bajarê Şêro de (nêzîka 20 km dûr ji Meletyê) hate bigirtin, ku têde Serdarê Kurdistanîyî hatî dihete bidazanîn, Xelîl Rehim Beg bi navê Civata Liberxwedana mafeyên Kurdan ve bi xwendina giringtirîn bawerîyên bingehên Kurdistana Serbixwe date bidestpêkirin, yên jî ji bona hin ji Gewreyên kurdan nala bangekê hate birêkirin.

Weha di vê banga hanê de tê:

"Kurdên li ser encamên zordariyê de ji bal Karmendên Turkan de li kurdistanê de bi jîyana jêrdestiyê ve hatine bibedbextkirin, bi hatina demjimara rizgarkirina Milî ve bi berztirîn xêrpêhatin ve ew pê didin bida.

Xelkên Kurdistanê nema ji îro û pêve bendên koletîyê didin binaskirin".

"Qanûnên Turkî, yên ku ew tanî niha ji bona tawanbariyê û zordarîyê dihatin bikaranîn, ew nema di tara Erdê Milî de têtin bikaranîn.

Kongirê, yê ku ew girawkirina xweşîya Gelê Kurd dide biarmanckirin, di rêya pêşvexistina wîyî abûrî, civakî û remanî de dê di pêşîya pêşî de bi wan pêrabûnan ve ew bête birabûn, yên ku ew bi cihanîna van armancan ve pê rê didin bidan.

Weha di nêzîk de dê ji bona Civateke Destûrî li gora dema nuh de bête bibangkirin, ya ku ew di mêjûwa kurdistanê de dide bidestpêkirin.

Weha tanî wê dema hanê bi van biryarên hanê divê bête birêberkirin:

A. Dadgeh dikarin bi kar û barên xwe ve tanî hin demeke din bi rengê nihayî ve pêtin bipêrabûn.

B. Polis, Cendirme û Leşker ji bona fermana bin destên min têtin bikevtin.

C. Tevaya çek, teqemeniyên cengînî, cil û bergên leşkerî, yê ku Dewletê ew ji bona hêzên leşkerî dabûn birêkirin, da ew pê xebata li kurdistanê bidin bitemirandin, tevde bi carekê ve ji bona ber destên min têtin bikevtin.

D. Lêbuhurandina giştî dê bête bidazanîn.

E Zû xweser wêneyên Tel-et, Anwer û Cemal û her wehajî wêneyên Sultan jî, yên ku ew li avaniyên giştî de û di dibustanan de hatine bihildan, bidin biavêtin.

F. Divê dibustan bêtin bigirtin, tanî ku Mamostên kurd bi fêrkirinê ve bêtin birabûn"[20].

[20]"cerîde" 3. 3. 1925 biner

Mustefa kemal bi karxistina raperînê ve ji destpêkirina gelawêja sala 1919 de agehdar bû. Wî Serleşkerê orduwa sêzdehan li Diyarbekrê de bi çavdêrîkirina Serokên Kurdên ji Istenbolê û Meletiyê hatî ve date biagehdarkirin û herwehajî ku ew wan di dema gihştina wan de bi bê dengî ve bide bigirtin.

Lêbelê Rêberên Desthiltiya Cihî ev mêrxasîya hanê di xwe de nedane bididîtin. Jiber vê yekê jî bi fermana Mustefa kemal ve di 9 kewçîrînka sala 1919 de Sertîpê Tîpa Panzdehan (Parêzgêra El-Ezîzê) Ilyas Beg ligel 52 Serbazên Suwarên wilaxan ligel du metilyozan berên xwe bi Meletiyê ve dane bivekirin. Herwehajî di wê rojê de bi xwe jî ve gurdan ji çekdarên suwar ji El-Ezîzê, gurdanek suwarî ji Siwêrek, bi serdejî jimarek ji Evseran ve bi Otombilan ve ji Sîwasê berên xwe bi ber Meletyê ve danbe bivekirin.

Di dema pêhesandina Rêberên kurd de bi nêzîkbûna hêzên Turkî ve ew ji bona Kiyaxta revîyan û weha wan xwe ji bona destpêkirinê dane bilikardixistin.

Weha jî ji bona vî hoyî bi xwe jî ve wan pêwendî ligel Wênerê "Intelîcens Servis" Serheng Bîl de li Helebê de dane bikirin[21], yê ku wî nav di Kurdan de ji bona raperîna wan beramberî Turkan dida bidan[22].

Bi pirbûna gûmanê ve Kemal li ser kar û bar de bi başî ve agehdar bû. Weha bi hîç awayekî ve bi lihevhatinekê ve

[21]Li: Du Bois.Connaissance des Kurdes. Beyrouth 1965, R.147 biner

[22]Li: B. Nikitin. Kurd. Mosko. 1964, R. 292 biner

nayête biderkevtin, ku girtina Rêberên Kurdan di destpêkirina gelawêj de "bi bê dengî ve" bête bixwestin.

Herwehajî di 10 kewçîrînkê de bi gerandina li dû wan û girtina wan de hatîye bifermankirin. Herwehajî di wê demê de bi xwe jî ve, bi "wergirtina pêrabûnan ji bona bê parkirina tevgera cihêbûnê ji her yarmetiyekê, danîna Fermandarê cendirme Tewfîq Paşa bi Walîyê Meletyê ve, herwehajî danîna Welatperwerekî Turkî di Cihê Walîyê El-Ezîzê de hate bifermankirin. Ji bona birîna rê ji her livandinekê dij beramberî bi Welêt û Milet ve divê tevaya hêzên Dewletê li Meletya û Al-Ezîzan de di bin Rêberiya wî de bêtin bidanîn, pêrejî divê agehdarî bi her derê ve bête bigihaştin, ku her yekî tev li Revîyan bête bikirin, dê ew bi tundî ve bête tawanbarkirin... Jiber dibe, ku em dê duçarî Şeran beramberî hêzên biyanî bêtin bikirin, yên hebûna meyî Milî bi ber tirsê ve didin bixistin, divê raport li ser amadekirin û pêrabûnên wergirtinên cewherî de di vî babetî de ji min re bêtin bipêşkeşkirin"[23].

Tevî li sertbûna van amojgarîyan de hêzên yekaneyî leşkerî hêjî bi dudilî û bê bawermendî ve dihatin bimayîn. Weha Ilyas Beg di 11 kewçîrinkê de dide biragiyandin, ku Peyamberê ji bal Walî hatîye birêkirin, ew dide bizanîn ku "Walî Xalib Beg û Waliyên din ji cihên xwe bi mercên diyar ve ji bona vegerandinê bi amade ve têtin biderkevtin. Ez bi agehdarkirina me ve hêvîdarim, ma gelo berjewendiya Welêt pêşkeşkirina van daxwazan dide bidaxwazkikirin yanjî na"?

---

[23]K. Ataturk. (Nutuk), Bergê yekem, R. 122 (1925-1926).

Serekên yekaneyên leşkerî ji tirsa wan xwe li karên jêhatî de nedidan bidan, lêbelê wan Rêberên Kurdan bi guhpêdan ve çavdêrî li wan de didan bikirin. Weha di êvara 11 kewçîrînkê de Ilyas Beg bi navê xwe ve û herwehajî bi navê yekaneyên dinî Leşker ve li Meletya de date birêkirin, ku ew têde dibêje, Kurd xwe li Raga de (nêzîka pênc demjimaran bi pîyan ji Meletyê ve tête bidûrkirin) bi serhev ve didin bidan, herwehajî Walî Xelîl Rehîm Beg û Hevalbendên wî li virin, di çaxa Eşîrên dorhêlê (tanî sînorê Siwêrek) herwehajî pêrejî Eşîrên Dêrsimê ji bona hatina wê derê ji bona pirsiyarîya kurdî tevde xwe didin bikarkirin[24].

Û ji bona nehiştina tevlêbûna Kurdên Dêrsimê ligel Şûreşvanên Meletya de Kemal ji bona Walîyê Sîwasê Reşîd Paşa fermanek date biderkirin, ku ew wan Rêberên kurdan ji bona layê wî bîne bikirin, yên ku ew bi ragiyandinê ve ji bona berjewendiya Dewleteke Kurdî têtin birabûn. Kesekî bi vê fermana Mustefa Kemal ve ji bil Alî Şan Beg (Wênerê Kurdên Koçer, Fermandarê Qayimqamiya Omeriya) pêve neda bikirin.

Weha ev dîdarîya hanê di kewçîrînka sala 1919 de li Sîwasê de hate bipêkhatin, ku têde Kemal ji Alî Şan Beg date bixwestin, ku ew jêre raportekî li ser jêhatibûnên Endamên "Komela Vejandina Kurdistanê" bide bipêşkeşkirin. Weha Alî Şan Beg bersiva kemal date bivegerandin, ku li gora bîr û bawerîyên Wêlson Serekê Dewletên Yekgirtiyên Amerîka de Wilayetên Rojhilat bi perçeyekî ji Ermînistanê ve didin bidanîn û weha mafeyên

[24]K. Ataturk.(Nutuk), Bergê yekem, R. 133-134 (1925-1926)

Kurdan di serguhan re têtin biavêtin. Jiber vê yeka hanê jî Kurd ji bona pêkanîna Kurdistana Xwedan Ewtonomî di Wilayetê Rojhilat de, yên ku di wan de kurd pirbûnekê didin bipêkanîn, di bin çavdêrîya Sultanê Turkî de jê re didin bixebatkirin.

Lêbelê Kemal di bersiva xwe de date bizanîn, ku bîr û baweriyên Wêlson bi hîç piştgirtinekê ve nayêtin bihêzkirin û ew li ser Rêberên Kurdan de dide bipêşneyarkirin, ku ew ligel wî de nala Wênerên Dêrsimê de hevkarîyê bide bikirin. Di dawîya dawî de M. Kemal bîr û baweriya xwe dide bidaxuyanîkirin, ku ew bi bawer ve tête biderkevtin, ku dê Rêberên Kurdan bi carekê ve pîlanên ne Neştîmanîyên Dewleta Ferîd Paşa nedin bigirtin û jiber tevaya Wênerên Kurdan li Kongirê Erzeromê de ji bona wî bi piştgirtinê ve dane bisozdan, weha ji bona vê yekê jî ew wênerîya wan di Wilayetên Rojhilat de bi xwe ve dide bikirin[25].

Weha armanca Kemal ji bona dan û sitandinê ligel Hinekan ji Rêberên kurdan de, da ku ew ji ketina nava Kurdên Meletyê belkî xwe bidin bidûrkirin, herwehajî pêrejî di hem katî jî de wî yekaneyên leşkerî Turkî ji bona nabûdkirina tevgera wan dabu seranserîkirin. Weha jiber negirtina piştgirtinê ji Eşîrên dorhêla xwe ew kurdên civandî, yên ku xwe ji bona hêrîşê hatibûn bilikarxistin, ji hev hatin bibelavkirin û Alî Xalêb ji bona Orfa hate birevyan û di pişt re ew ji bona Helebê hate biçûyîn. Herwehajî Serwanê Ingilîzî Noêl di rêya Elbustan re hate bidûrkirin.

[25] M. N. Dersim. Kurdistan Tarihinde Dersim. R. 122-123.

Bi windakirina Rêberan û bi nemana piştgirtina Ingilîzî ji bona Beşdarên raperînê ew bi Semtên cuda ve dihatin bipengandin.

Weha ketina yekemîn serhildana Kurdan beramberî Kemaliyan nade biderxistin, ku kemaliyan tevgera Kurdan dane biberbadkirin.

Weha li ser wê ronahiya bûyînên li jor hatî de li ser nayînkirina Hêvîyên Milîyî Kurdî de ne pir çetine liberketina neçarbûna berzbûna tevgera Kurdî bête biliberketin, herwehajî pêrejî li gora derketina cewhera siyaseta şovîniyî Kemalîyan xebata tevgera Kurdan bi geş û gûr ve dihate bikirin. Herwehajî bi her awayekî jî ve tevgera Kurd di wê qonax hanê de bi xurtbûneke pîgirtî ve tanî pileyekî weha berz xwe dida bipêşkeşkirin, ku ji bona xwe pêrûniştina Dewletî date biwergirtin.

Mebest di vê pêrûniştina hanê de bi mafeyên Milîyî Kurd ve ew pêrûniştinên hanê têtin biderkevtin, yên ku ew ji bal Peymana Sêver de hatibûn bidanîn. Wehajî tevî ku ew Bendên wê Peymanê ne hatin bicihanîn, lêbelê jî ew bi xwe jî ve ji bona nîşankirina siyaseta Dewletên Rojava di Rojhilata Navîn de, herwehajî pêrejî ew ji bona nîşankirina cih û berzbûna tevgera Rizgarîyî Kurd pir bi giring ve dihatin biderkevtin, ya ku ew bi carekê ve nema di serguhan re dikarîbû bihata biavêtin.

Weke ku diyare, Peymana Sêver di benda xweyî 62 de di heremên bi pirbûn ve kurdin, di nava tara Turkiyê de û li ser destên Wênerên Ingilîzî, Firensî û Italî de li gora pilaneke danîyî ji bona pêkhatina Ewtonomî dide binivîsandin.

Lêbelê benda 63 li ser Turkiyê de bicihanîna Ewtonomî di nava sê mehan de li gora pilana, ya ku ew ji wê re ji bal Komitîyê de tête bipêşkeşkirin, divabû wê ew bîne bicihanîn.

Herwehajî di dawîya dawî de benda 64, ya ku ew dide binivîsandin, ku Kurd dikarin ji bona Civata Hevgirêdana Netewan daxwaza Serxwebûnê ji Turkiyê bidin bipêşkeşkirin.

Weha Civatê dikarîbû li ser vê daxwaza hanê de pê bête birûniştin, ya ku Turkiyê bi pêrûniştina wê ve di pişt re dihate bineçarkirin, ku ev jî divabû li ser de Peymaneke taybetî de di nava Turkiyê û Dewletên Hevalbendên bingehî de bihata bikirin.

Movika dawî ji vê benda hanê Musil dide bigirtin, ku têde weha hatîye binivîsandin: Di dema daketina Turkîyê de ji heremên Kurdî de Dewletên Hevalbendên bingehî hîç li ber tevlihevbûna bi azadiya xwe ve ji bal Kurdên Neşînvan de di perçeyên Kurdistan de, yên ku ew di nava Wilayeta Musil de têtin bikevtin, ji bona vê Dewleta Kurdîyî Serbixwe rê li ber wan de nadin bigirtin[26].

Weke diyar dibe, Peymana Sêver ji bona pêkhatina Kurdistaneke Xwedan Ewtonomî di nava çarcuwê Turkiyê de di pêşî de, lige guhestina wê de ji bona Kurdistaneke Serbixwe piştî derbasbûna salekê jê pê hatîye birûniştin.

[26]"Paymana Sêverêyî lihevhatinê û bawernameyên li Lozanê Morkirî de" Mosko R. 24-25.

Herwehajî pêrejî tevlêbûna Kurdên herema Musilê jî ligel wê de di pişt re jî hatibû bidanîn.

Jibervêjî di babetî giringbûna Peymana Sêver de ji bona kurdan B. Nîkîtîn daye binivîsandin: "Tevî ku peymana Sêver bes û bi tenha ve reş li ser sipî de mabû bihiştin, lêbelêjî wê pêçbûneke pir giring di pêşvexistina pirsiyarîya kurdî de date biderxistin.

Di cara pêşî de di mêjuwê de pirsiyarîya kurdî, (Ewtonomiya Cihî ji bona Melbendên bi pirbûna Neşînvanên xwe ve Kurdin), di Belgeyekî Diplomasî de ji bona çarekirinê tête bipêşkeşkirin. Weha ji wê bêhnê û pêve nema giringbûna Dewlî ji bona pirsiyarîya Kurdî lê tête bigûmankirin"[27].

Evaya bi carekê ve beramber bi Peymana Sêver bi gistî ve, yanjî "Ramyarîya Kurdî" ji bal Dewletên Impiryalî de bi rengekî taybetî ve ligel Serûştiya Impiryalîyê de ne dihatin bidijkirin. Jiber mebest ne ew bû, ku wan dixwest Serxwebûna Kurdan bi wan ve bidin bidan, lêbelêjî wan her û her ji bona bikaranîna Hêvîyên Kurdan yên Milî ji bona berjewendiyên xweyî zodariyê didan bikaranîn. Evaya nemaze ji rewşa Ingilîzan tête bixuyanîkirin, gava ku wan Kurdistana Jêrî (Îraqîyî niha) bi bin destên xwe ve dane bixistin, tevgera Kurd li wê derê de dane berbadkirin û herwehajî pêrejî hîç bi mafeyên Kurdan ve li Îraqê de ji bona Serxwebûnê pê nehatin birûniştin.

[27]B. Nikitin. Kurd. Mosko. 1964, R 292.

Lêbelê di wê çaxê bi xwe jî ve wan "Piştgirtina" tevgera Kurdî li Turkiyê de didan bigirtin. Weha bi vê rêya hanê ve wan li ser Kemaliyan de bêtir didan bigivaştin, da ku ew daketinên din ji wan re bidin bikirin.

Weha li vê derê de seyr têde niye, ku her gava Kemalî ber bi rast ve ji bona mêldarîya Impiryaliyan bêtir dihatin bilivandin, weha deha bi leztir ve beramber wan berjewendiya Milîya Kurd û Peymana Sêver didan "bijibîrkirin".

Jibervîjî bi xwe jî ve Peymana Sêver hate bijibîrkirin, gava ku Turk ji bona Ingilizan di Peymana Lozanê de ji Wilayeta Musil hatin bidakevtin û bipêrûniştin. Weha di dawîya dawî de berjewendiyên Ingilizî û Monopolên Neftiyên din hatin bicihanîn.

Tevlivêjî Sîxurên Impiryalî di destdirêjîya xwe de di nava pirsiyarîya Kurd de û di tevgera Kurdîyî Milî de di pişt re nehatin birawestandin.

Li vê derê de divê li ser me de herdu mercên pirsiyarîya kurd:

Yê li rastê û yê xweyî de bidin binîşankirin.

Alîyê vî mercê li rastê de di nîşana tevgera Kurdîyî Milî de gûrbûna wê jiber siyaseta şovîniyî Kevneperestîya Turkan tête biwênerkirin.

Alîyê din ji vî mercê xweyî di karkirinên Sîxurên Impiryaliyê de ji bona bikaranîna vê tevgerê ji bona

mebestên xwe ve tête bidîtin[28].

Tev li vê tevlihevbûna van herdu Aliyan jî de di rastîya rastî de, di dawîya dawî de bingeha pirsiyarîya Kurdî li Turkiyê de xebata Neteweyekî zorlêkirî ji bona Serxwebûna xwe dide bipêkanîn.

Vê xebata hanê di destpêkirina pêla "Turkiya Genc" de date bidestpêkirin û tanî dema Kemaliyê li Turkiyê de beramber bi siyaseta Desteyên desthilat ve date bidirêjkirin, yên ku wan berjewendiyên Milîyî kurdî didan binayînîkirin û her û her yên ji bona Hilandina kurdan û yaxud ji bona berbadkirina wan didan bikeftileftkirin.

Li vê derê jî de seyr niye, ku ne bes tenê Cemawerên Cotkarên Kurd tev li tevgera Dijbûyî de beramberî Turkan bêtin bikirin, herwehajî pêrejî Endamên Suwarên Nerêxistîyî Kurdên "Hemêdî" jî, yên ku ew tanî demeke nêzîk jî pir ji bona Rêstikê û Sultan jî bi dilsoz ve dihatin bidîtin, tev li wê tevgerê de hatin bikirin.

Eşkere ye, ku hêzên "Hemîdî" di dawîya sedsalên nozdehan de li ser destên Abdul-Hemîd de ji bal Zemîndarên Kurdan hatin bidurustkirin. Ew bi xwe ve nala suwarkirineke leşkerîyî Eşîrîyî ji ber xwe dihate biliberketin.

Mebesta Dewleta Turkî ji pêkanîna Suwarên "Hemîdî" ji bona bikaranîna wan dijî tevgera Milîyî Ermeniyan û herwehajî ji bona beramberkirina wan dijî Rusan dihate

[28]Li: C. B. Akobov. Derbarê hevgirtina Milîyî kurd li Îranê de. Mosko 1952 R. 18.

bidîtin. Pêrejî di him katî jî de pêkanîna wan Suwaran xistina Zemîndarên Kurd ber bi çavdêrîya xwe ve û bi bê beşkirina tevgera Kurdî ji van hêzên likarxistî de Dewleta Turkî ji xwe re dida biarmancdikirin.

Weha Dewleta Turkî armanca xweyî yekem date bicihanîn -jiber Taqimek ji Zemîndarên Kurdan bi xwe ve nemaze di Pêla Serbirîna Ermeniyan de bi rêxistî ve li ser destên "Turikîya Genc" de di sala 1915 de hatin biderkevtin.

Lêbelê beramberî herdu armancên din weha pir ji Yekaneyên û Pêkhatiyên "Hemîdî", yên ku wan herifandina Imperetoriya Osmanî didatin bidîtin, di dema Cenga Cîhanî Yekem de xwe bi aliyên hêzên Rusî ve didan biveguhestin û pir caran jî wan berên çekên xwe ber bi Dewleta Osmanî ve didan bizîvirandin. Weha ew ji bona tevgera Kurd bi kêreke jîndarîkirî ve hate biderkevtin.

Tevî li cewhera Derebegîyî-Kevneperestîya Destgeha "Hemîdî" de Kemalî bi hilanîna wê ve nehatin biranbûn; bi hêvîya ku ew Kurdan ji bona berjewendiyên xweyî talanîyê ve bidin bikaranîn.

Civandina serekîyî van hêzên "Hemîdî" li ser "Anîya Rojhilat" de di bin Rêberîya Kazim Qere Bekir Paşa de dihate bikomkirin, yê ku wî bi karanîna wan ve di Cenga Talanyê de dijî Ermeniyan dida bikaranîn. Herwehajî dijî Miletên Pişt Qefasya û herwehajî pêrejî "Bendkirina" Kurdan bi xwe ve wî date bidazanîn.

Lêbelê di bin rewş û zînetên nuh de wî nikarîbû armancên xwe bide bicihanîn. Gurdanên "Hemîdîyî", yên ku ew ji bal Turkan de hatibûn bixapandin, fermanên Turkan

didatin bicihtanîn, pir caran wan rabûnên xwe beramber bi Turkan ve dane bidazanîn.

Tîpa di bin Rêberîya Xalid Begê Cibrî de di vê pêla hanê de nemaze roleke pir jêhatî date bilîstin. Xalid Begê Cibrî ji Malbateke Derebegîyî Kurdiyî mezin bû, yê ku wî xwendina xwe di dibustana Eşaîrî de li Istenbolê de anîbû bidawîkirin. Ew di nava Suwarkirina Rêberîya "Hemîdî" de bi zanebûn û jîrbûneke Cengînî dihate binîşankirin. Jibervêjî hêjî ew Xort bû, lêbelê wî nîşana Serhengîyê dabû biwergirtin.

Di pêşîya pêşî de wîna Gurdanek dida birêberîkirin û di pişt re Orduwek ji hêzên "Hemîdî" date birêberîkirin. Di binkêra herifandina Imperetoriya Osmanî de, şiyarkirina tevgera kurdî de û ligel peyvê de li ser "piştgirtina" wê de ji bal Dewletên Rojava de Xalid Beg bêtir bi pêwistiya tevlehevbûna wî ve ligel vê tevgera hanê de û alîkarîya wê de bi bawermendtir ve dihate biderkevtin.

Weha di sala 1920 de Xalid Beg û Evserên mayî ji Tipa wî dest bi ragiyandineke pir xurt ve ji bona remana Serxwebûna Kurdistanê dane bikirin. Wisa ligel Şêx û Axayê Eşîrên di nava Farto de, li Karliyova, li Melazgirt, li Polani û li Xinês de ji bona xebatê dijî Biryarên Kongirên Erzeromê û yê Siwasê de û herwehajî pêrejî dijî benda têde hatî di "Peyman Milî" de, ya ku ew bi perçîmkirina Kurdistana Turkîyê bi Gewdêyê Tirkîyê ve dide bigotin, divê bête bikirin, wan gift û go ligel wan tevan de dane bikirin[29].

---

[29]M. S Firat. Dogu illeri ve varto Tarihi. Ankara 1961, R. 117-118.

Weha ew di wê bîr û bawerîyê de bûn, ku dem ji bona Rizgarkirinê ji bin Serdarîya Turkîyê hatîye bisitewandin, ya ku wê Gelê Kurd bi sedan sal ve di tarîya tarîyê de û di nezaniyê de daye bihiştin û herwehajî pêrejî wê ew ji biçûktirîn mafe bê pişk û par dane bikirin.

Ligel van jî de wan date bidestpêkirin û ew hatin biliberketin, ku ew di vê pêla hanê de di rêya raperînek Çekdarî de, ligel berzkirina endazê şiyarbûna Milî de û mil bi mil ve ligel ragiyandinê de ji bona remana xebata rizgarkirinê dê bikaribin mafeyên xwe bidin biwergirtin.

Weha jibervêjî Rêberên Kurdan dest bi çekkirina Eşîrên Hevalbendên xwe dane bikirin, pêrejî wan Kurd bi berkirina cil û bergên Milî û bi xwendin û nivîsandina Kurdî ve dane biamojgarîkirin.

Herwehajî ligel jî de Nivîsandinên Gewreyên Siyasiyên kurd de nala Xalid Begê Cibrî bi xwe ve, herwehajî yê Mele Ahmedê Cezîrî, Ahmedê Xanî û yên din dane bibelavkirin.

Di havîna sala 1920 de Xalid Begê Cibrî ligel herdu Endamên Komela "Vejandina Kurdistanê" de li Istenbolê de, ligel Abdul-Qadir û Abdul-Rehmanê Hekarê de dane bipêwendîkirin. Û ew di rêy wan re ligel Endamê Civata Netewê Bilindî Turkî Yusif Diya û Hevalbendên wî de bi hev ve hatin bigihaştin, ku ew dê di rêya Girêdana Netewan re xebatê ji bona wergirtina Serxwebûna Kurdistanê bidin bikirin. Herwehajî pêrejî Xalid Beg bi civandina birêxistinên Zemîndarên kurd, Şêx û Keyên gundên Melbendên Farto, Polanik, Malgirt, Xinês, karliyov, Solxan û Çapaqcur ve ji bona daxwaza wan ji Hevgirêdana Netewan li ser dana

Serxwebûna Kurdistanê de date bidestpêkirin.

Weha ev birêxistinên hanê di rêya "Komela Vejandina Kurdistanê" de ji bona Mustefa Nemrud û Şerif Paşa hate rêkirin, ku wan jî ji bona Hevgirêdana Netewan dane bipêşkeşkirin.

Weha jêhatbûna Xalid Begê Cibrî nema veşartî ma bû. Jibervêjî ew ji bona Erzeromê di mêjûwa 19 gelawêja sala 1920 de hate bibangkirin û ew li wê derê de nala Wênerê Komitiya Hejmêr di Dadgeha Leşkerî Bilindî Orduwê de hate binîşankirin, bi armanca dûrkirina wî ji tevgera Kurdî bête bikirin.

Lêbelê vê Şûnkarîya Karmendiya Mîrî perdeyeke pir lihevhatî ji bona karên wîyî veşartî lihev didate bianîn. Di sala 1921 de (li gora kaniyên din di sala 1922 de) Xalid Beg Komitiyek veşartî li Erzeromê de date bipêkanîn. Herwehajî wî hevkarî ligel "Komela Vejandina Kurdistanê" û Yusif Diya de, yê ku ew ji Civatê jiber karên wîyî Beramber hatibû bidûrkirin, date bixurtkirin. Herwehajî ligel jî de her û her Xalid Beg bi ragiyandinê ve ji bona Serxwebûnê dihate biradibûn. Weha wî hevalbendîya nêzîka 80 % ji Kurdên wan Hindamên jorî ji xwe re didate biwergirt û wî ew di rêya Rêberên wan de bi rêxistin ve û bi çekkirina wan ve dihate birabûn[30].

Di wê dema ku Komitiya Erzeromê de di bin Rêberîya Xalid Beg de pilanê raperîneke çekdarî li Melbendên

[30]"Istanbul", 10. 3. 1925.

Kurdîyî Rojhilatî Dêrsim de didate bilikardixistin, wehajî Endamên "Komela Vejandina Kurdistanê" berê ligel Rêberên din ji Kurdan de serhildanek li dijî Turkan de di hindama Dêrsim-Koçgerî de dabû bilidardixistin.

Divê bête bigotin, ku helbijartina Kurdan ji bona vê heremê ne ji ber xwe ve hatibû bidîtin. Jiber Kurdên Dêrsimê, weke M. B. Fironze daye binîşankirin, bi rêça Alewî ve didin bibawerîkirin û bi cudabûna Kurdê "Bawermendên" din ve bi Qizilbaşî ve têtin binavkirin, ku weha "Musulmanên Bawermend bi çavekî sivik ve li wan de didatin binêrin; jiber ewan di Oldarîya wan de ji bil agehdarîyên Efsaneyî poşandî de bêtir nedihatin biliberkevtin. Weha bi giştî ve tanî demeke nêzîk ew hatibûn biguhpênedan...". Hêjî yê jor dibêje "Kurdên Qezilbaşên Eşaêr wan bi xwe ve hîç carekê jî ji caran Serbazî nedane bikirin û her û her ji bal dîtina Dewleta Turkî de nala kêmtirîn Kesên Enedoliyî bawerpêkirî dihatin bidîtin.

Herwehajî hêjî rewşa wanî niha jî wisaye. Ne bes tenê ew bi rabûna karê Serbazkirinê ve di Leşkerîyê de nayêtin birabûn, herwehajî lêbelê ji bona Dewletê bi zincîrekê ve ji raperînan ji nişkê ve bi pir serêşîyê ve didin biçêkirin..."[31] .

Van rewşên hanê dane bihiştin, ku Dêrsim nala Nawendîya tevgera Kurdî bête bihelbijartin.

Di destpêka sala 1920 de civîneke Wênerên Kurdan di Serbazxana Hisên Abdula de ji Navçeya Belîce (Melbenda Kanvalê) de hate bigirtin û di kar û barê vê civînê de

[31]M. F. Fironzi. Gerek ji bona Anqera. Karên Helbijartî. Bergê yekem, Mosko - lêningirad R. 300

Serekên Eşêrên Canbegiyan, korminşah û yên din dane bibeşdarîkirin. Amadevanan bi carekê ve ji bona destpêkirina xebata çekdarî ji bona Avakirina Kurdistana Serbixwe bi hev re dane bisundxwarin, ya ku ji Wilayetên Diyarbekir, Wan, Bedlîs, El-Ezîz, Dêrsim-Koçgerî tête bipêkhatin .

Weha li gora biryarîya vê civînê de Kurdan bi civandina çekan ve dane bidestpêkirin.

Nûçe ji bona Nawendîya tevgerê dihatin bigihaştin, ku hêzên Kurdîyî pir baş bi rêxistî ve li Rojavayî Dêrsim de bi jimareke 45 hezar Peyan ji bona alîkarîya Kurdên Rojhilatî Dêrsimê ji bona destpêkirinê hatine biamadekirin, herwehajî Şaxekî "Komela Vejandina kurdistan" li El-Ezîzê de hatîye bipêkhatin û tevgera Milîyî Kurdî li tevaya hêlên Kurdistanê de bi serketin ve tête bibelavkirin[32].

Di çirîya paşîyî sala 1920 de civînek li Xozat (Nawendîya Dêrsim) de di navbera Rêberên Kurdên Dêrsim û Çîmîşkizk de hate bikirin, ku di vê civîna hanê de yekkirina tevaya kar û baran ji bona sitendina mafeyên Milî hate bibiryarkirin. Weha li ser vê biryarîya hanê de bîrwerîyek ji bona Dewleta Anqera di mêjûwa 15 çirîya paşî de hate birêkirin, ku têde cewhera dîtina Dewleta Anqera li ser Serpereştîya Ewtonomî ji bona Kurdistan bersiva wêyî xweser ji bona Dêrsimyan dide bidaxwazkirin, herwehajî pêrejî divê hemû Kurdên girtî di zindanên El-Ezîz, Meletya, Sîwas û Arzincan de xweser bêtin biberdan, divê tevaya Karmendên Turkan ji heremên, yên ku ew di pirbûna xwe

[32]M. N. Dersimi. kurdistan Tarihinde Dersim, R. 126.

de kurdin bêtin bikişandin û herwehajî divê hêzên Turkî ji herema koçgerê xweser bêtin bikişandin.

Bersiva li ser vê bîrxistina hanê de Dewleta Anqera Wêner ji El-Ezîzê ji bona Dêrsimê date birêkirin. Piştî ku Wêner bi dadîya daxwazên Kurdan hate birûniştin, wan ew bi ne rabûna wan ve bi raperînê ve dane biamojgarîkirin. Lêbelê Rêberên Kurdan ew Amojgarên hanê dane bivegerandin û di rêya Waliyê El-Ezîzê de di mêjûwa 25 çirîya paşîyî sala 1920 de têligrafek morkirî ji bal Serekên Eşîrên Rojavayî Dêrsimê de ji bona Civata Netewê Bilind de hate birêkirin, ku têde hatîye binivîsandin:

"Peymana Sêver pêkanîna Kurdistana Serbixwe dide biduçarkirin, ku ew ji Wilayetên Diyarbekir, El-Ezîz, Wan û Bedlîsê tête bipêkhatin. Jibervêjî divê ew bête bipêkhatin, heger na, dê em bi sitendina vî mafeyê hanê ve bi hêza çek ve bêtin bineçarîkirin"[33].

Dêrsimyan bersiva vê birûskê bi nivîsandin wernegirtin. Lêbelê bi armanca xapandina Kurdan û wergirtina demê Dewleta Anqerê di rêya Walîyê El-Ezîzê de Rêberên Kurdan bi pêrûniştina xwe li ser daxwazên wan de dane bagehdarkirin, herwehajî di wê demê bi xwe jî ve wê bi rabûnên cengînî dijî tevgera Kurd li herema Sîwasê de date bidestpêkirin.

Ligel vê jî de Kemaliyan ji bona rakişandina Serokên Kurdên bi nav û deng ve ji bona aliyên xwe di rêya soz û bertîlan de dane bidestpêkirin. Weha Walîyê El-Ezîzê

---

[33] kanîya berê, R. 127-129

daxuyaniyek bi navê Mustefa kemal ve date bibelavkirin, ku ew têde dide bizanîn, ku herdu Rêberên kurd Meco Axa û Diyab Axa ji dêlva Dêrsimê di Civata Netewê Bilindî Turkî de hatine binîşankirin, herwehajî Wênerên Kurdan ji hemû Melbendên Kurdistanê ji bona Anqera tên û dê biryar ji bona berjewendiya Kurd bêtin biwergirtin, herwehajî pêrejî dê daxwazên Kurd bi rengekî giştî ve bêtin bicihanîn[34].

Piştî ku Meco Axa û Diyab Axa bi vê soza hanê hatin bibawerkirin, herdu nala Du "Wênerên Dêrsim" ji bona Anqera hatin biçûyîn, wan li wir de xwe di tepê de datin bidîtin. Da ew xwe ji wê tepê bidin birizgarîkirin, ew di nava destên desthilatîya Anqerê de ji bona givaştinê li ser tevgera rizgarîkirina kurdî de li Dêrsimê de nala destikekî dihatin bikaranîn. Bi ser van jî ve Kemaliyan jimareke din ji "Wêneran" ji dêlva Dêrsim mîna Mustefa Zekî Beg, Remzî Beg, Abdul-Heq, Tewfîq Beg û Hisên Xeyrî Beg di Civata Netewîyî Bilindî Turkî de dana binîşankirin[35].

Tevî li siyaseta hajbûyî hinekan ji Rêberên Kurdan tevger li Dêrsimê de, ya ku ew ji bona desthilatîya Turkî di rastîyê de nehate biserberjêrkirin, ew ne hate birawestandin. desthilatîya rastî li vê derê de di destê Merovê Kurdê bi nav û deng Seyîd Rida ve dihate bidîtin, yê ku ew di cewherê de ne dijî alîkarîyê ligel Kemalîyan de dihate bidîtin, lêbelê wî bi cihanîna mafeyên kurdîyî Milî ve di nava tara Dewleta Fêderalîyê yekgirtî de dida bidaxwazîkirrin.

---

[34] kanîya berê, R. 130

[35]Dr. Tiz. Tunaya. Turkiyede Siyasi Partiler, R. 538-539.

Rewşene, ku ev daxwazên hanê ligel berjewendiyên kemalîyan de, yên ku wan perda "Dostên" kurdan bi hatina buhara sala 1921 ve ji ser ruwê xwe datin biavêtin, li hev ne dihatin bikirin.

Weha Kemalîyan ji Desteyê Milîyî Kurdî daxwaza devjêberdana liberxwedanê û berdestbûnê didane bikirin, heger na, dê ew fermanên nabûdkirina gundên Kurdan ji rehan de bidin biderkirin. Da ew Kurdan bidin bitirsandin, Serekê hêzên Turkî li heremê de Serheng Xalis hin ji Merovên kurdên bi nav û bang ve li Omeraniyê de di mêjûwa 4 avdarê de sala 1921 de datin bigirtin û di bin çavdêrîyeke nehînîyî pir de bi pêt ve ew ji bona Zaza dane birêkirin. Lêbelê gava xeber bi desteyekî Kurd ve li bajarê Bazîhacî hate bigihiştin, ew di rê de ligel Pasewanîtîya Turkî de hatin biberengarîkirin û girtî dane biazadkirin, piştî ku wan Pasewanetî datin bibezandin[36].

Weha vê rûdaya biçûk di rastîyê de destpêkirina rabûnên leşkerî di nava Kemalîyan û hêzên Milîyî kurd de date bidestpêkirin.

Piştî ku Kurdan Pasewanetî dane bitarûmarkirin, wan ji Serheng Xalis xweser berdestbûna gurdan bê qeyd û şert datin bidaxwazîkirin[37], heger na, ew bi xwe ve tevaya encamên girêdayî li ser vê de dide bihilgirtin. Serhengê Turkî ev daxwaza hanê date bivegerandin, lêbelê wî hêvîya xwe ji wan re date bizanîn, ku ew rê bi gurdanê wî ve ji bona vegera wî ji bona Sîwasê pê bidin bidan. Piştî ku

---

[36] kaniya berê, R. 153-165

[37] A. Kemalî, Erzincan ... Erzincan. 1932, R. 156

Kurdan ji xwe re nayîn dane biwergirtin, Desteyên Mehmud Beg û Ezmet Beg dest bi dorgirtina Omraniyê ve di 6 avdara sala 1921 de datin bidestpêkirin.

Weha tevaya Xelkên vê heremê bi piştgirtina Şûreşgêran ve hatin birabûn. Piştî ku şer rojekê bi carekê ve hate bidirêjkirin, gurdanê Turkî bi berdestbûnê ve hate bineçarîkirin.

Dadgeha Leşkerîyî Kurdî, ya ku ew ji bona vê bi taybetî ve hatibû bipêkhatin, bi darvekirina Serheng Xalis date bidadkirin û di Nawendiya Omranîyê de dadkirin hate bicihanîn, herwehajî pêrejî ala Kurdistana Azad hate biberz û bibalakirin.

Di encamê bezandina gurdana Turkî de pir çek û teqemenîyên cengê, pêrejî bêtir ji hezar hesip û jimareke pir ji hêstiran bi destên Kurdan ve hatin bikevtin. Weha Komitiyeke pêkhatî bi taybetî ve ji bona vê mebestê bi dana belgeyên ne xerab ve ji bona Evser û Serbazên Dîlên Turkan dida bidan û wê ew dane biberdan. Ligel vê jî de rê bi Kurd û Çerkesên karger di gurdana Turkî de ji bona kevtina wanî nava rêzên desteyên hêzên çekdarî Kurdistanê de hate bidan.

Van rûdanên hanê dengdanekî pir dûr di dirêjî û pahnbûna Kurdistanê de li dû xwe de date bihiştin. Weha jî nala Omraniyê Kurdên Koçgerê bi ser xwe ve hatin birabûn û wan ligel desteyên Kurdên Dêrsim de, yên ku ew ji Êla Oqaçik bûn, ew di hewara wan de hatin bibeşdarîkirin, dikarîbûn herema xwe ji Turkan di 8 avdarê de bidin rizgarîkirin. Herwehajî desteyên Kurdan li Kimaxê de liberxwedana Turkan dane bitarûmarkirin û Qayimqam û

Serekê hêzên Cendirman dane bidîlkirin.

Herwehajî wan pira Çertofê li ser Çemê Furatê de datin biçakkirin, Qayimqamiya Korçayê dane bivekirin, Wênerên desthilatîya Turkî dane bigirtin û ji bona bi darvekirina wan ve ew ji bona Omranîyê dane bikişandin. Di encamê van pêrabûnên leşkerî de Kurdan Qayimqamiya Kanval, koçixîsar, Dêfrêxî, Zaza, Rêfaxiyê, Koroçay û Kîmaxê dane bivegirtin.

Li ser dayînên Alî Kemal de raperînê heremeke nêzîka 15 hezar Km çargoşî topraxa wê dihate biderkevtin. Weha 15 desteyên Kurdan dijî Turkan didane bişerdikirin, ku her yek ji wan jimara Şervanên wan di navbera 100 Şervanî tanî 1500 Şervanî de dihatin biderketin. Tevaya Şervanên di hêzên Kurd de bêtir ji 6000 Şervan dihatin biderdiketin[38].

Piştî ku Şûreşvanên kurdan hêzeke weha ji xwe re dane biwergirtin û biserketinên weha ku bi kêmanî ve li wan de nayête binêrîn, bi destên xwe ve dane bixistin, Rêberên wan birûskek di mêjûwa 11 avdara sala 1921 de ji bona Serekê Civata Netewê Bilind li Anqera de dane birêkirin, ku ew têde daxwaza Wilayeteke Serbixwe ji van Nawendiyan didan bikirin: ku ew ji Koçgerî, Dîvrixî, Refaxiyê û Kimxa bête bipêkhatin, yên ku Kurd têde pirbûna Xelkên wan didin bipêkanîn, herwehajî nîşankirina Kurdekî ji cih nala Wali li ser de bidin bidestnîşankirin. Tevlivêjî ligel nermbûna pir ji dîtina serûştîya van daxwazan jî de Dewleta Anqera lênerîn yaxud bicihanîna wan jî date bivegerandin .

---

[38] kaniya berê, R. 163

Mîna her car Dewleta Turkî, gava bi metirsiya rewşê ve date bihestkirin, bi hêviya berbadkirina Şûreşvanan di rêya siyaseta "Qamçî û Şekir" de dest bi xapandin û gerandina vîlikan ve date bikirin.

Ji bona let letkirina tevgera Kurd Dewleta Turkî Wênerîyek ji bona Wilayetên Rojhilat di bin Sereketîya Serekê Dadgeha lêvegerandinê Şefîq Axa de ji Kurdên Bedlîsê date birêkirin, yê ku ew di 15 avdara sala 1921 de ligel hin ji Begên herema Sîwasê de bi bajarê Sîwasê ve hate bigihaştin. Şefîq date bizanîn, ku ew Kurdekî mêldarê tevgera Kurdî dide bikirin û ji bal Dewletê de bi rabûna gift û bêjan ve ligel Rêberên Kurdan de ew hatîye bidesthilatî-kirin.

Vî "Kurdê Mêldarê tevgera Kurd" date bixwestin, ku Kurd şerên xwe beramber bi Turkan ve bidin birawestandin, tanî ku bi kêmanî ve gift û bêj bêtin bikotahîkirin.

Divê li vê derê de bête binîşandan, ku jimareke nekêm ji "Mêldarên tevgera Kurd" di nava Rêberên raperînê de nala Kemal Heyder Beg, yê ku wî Hevalbendîya Şefîq didate bikirin, hatin biderketin.

Weha bi vî rengî ve dubendî di xebata Kurdan de di vê herema hanê de hate bidozandin. Weha di vê pêla hanê de, di dema gift û goyî de dihatin bikirin, Serekê Komên Nawendiyên hêzên Turkî Nuredîn Paşa ji bona şeran dijî Kurdan bi lez ve xwe dida bilikardixist. Weha tîpa sêyem û ya pêncî ji Suwaran ji Yozgat di 12 avdara sala 1921 de ber bi Sîwasê ve dest bi ketina rêya xwe date bikirin. Wehajî

gurdana amadekirî ji bona şer ya Orduwa pêncan li Amasiya, pêrejî bi serdejî du gurdanên ji tîpa dehan ya orduwa pêncî li Mirzugon de bi cihkirî ve tevde ew bi vê derê ve hatin bigihaştin.

Di wê rojê de bi xwe jî ve Rêberîya Komên Nawendîyî hêzan ji bona cengê biryarîya dagirtina Xelkêyî perçeyî date bikirin. herwehajî li jêr fermana Serekê Komên Nawendî de hêzên cendirme ligel yekaneyên warkirî li Sîwasê, Yozgatê, Amasiya, Mirzêgon, Tokatê, Arzincanê, Bayîportê, Hirisonê, Şabîn-Koçxisarê, Çimişkizikê, Arabgirê û heremên din de hatin bidanîn.

Piştî vê komkirina hêzan Rêberîya Turkî Rewşa Nebarî li Wilayetên Sîwasê, El-Ezîzê û Arzincanê de di mêjûwa 15 avadara sala 1921 de date bidazanîn. Tevlivanjî û ji bona sistkirina hinera Rêberên Dêrsimê Dewletê birûskek ji wan re date bilêdan, ku têde ew ji wan bersivê dide bidaxwazîkirin, ma gelo dê ew li ser xebatê de hêjî bêtin biçûyîn? Di bersiva xwe de li ser vê birûska hanê de Rêberên Kurdên Dêrsimê datin bidazanîn:

"Jiber vê, ku ew dizanin, ku Dewleta Turkî ji bona nabûdkirina kurdan kar dide bikirin, weke mîna ku wê Ermenî dane binabûdkirin, dê ew her û her li ser xebata xwe de ji bona bi cihanîna mafeyên Milî û liberxwedana dadwerî ve bêtin biçûyîn"[39]

Divê li vê derê de bête bigotin, ku metirsiya Dewleta Anqera li ser rewşa Dêrsimê de bi pileyekî weha hatibû bigihastin, ku ew têde bi kişandina perçakî ve ji hêzên Turkî

[39]M. N. Dersimi . Kurdistan Tarihinde Dersim, R. 145.

di anîya Yunanî de hate bineçarîkirin û ber bi şerkirina Kurdan ve ruwê wan date bivedan. Bes ji bona agehdarîyê orduwa çardehan û tîpa sêzdehan ji Suwaran ji bona Sîwasê hatin biveguhestin.

Û bi armanca rê li ber belavbûna tevgera kurd de li Rojhilat û Bakur de bête bigirtin, Dewletê hêzên pir mezin ji bona El-Ezîzê û Arzincanê dane biveguhestin. Herwehajî hêzên Turkî çavdêrîyeke pir tûj li ser rêya Sîwasê-Kenvalê-Meletyê-Ilyazig-Sîwasê-Zaza de datin bidanîn. Herwehajî pirên li ser çemên Firat û Muradê de datin bigirtin, yên ku ew Dêrsim ligel El-Ezîzê, Arabegîr, Meletyê, Igin, Kimaz û herwehajî rêyên din de didin bigirêdan.

Tevî li buhara sar jî de ferman ji bona hêzan bi destpêkirina şerên jêhatî ve hate biderkevtin. Şerên pir giran û tûj di herema navbera Dêrsim û Arzincan de bi rengekî taybetî ve hatin bikirin. Pêrabûnên Nuridin Paşa ji bona serberjêrkirinê Rêberên kurdên dudilî dane bibawerîkirin, Ku Kamalî ji dil û can ne bes tenê hîç naxwazin sozên xwe bi cih ve bidin bianîn, herwehajî pêrejî ew hîç bi çûktirîn daxwazên kurdan ve nadin bicihnanîn, weha tanî Heyder Beg jî ne bi sozên Turkan ve didate bibawerîkirin, ew jî tev li xebatê de dijî wan hate bikirin. Şeran li ser xêza Sîwas-Koçxîsar-Zaza û Sîwas-Kenval de date bidestpêkirin.

Kurd ji Biçûk û Mezinan, her yekî ji Zilam û Pîrekan, Kal û Zarokan çek dikarîbûn hilgirtana, li gora karîna xwe de ew di van şeran de dijî Turkan dihatin bibeşdarkirin û wan hêrîşên Turkan yek li dû ya din de bi mêrxasî ve didan bivegerandin.

Lêbelê hêzên beramber ne mîna hevbûn. Şûreşgêr di bin givaştina hêzên bi serketî ve duçarî vegera ber û paş ve hatin bilirin û jimareke pir ji Rêberên Kurdan bi mêrxasî ve hatin bikuştin. Di zîneteke weha de Rêberên Şûreşgêran biryarek ji bona veguhestina Pîrek û Zarokan ji bona Dêrsim dane biwergirtin.

Di 24 cotana sala 1921 de Heyder Beg ligel 2000 Mirov de ber bi Irzîcan û Biyolyomyor ve (yanî ber bi ber Jor û Jorê Rojhilat ve) bi nêta yekbûna wî ve ligel Dêrsimyan hate birêkevtin. Hêzên Turkî bi dû wî ve hatin bikevtin û gava ew bi tuxûbên Eşîrên Korîşan û Balabanan ji Jorî Irzîcan ve hatin biketin; jiber wî nêt hebû, ku ew di xaçirêkên Biyolyomyor-Mama xatûnî çîyayî de xwe bi Dêrsimê ve bide bigihandin, lêbelê ji dêlva destê alîkarîyê jêre bête bidirêjkirin, Axayê Eşîra Korîşan bi çend hezar Mirov ve rê li ber Heyder Beg date bigirtin û wî date bizanîn, dê ew cengê dijî Şûreşgêran bide bidestpêkirin, heger ku ew di nava "Erdên" wî re bêtin biderbaskirin. Piştî ku desteyên Heyder Beg ev lêdana hanê ji piş ve hate bipêkevtin, ew ji şeran ber bi çiyayê Koçgîrê ve hate bivegerandin.

Wehajî hêjî şerên tûjî Şûreşgeran beramberî hêzên Turkî bi berdewam ve dihatin biderkevtin, yên ku wan pêşîya xwe bi carekê ve didan bitextkirin. Caşên Osman Topal Axa bi harbûna xwe ve beramberî Xelkên kurd dihatin binîşankirin. Wîna tevaya Xelkên gundên vegirtî bi carekî ve didane biqirdikirin.

Weha M. F. Fironze der barê hovîtîya wî Derebegê Kevneperest, yê ku wî ligel alîyê hêzên Dewletê de didate bişerkirin, weha daye binivîsandin: "Ji demeke kurt de

yekek ji mezintirîn Serokên bi desthilatî ve li lazistan de Osman Axa ligel Caşên xweyî çekkirî de ji Laz heremên Kurdîyî Şûreşgêr dijî Turkan li Rojhilatî Enedolê de dide bihêrîşkirin, da ku ew wan hereman bide bikavil û biwêrankirin"[40].

Bi armanca şikenandina textikê pişta Şûreşgêran ve Nuridîn paşa bi nabûdkirina Rêberîya wan ve date biryarîkirin.

Weha wî li ser Begên Sîwasî ji Kurdên Hevalbendên Turkan de bi rabûna dan û sitendinê ve li ser xêza aniyê de ligel Heyder Beg de û razîkirina wî bi hatina Sîwasê ve ji bona gift û bêjê date bipêşkeşkirin.

Weha Heyder Begê bi dudilya xweyî bi nav û deng ve ling ji bin hate bişemitandin û vê carê jî ew hate bixapandin. Weha ew ligel hêzekê ji 1000 Mirovî de pêkhatî ji bona Sîwasê ji bona nik Bingeha Rêberîya Leşkerê Tirkî hat biserdan, bi lez û bez ve ew ligel 400 Peyayên xwe de hate bigirtin û 600 Şervanên mayî ji bona Wilayetên Rojava û cihên dinî cuda hatin birêkirin.

Weha vê bêbextîya nuhî Heyder Beg giranbûnên bi baran ve ji bona tevgera Kurd date bipeydakirin. Ligel ku wêna Şûreşgêr dane bilawazkirin, herwehajî pêrejî wê ziyaneke gewreyî rewanî bi wan ve date bixistin. Lêbelê Turkan bi kirinên xweyî hovîtî ve beramberî Kurdan kêrên dûr ji bona xwe didan biarmanckirin, ku yek ji wan weha tête

[40]M. F. Fironzi, Gerek ji ... R. 278.

biencamkirin, ku ew yên dudilî bi bi vê ve didin biagehdarkirin û bi rastî jî ve pir kesan dest bi dûrbûna xwe ve ji tevgerê dane bikirin.

Weha li pêşîya hêzên Şûreşgeran de, yên ku ew roj bi roj ve kêmtir dibûn, yên ku ew ji bal Alî Şêr, Nurî, Sabir, Mohemed Alî, Cengîz, Hemo Tar Bazalî, kamil Ezîz, Dîlo, Başo Ebas û yên din de dihatin birêberkirin, nema bêtir ji kişandina xwe ji şeran ber bi heremên Dêrsimî çiyayî ve tiştekî din hatibû bimayîn, ku li wê derê jî de belayên dinî nuh çavdêrîya wan didan bikirin.

Weha ev di rastîya rastî de dide binîşandan, ku serhildana Kurdên Koçgêrê bi ketinê ve hate bipişk û biparkirin. Rêberîya hêzên Turkî li Sîwasê de Kutahîyek date bibelavkirin, ku ew têde dide bigotin: ku di encamê şer de 113 Kurd hatin bikuştin, 113 jî hatin bibirindarkirin û 159 Kes jî hatin bidîlkirin.

Herwehajî pêrejî Rêberên Kurdên Koçgêrê nala Ezmet, Behrî Beg, Sabir Beg, Xîlîk Alî, Hemo, Ezîz, Takî, Heyder Beg, Pehlewan, Hisên û Aşûr hatin bidîlkirin... Di hem demê de jî 2000 tiving û teqemeniyên din hatin bijêrdestkirin[41].

Piştî temirandina vê serhildanê 400 Gunehbar ji bona dadgeha leşkerîyî jirêderkevtî li Sîwasê de hatin bipêşkeşkirin. Weha li ser Heyder Beg, Seîd Ezîz û 15 Kesên din de ji Hevalên wan bi darvekirinê hatin bidadkirin.

[41]M. N. Dersimi. kurdistan Tarihinde Dersim, R. 159.

Herwehajî pêrejî li ser Alî Şêr, Wem, Nurî, Mehmud Mustefa Paşa Oxlo, Hemo Tar Bazalî, Dîlo, Sebrî û 95 Şûreşgêrên dinî ne li wir de bi mirinê ve dane bidadkirin. Lêbelê beramberî Gunehbarên din dadiyên cuda bi dirêjbûna xwe ve hatin biderkirin, ku ew di navbera 5 salan û heta heta li gora pileyê "Gunehkarîyan" de pêşkeşî ji wan re bi zindanê ve hatin bidadkirin.

Lêbelê tar û markirina vê raperînê aramî û asayiş li Dêrsimê de neda bipeydakirin. Herweha tevgera li dûhev de ji bona berdana Girtiyan rengek ji rengên liberxwedanê dijî Turkan ji xwe re date biwergirtin. Ev tevgera hanê bi nîşanên xweyî taybetî ve dihate binîşankirin; jiber Dêrsimyan daxwazên xweyî di birûskên rêkirî de ji bona Anqera bi pêrabûnên leşkerî ve li ser xêza Irzîcan-Kimax-Êçîn tanî tixûbên Zaza û Dîvrîgê de didan "bixurtkirin".

Weha di vê rewşa teng û tar de ji bona Kemalîyan, ku divabû ew tevaya hêzên xwe li ser anîya Rojava de dijî Yunaniyan bidin bicivandin, Civata Netewê Turk li ser pêşneyara M. kemal biryarîya Dadgeha Leşkerîyî Jirêderketî li Sîwasê de beramber bi Kurdên Girtî ji bil Alî Şêr, Wem û Nurî date bihilanîn.

Weha bigir tevaya Kurdên dadkirî bi sêdarê ve ew hatin biberdan. Lêbelê lêbuhurandinê ew Kurd bi ber xwe ve nedane bixistin, ji yên ku wan xwe berdestê hêzên Turkan nedabûn bikirin û bi serê çiyan ve hatibûn bikevtin. Di mana wan de di rewşa ku Turkan ji wan re bi navê "Rêbirên Rêyan" ve didan binavkirin, Kurdên Dêrsimê dev ji rabûnên şerên xwe bernedan; jiber Dewletê hîç kêreke wêyî bi rastî

ve li ser Dêrsimê de ne bû.

Weha Agda ji bona nimûne, ku bi carekê ve di bin desthilatîya Seyid Riza de bû, ala Kurdistanê li wê derê de berz û bala bû, hêjî ew dihate bihejandin û desthilatîya Turkî destkurt bû û bi hîç kirineke rast û durûst ve nedikarîbû bête birabûn.

Lêbelê ji alîyekî de Dewleta Turkî desthilatîya xwe ji bona Dêrsimê piştî temirandina raperînê nedikarîbûn bidana bivegerandin, herwehajî ji alîyê din jî de Kurdan armancên xwe nikarîbûn bidana bicihanîn.

Weha li ser van tevan de diyar dibe, ku armanca raperîna Dêrsimê pêkanîna Ewtonomiyekê ji bona Kurdan li Turkîyê de bû, ya ku ew li gora Peymana Sêver de dikarîbû bihata bicihkirin. Herwehajî dê wê bi navê Kurdan daxwaza dana Serxwebûnê bida bipêşkeşkirin. Weha jibervêjî bi xwe jî ve Dewleta Turkî ji bona serkutkirina raperîna Dêrsimê bi lez û bez ve bi hemû kar û barên xwe ve hate birabûn, tanî pileyekî weha, ku wê hêzên xwe ji bona vê mebestê ji anîya Yunanî date bikişandin û berê wan ber bi Kurdistanê ve date bivedan. Weha di vir de yekek ji hoyên temirandina raperîna Dêrsimê û rûdanên tên têtin bipoşandin.

Hoyê din ji bona kevtina vê tevgera hanê tête bidîtin, ku Dewletên Impiryalî piştî xistina bîr û bawerîya serxwebûna Kurdistanê di Peymana Sêver de datin bidanînin, ne bes tenê hîç ji bona tevgera Kurdî alîkarîyek bipêşkeşnekirin, bi serdejî ve di warê rastîyê de bi hîç livandinekê ew ji bona bergirtina Kemalîyan di nabûdkirina vê tevgera hanê de nehatin biranebûn.

Di Encam de zîneteke weha hate bipêkhatin, ku têde remana Kurdistaneke sewrbixwe dihate bidîtin, lêbelê ew hêza hanê têde nedihate bidîtin, ya ku ew di vî warê hanê de dida bixebatkirin, da ku ew ji bona bicihanîna vê remana hanê di rastîya rastîyê de bide bicihkirin. Lêbelê çend ev rastîyên hanê jî giringbûna wan gewre jî bêtin bidîtin, hoyên temirandina tevgera Kurd di wan qonaxên gotî jî de bi tenê li ser wan de nayên bigirtin. Lêbelê hêjîbêtir ew hoyên hanê komeke ji rastîyên din didin bigirtin, ku ew di serûştîya tevgera Kurdî de bi xwe jî ve têtin bipoşandin:

Yekem:

Divê penc ber bi serûştîya derebegîyî eşaîrîyî civaka Kurd ve û endazê merckirî pêve ji bona hevgirtina Milîyî Kurd bête bikişandin; ya ku yekitîya wan di xebata serbestîyê de ber li ber de dida bigirtin. Weha van dijbûnên civakî di civaka Kurd de û pêrejî cudabûna berjewendiyên cuda ji hev di navbera Desteyên Kurdîyî fireh û pir perîşan de ji alîyekî de û di navbera Serekên wan de ji alîyê din de, pir ji wan Serekên eşîran ji bona orduwa şovînîyên Turkan ve -Dujminên tevgera şûreşgêrî Kurd pê hatin birakişandin.

Duwem:

Nebûna yekitîya oldarî sergêjîyek di nava hin komên Kurdan de date bipeydakirin; lêbelê hêjî Desteya Borcurwazîyî Zanayî Nuhhatî, ya ku dê wê bikarîba bi serketina xebatê ve ji bona yekkirina tevaya hêzên Milî bida bilidarxistin, pir qels bû. Herwehajî raperîna Koçgêrê di piranîya aliyên xwe de ji bal Endamên "Komela Vejandina Kurdistanê" de hatibû bilikarxistin, lêbelê Komel bi xwe ve di wê dema hanê de, di rastîya rastî de ji hev hatibû bivekirin. Weha bi vî rengê hanê ve li nik Kurdan de rêxistina wanî siyasîyî karîn ji bona rêberkirina raperînê ji navînîyeke yekkirî nebû, herweha ligeljî de raperîna Dêrsimê tevî dûrbûna giringbûna wêna wê seranserî Milet ber xwe ve neda bigirtin, bes û bi tenha ve ew nala tevgereke heremîyî cihîyî ji xwe re hate bimayîn.

Sêyem:

Pêwiste bi taybetî ve pence ber bi vê rastîyê ve bête bibervekirin, ku rêberîya tevgera Kurdîyî dûr ji Gelê xwe pir caran reman û hêvîyên wî bi ne başî ve dihate biliberdikevtin. Weha bi ne bûna piştgirtina Cemawarên Gelêrî ve ji bona wan ne bes tenê pir caran wan bêbextî li tevgerê de didan bikirin, lêbelê wan pişta xwe bi Gel jî ve jiber ne bawerîya wan pê ne didan bigirêdan, ji dêlva vê piştgirtina xwe ji bal Gelê xwe de wan pişta xwe ji bona "Alîkarîya" Dewletên Impiryalî û car caran jî li ser ... Kemalîyan jî didan bigirêdan. Weha di encamê dawî de pir caran li ser çarekirina tevgera kurd de ne di rêya xebatê de ji bona serxwebûnê, lêbelê di Holên Diplomasîyê de dihate bibiryardan; jiber vê jî kêsa rengên pir cuda ji bona destdirêjkirina nava pirsiyarîya kurd dihate

bidîtin. Weha li ser vî rengê hanê de bi xwe ve dikare bête biliberketin, bê çima çarekirina tevgera Kurd di wê çaxê de bi xwe ve, di pişt pişta Gelê Kurd de di encamê dawîya dawî de dijî berjewendîya wî di rêya pîlana Dewletên Impiryalî de ligel Kemalîyan de di Kongirê Lozanê de (di sala 1923 de - Cuma) hate bibiyarkirin.

Weke me berê daye bibîrxistin, ku li gora Peymana Sêver divabû Encûmenek ji Wênerên Dewletên Hevalbend ji bona likarxistina Yasayê Serpereştîya Xweyî ji bona heremên di navbera Ermînya, Îraq û Suryê de pê bête birabûn. Ku di çaxa Xelkên herema kurdî piştî derbasbûna salekê li ser girêdana peymanê de bibîrxistnekê ji bona Hevgirêdana Netewan bidin bipêşkeşkirin, ku têde piranîya Kurdan cihêbûnê ji Turkîyê bidin bidaxwazîkirin û heger jî Civata Hevgirêdana Netewan bi vê dazxwaza hanê hate bipêrûniştin, wê çaxê li ser Turkîyê de divê ku ew ji vê herama nîşankirî bête bidaktin.

Lêbelê wehajî me date bidîtin, bê çawa Dewletên Hevalbend piştî nêzîka derbasbûna nîv salê li ser morkirina Peymana Sêver de bi amadebûna xwe ve li ser xistina hin guhertinan de têde li ser pirsiyarîya kurdistanê de datin bizanîn. Bi navtêdanê ve li ser vê rastîya hanê de û li ser jibîrkirina diyar de ji bal Dewletên Hevalbend de beramberî

berjewendîya Gelê Kurd de Turkan raperîna Dêrsimê datin bitemirandin û weha pêrejî kûra agirê serxwebûna kurd li Dêrsimê de wan datin biberbadkirin.

Bi serdejî ve hêjîbêtir Dewletên Hevalbend di pêşneyarên xwe de di avdara sala 1922 de ber bi pirsiyarîya Kurd ve hîç bi carekê ve ber pêde nehate biçûyînn. Di encamkirina van tevan de Kemalîyan nehiştina xistina pirsiyarîya kurd di xana kar û barên Kongirê Lozanê de dikarîbûn biwerbigrin.

Weha bi vî rengî ve tanî wê demê dawîya remana serwxwebûna Kurdistanê hate biderkevtin, ji Kurdan re tiştekî din nema hate bîditin, ji bil ku vê pîlana hanê li ser wan de di rêya Yasan de bidin bicihkirin. Di pişt re peyv dikarîbû ne li ser serxwebûna Kurdistanê de bête bigerandin.

lêbelê li ser ku kî bêtir dikarîbû bi jêhatbûn û kosetî pirsiyarîya Kurd ji bona berjewendiyên xwe nemaze di pirsiyarîya Musilê de ji xwe re bide bikaranîn. Divê li vê derê de bête bigotin, ku şehrezabûna Destêyên Serdaran li Turkîy de di vîlik û tepên weha de ji şehrezabûna Ingilistanê û Hevalbendên wêna ne bi kêmtir ve dihatin bidîtin.

Di encamê dawî de rewşeke weha hate bipêkhatin, Ku Ingilîzan xwe têde weha dane bixuyanîkirin, ku ew li ber serxwebûna Kurdan de li Turkîyê de didin bidan, di dema ku wan cûlandina kurdan li Îraqê de didan bitemirandin. Wehajî di vê dema hanê jî de Turkan bi xwe jî ve xwe nala Havlbendên Serxwebûna Kurdan li Îraqê de didan bidiyarkirin. Lêbelêjî pêrejî wan bizava Kurd li Turkîyê de didan biberbadkirin.

Weha Mustefa kemal di peyva xwe de ligel Balozvanê Sovyêtî S. I. Aralov li ser vê mebesta hanê de dide bigotin: "Kurdên Neşînvanên dorhêla gola Ormiyê daxwaza xwe di yekkirina rêxistina livandinê de ligel Turkiyê de dane biderxistin. Li nik wan de dirav û çek têtin bipeydakirin û ew xwe ji bona raperînê dijî Impiryalîya Ingilîzî didin biamadekirin.

- Kemal date bipêvekirin, Ku pirsiyarîya Kurd pir tevlihev û dijwar tête biderkevtin û Ingilistan pêvegirêdana Kurdan ligel herdu Dewletên -Turkî û Faris de- ji xwe re dixwaze bide bikaranîn, da ku ew bi rola xwe ve bête birabûn, ew dixwaze Dewleteke Kurd di bin zalbûna xwe de bide bipêkanîn, da ku ew di encamê dawîya dawî de desthilatîya xwe li ser wan de, li ser Faris û pişt Qefqasya de bide bivegirtin ... Rêberên Kurdan niha ew ji hev bi perçen ve têtin biderkevtin: Hin ji wan mêldarê Îranê didin bikirin, Hinên din mêldarên Ingilistanê didin bikirin û beşê sêyem ber bi me ve têtin bikişandin ... Weha li bajarê Sulêmanîyê de Ingilîzan Şêx Mehmud bi rawestandina dijî me ve dane bineçarkirin ...

- Em, Turk -Kemal date

> bigotin û ligel jî de bi qerf ve beşişî-em ji aliyên xwe de kêmanîyê nadin bikirin, weha me alîkarîya Kurd û yên din di ruwê Ingilîz de li jêrî Kurdistanê de daye bikirin"[42].

Van dek û dolabên hanê bikaranîna Kurdan di berberîya Turkî-Ingilîzî de li ser pirsiyrîya Musilê de didate biarmanckirin. Xweser piştî biserketina Kemaliyan li ser Yunanê de di sala 1922 de hêzên xwe wan li ser sînorê Musilê de datin bicivandin. Serleşkerê hêzên Mîla Musilê Ozdermir Paşa dest birêkirina bangan ji bona Serekên Kurdayî cuda date bikirin û ligel wan de wî pêwendîyên xwe date bidanîn. Weha gihandina vê nêta hanê hêsanbû; jiber tevgera dijî Ingilîzî seranserî Îraqê li ber xwe de dabû û Rêberên wê berên xwe ber bi Turkiyî ve dabûn bivedan; jiber ku ewaya bi hêza beramberî Ingilîzan ve dihata biderkevtin.

Û bi armanaca mêldarîya Kurdên "Îraqê" bi aliyên xwe ve Kemalîyan ligel Şêx Mehmud peymanek dane bigirêdan, ku têde hatiye binivîsandin:

"Dewleta Turkî bi dana serxwebûnê ji bona kurdistana Jêrîn soz dide bidan û bê destdirêjîya xwe di nava kar û barên wêyî hundurû de wê peyman date bidan" (benda yekem), bi Şêx Mehmud ve nala Serdarê Kurdistanê li Sulêmaniyê de ew pê hate birûniştin, ku dê Civatek bête bipêkanîn (benda duwem). Mafeyê Dewleta Turkî bikaranîna hêzên çekdar li Kurdistana Jêrîn de di dema

---

[42]S. I. Aralov. Bîrweriyên Diplomasiyeki Sovyêtî, R. 107- 108.

çengê de tête biderkevtin (benda sêyem)[43].

Rewşene, ku em bivên yanjî nevên, divê em bi "Mêldarîya Turkîyî" Şêx Mehmud ve bêtin birûniştin, lêbelê jî ji bona Şêx Mehmud bi pêrûniştinê jî ve em têtin bineçarîkirin, ku ew di xebata xwe de beramberî Ingilîzan ne dikarîbû dev ji yarmetîya Turkan bidin biberdan. Hîç jî gûman li ser niye, ku van rewşên hanê weha roleke mezin date bilîstin, ku Ingilîz û Turk ji bona Kongirê Lozanê (sala 1923- Cuma) bên û ew ji bona hev bi amadebûn ve bêtin biderkevtin, ku li ser pirsa kurd de ji hev re bêtin bidakevtin.

Çawa be, wa diyare, ku pirsiyarî di vî Kongirê hanê de ji bona bêjeke "Zanistî" hate biveguhertin, gava pirsiyarîya Kêmanîyên Milî li Turkiyê de li ser de hate bipeyivandin, bê çawa têgihiştina Kêmanîya Milî tête binîşankirin.

Weha bi diyarî ve têtê biderketin, bê çawa Ingilîz pêrazî bûn, Ku "Wênerên" Kurdan di Civata Netewê Turkîyî Bilind de li ser wê pirsê de bersivê bidin, Ma gelo Kurd li ser Cihêbûna Kurdistanê ji Turkiyê de sorin? Di vî babetê han de daxwaz bi birûskî ve di sala 1922 de ji bona Civata Netewê Turkîyî Bilind dane birêkirin. Civîneke ji nişkêvê ji bona Civatê hate bigirêdan, ku têde Mustefa Kemal ji bona Wênerên "Kurdan" date bipêşkeşkirin, ku ew di vî babetê hanê de bîr û bawerîya xwe bidin biderxistin. Weha Wênerê Erzeromê Hisên Ewnî Beg li ser vî babetî de bi diyarî ve date bibersivkirin:

---

[43]Kozu Oxlu. kurd û Impiryalîî (belavokeke hundurûyîyî Ragihandina Rojhilatata Navîn) 1932, Jimar 13-14, R. 115

"Ku ev Welatê hanê ji bona Kurd û Turkan tête bivegerandin. Û bes û bi tenha ve mafeyê van herdu Netewan, Netewê Kurd û Netewê Turk tête biderkevtin, ku ew ji ser vî depê hanê bidin biaxivtin"[44].

Weha Wênerên Dêrsimê Hesen Xeyrî û Ramiz, "Wênerên" Orfa Bozan Beg û Şahîn, Wênerên Kurdên ji Palo, Wanê, Bedlîsê, Diyarbekir û Meletya- ango bigir tevaya Kurdên "Wênerên" Civata Turkî pişta peyvên Wênerê Erzeromê datin bigirtin.

Rewşene, ku ev yekbûna dengên "Wênerên" Kurdan giringbûneke wêyî başî ji bal dîtina berjewendiya bizava Gelê Turkîyî beramebrî bi Impiryalîyê ve date bikirin; jiber wê destdirêjkirina Dewletên Rojava di nava kar û barên hundurî Turkiyê de date bidûrkirin. Lêbelê ji bal berjewendiyên Milîyî Kurd de bes û bi tenha ve ev "yekbûna" wan bi bêbextîyekê ve tête bihêjakirin.

Lêbelêjî tevlivêjî "Wênerên" Kurdan ne dikarîbûn bizanîbana, ku ew gava li ser mafeyên Kurdan de didin biaxivtin, dê ew di demeke kurt de bêtin binabûdkirin.

Lêbelê çawa jî be, Civata Netewê Turkîyî Bilind piştî piştgirtina wan ji xwe re date biwergirtin, bersiv bi birûskî ve ji bona Lozanê date birêkirin, ku têde hatîye binivîsandin, Kurd bi carekê ve hîç ji Turkan nayêtin bicihêkirin[45].

---

[44]A. Bedirkhan, la Question Kurde, Paris. 1959, R. 9.

[45]M. N. Dersimi. Kurdistan Tarihinde Dersim, R. 189.

Weha piştî ku Serekê Rewanekê Turkî ji bona Kongirê Lozanê Ismet Paşa ev birûska hanê date biwergirtin, wî date bizanîn:

ku Turkîyê ji bona du Miletan, Turk û Kurd bi mal ve tête bidanîn, herdu Milet jî beramberî bi Dewletê ve bi mînahev ve têtin biderkevtinû ew herdu bi mînahev ve bi xwedanê mafeyê Milî ve têtin biderkevtin. Nêt ji van peyvên hanê ku dê ji bona Kurdan bi rastî ve hin ji "Mafeyên Milî" bêtin bidan, lêbelê bêyî hîç diyarîkirina piçekî jî ji cewhera wan bête bidiyarkirin.

Piştî ku Beşdarvanên kongirê Lozanê xwe bi beramberî rastîyekê ve datin bidîtin, ku "Wênerên" Kurdan Cihêbûna Kurdistanê ji Turkîyê nadin bidaxwazîkirin û Dewlet bi cihanîna mafeyên Milîyî Kurdan pê dide bisozdan, weha ne bes tenê li ser danîna remana serxwebûna Kurdistanê de di koşa jibîrkirinê de hatin "birazîkirin", lêbelêjî pêrejî hemû belgeyên Mîrî jî, yên bi Kurdan ve dihatin bigirêdan, ew ji xana kar û barên Kongire hatin biderkirin.

Di peymana morkirî de di mêjûwa 23 gelawêjê de di sala 1923 de li Lozanê de bes û bi tenha ve li ser kemaliyan de bi wergirtina van amojgarîyên tên hate bibeskirin:

"Benda 38 -Dewleta Turkî bi misogerkirina liberxwedana giştî ji bona jîyan û serbestîya Neşînvanan, bê cudabûn ji binyadîyê, milîbûnê, ziman, rehê û oldarîyê bi peyman ve dide bikirin".

"Benda 39... Hîç tu bend di ruwê hîç Neşînvanekî Turkî de, di warê dan û sitandina wanî azadî de bi çi zimanekî jî be, ger ew jî di pêwendiyên taybetî de yanjî bazirganyê de, yaxud di warê oldarî de, yanjî di warê ragiyandinê de, yaxud

di berkirinên çapemenîyên cuda de, yanjî di civînên giştî jî de bin, nayêtin bidanîn ..."[46].

Weha ji pêrabûnên dek û dolabên Impiryalîyên Hevalbend û Kevneperestên Turkî li Kongirê Lozanê de hate biberkirin, ku nayînkirina mafeyê Kurdan di serxwebûnê de li Turkiyê de durûvê xweyî yasayî û biryarkirina xweyî yasayî date biwergirtin.

Weha jiber vê jî, ji vê koşa hanê jî, di dema F, Nêkîtin Kongirên Sêver û Lozanê de dide bihêjakirin, ew dide binivîsandin:

"De bera Peymana Sêver pilanekî ji alîyê ramyarîyê de ne di cihê xwe jî de bête bidîtin, jiber vê jî dibe, ku ew neyête bicihanîn. Herwehajî di nêta me de niye, ku em mêjûwa Diplomasîya piştî Cengê li Asya Pêşîn de bidin birastkirin. Lêbelê bi pêrûniştina Sêver ve bi bîr û bawerîya Ewtonomî ve ji bona kurdistanê û ji komên bîr û bawerîyên din vê Peymana hanê di wê dema hanê de Qanûna Dewlî date biserxistin... Peymana Lozan ev yeka hanê nekir; jiber vê jî rewşene, ku ew ji bal ruwê dîtina pêşvexistina Qanûna Dewlî de gaveke ber û paş ve tête bidîtin..."[47].

Nêkîtîn di vê hêjakirina xweyî hanê de bi rast ve tête biderkevtin, nemaze rabûna Dewletên Impiryalistî bi danîna remana serxwebûna Gelê Kurd ve di nava perda jibîrkirinê de bi nala hilanîna rewşa dadwerîyê ve ji ser tevgera Milîyî

[46]"Peymana Sêverêyî lihevhatinê û bawernameyên li Lozanê de Morkirî", R. 152.

[47]B. Nikitin. Kurd. Mosko 1964, R. 408

kurd hate bidîtin û di encamê dawî de nala dayîna "mafeyê" Qanûnî ji bona Kevneperestîya Turkî bi nayînkirina berjewendiyên Milîyî Kurd ve li Tirkîyê de hate bidîtin.

Weha nîzimbûna ramyarîya Dewletên Impiryalî li ser çûna yarîkirinê bi pirsiyarîya kurdî ve dihate bidiyarkirin, ya ku ew ligel van jî de her û her wan ji bona bikaranîna wêna di vê demê de yanjî di ya din de ji bona gihandina armancên xweyî Impiryalîyî cuda wan ew dida bikaranîn.

Weha me bûyînên nîşankirî ji vê ramyarîya Pîlangerî di qonaxa tê de di lêvenerîneke taybetî de lê daye bitemaşekirin. Lê li vê derê jî de em dixwazin, dîtina Xwedanên Guhpêdanên bi van bûyînan ve bi ber heve ve bidin bianîn. Em dê van bûyînên hanê û agehdarîyên raxistîyî jorî bi givaştî ve bi serhev ve bidin bicivandin:

1. Tevî cihêbûna pir Welatên ne Turkî ji Imperetorîya Osmanî di encam de nala "Dewleteke Pir Milî" hate bimayîn. Raste, ku Turkîya bendkirî ji bal Talankerên Impiryalîyî de bêtir bi hêz ve nema mîna berê dihate biderkevtin, piştî cengê ew Dewleta Kolîdarî nala Imperetorîya Osmanî hatibû bimayîn, lêbelêjî bi her awayekî jî ve wê dikarîbû desthilatîya xwe li ser Ermînya Rojava û Kurdistanê de bide biparastin. Divê em li vê derê de bi tonekî taybetî ve bidin bironîkirin, rastîya ku Kevneperestîya Turkî xweset bi windabûna erdên xweyî kolonyalkirîyî fireh bi "Malkirina" bi carekê ve ji bona Kolonîyên mayî bide

biveguhestin. Weha ji bona vê niyaza hanê bi xwe ve wê ramyarîya bi dawî date bianîn, ya ku "Turkîya Genc" bi ramyarîya "Valakirina" Ermînya ji Xelkên wêyî cihî date bidestpêkirin, wehajî xweser wê li ser wê şopê de bi xwe jî ve dest bi "Maldarîkirina" wî perçê Kurdistanê ve date bikirin, yê ku wê ew dabû bisengînîkirin.

Weha ev pêla hanê, ya ku me lêvenerî nala qonaxa pêşî ji ramyarîya Borcuwazîyî Turkî di pirsiyarîya Kurdî de tête bijimartin, ji bona parastina kurdistanê ji bona xwe û "Maldarîkirina" wê di pişt re dide biderxistin.

2. Borcuwazîya Turkî di vê ramyarîya xweyî hanê de ligel liberxwdana tevgera Milîyî Kurd de hate bipoşkirin, ya ku rêxistinên xweyî Civakî-Zanyarî û ramyarî di dema herifandina Imperetoriya Osmanî de dabû bipeydakirin. Wan rêxistinan şiyarkirina Milîyî Kurdî didan bikûrkirin û wan Kurd ji bona xebta serxwebûnê didan bibirêxistin. Wan rêxistinên hanê bi rengekî bingehî ve Wênerên Zanevanên Borcuwazîya Kurdî Nuhatî ji (Wêneran, karmendan, Evseran, Dadyaran, Nivîsvanan) û Bazirganan, pêrejî ji Serokên Eşairan û Meşayîxên Welatperwer jî di nava xwe de didan bicivandin.

Lawazbûna tevgerê di vê pêla han de di nebûna bernameyeke xebatîyî hûr de, di nebûna yekitîyê de çi di navbera komel û encûmenên Kurdîyî cuda de, yanjî di navbera Eşîran û Komên Eşîrtîyê de dihate bidîtin. Herwehajî ligeljî pêwendîya lawazî van rêxistinan ligel cemawerên gelêrî û bîr û bawerîy wanî evsanî beramber bi armancên rast û durûstî Dewletên Impiryalî û nemaze Ingilistan ve dergehek ji bona van Dewletan bi destdirêjkirina nava kar û barên kurdan û bikaranîna xebata wan ve ji bona armancên xweyî Impiryalî date bivekirin. Wehajî jiber vê jî bi xwe jî ve Dewletên Impiryalî bendên li ser serxwebûna kurdistanê di nava Peymana Sêver de datin bidanîn, pêrejî di wê çaxê de bi xwe jî ve bi her awayekî ve wan kar didane bikirin, ku ew remana hanê di warê rastîyê de neyête bicihanîn.

3. Xebata Gelê Turkîyî dijî Impiryalîyê, ya ku bi Şûreşa Kemalî ve tête binavkirin, hin ji hêvîyan ligel hin ji Rêberên Kurdan de di wergirtina mafeyê pêşveketina serbixwe de, yanjî ewtonomî bi alîkarîya Miliyên Turkî ve date bipeydakirin. Wehajî jiber vê jî wan di pir pirojeyên Kemaliyan de xwe têde dane bibeşdarîkirin û bi rengekî pir bi kêr ve wan pişta xebata wan dijî talankerên Impiryalistan dane bigirtin.

Û ji bona bikaranîna Kurdan di vê xebata

hanê de û ji bona livandina xweyî li ser berê ramyarîya derve de Borcuwazîya Turkî guhpêdanek bi Derebegên Kurdan ve date bidan, hêjî ji vê jî bêtir wê "Piştgirtina" tevgera Kurd li.. Îraqê de date bigirtin, lêbelê sebaret bi "Kurdên xwe" ve, weha mîna derçû, gavên pêşîyî Milîvanên Turkî nemaze biryar û daxuyanîyên derketî ji Kongirên Erzeromê û Sîwasê ligel "Peymana Milî" de hatin biderketin, ku tevaya ramyarîya wêna ber bi hiştina Kurdistanê ve ji bona xwe û di encamê dawî de vegirtina Kolonyalî li ser Kurdan de dida biarmanckirin.

4. Weha li tevgera Kurdîyî serbestkirinê lêdaneke pir dijwar di Kongirê Lozanê de lê hate bikevtin, yê ku encamên wî mîna gaveke ber bi paş ve beramber bi Peymana Sêver ve li ser ruwê dîtina Qanûna Dewlî de û li ser rewşa tevgera serbestkirina kurdan de hatin bidîtin. Weha Kongirê Lozanê date bixuyanîkirin, ku Dewletên Impiryalî li Rojava de li pirsiyarîya Kurdî de nala pelekî qazanckirî di gift û bêja xwe de ligel Turkiyê de li ser Wilayeta Musilê de lê didin bitemaşekirin. Weha piştî wan armancên xwe dane bicihanîn, bi pir hêsanî û sadebûn ve wan dev ji remana Kurdistana serbixwe dane biberdan û weha wan bi vî rengê hanê ve "mafeyê" nayînkirina awatên tevgera Milîyî Kurdî û nabûdkirina Tevegra wanî Milî ji bona serxwebûnê ji bona kevneperestên Turkan dane bipêşkeşkirin.

Raperîna Kurdan di Sala 1925 de (Raperîna Şêx Seîd)

Lîkarxistina Raperînê

Raperîna Kurda di sala 1925 de cihekî xweyî pir giring di mêjûwa tevgera rizgarîya Kurdan de dide biwergirtin. Destpêkirina likarxistina vê raperîna hanê, ya ku ew di pişt re bi "raperîna Şêx Seîd" ve hate binavkirin, di pêşîya bîstan de ji vî sedsalê hanê de tête bivegerandin.

Mêweyê jêhatbûnên komên Kurdîyî veşartî "Komela Serxwebûna Kurdistan" bû, ya ku ew di gulana sala 1923 de de ji van koman hate biderketin. Ev Komela hanê Komeleke veşartî bû, ku ew jî bi xwe jî ve ji komên veşartî bipêkdihat. Ev komên hanê jî her yek ji pênc Kesan dipêkdihat, ku wan hevdû bi navên veşartî ve didatin binaskirin. Herwehajî li ser wan de dihate biqedexekirin, ku ew di derveyî malika xwe de, ya ku ew têde bûn, ligel hevdû de bidin bipêwendîkirin. Pêwendî ligel malikê de di rêya Endamekî ji komitîyeke bilindtir de dihate bikirin[48].

Weha li ser Endaman bû, ku ew navê rêxistinê nedin biderxistin û her yek bi tawanberekî pir tûj û sert ve dihate bitawanbarkirin, heger ku wî nehînîyên wê bidana biderxistin.

Di vê pêla hanê de sazmendî ji bal Serheng Xalid Cibrî

[48]M. Toker, Şeyh Sait ve Isyani, Ankara 1968, R. 35

de dihate birêberîkirin, yê ku wî alîkarî bi nêzîkkirina Hecî Musa Serokê Eşîra Motka ligel Rêberîya Sazmendîyê de dida bikirin, (Hecî Musa Endamê Wênerê Encûmenên Helbijartîyî berê ji bona Kongirê Erzeromê di sala 1919 de bû).

Herwehajî Serheng Xalid Beg alikarî ji bona nêzikkirina Xalid Hesenan Beg Serokê Eşîra Hesenan ligel Rêberîya Sazmendîyê de date bikirin[49].

Pêrejî wî keftileft ji bona wergirtina dildarîya hin ji Serokên Eşîrên din jî didate bikirin. Di vê pêla hanê de komel bi pêkanîna hin ji rêxistinan di nava sipah de hate biserkevtin, ku wê di karîbû hin ji Evseran ber bi bal xwe ve bide bimêldarîkirin. Di nava van Evseran de hin ji Evserên Îraqî dihatin bidîtin, ku weha bi vî rengî ve alîkarîya bi rêxistina pêwendiyê ve ligel Bexdad û Helebê de hate bikirin. Ji alîyê din de Rêberîya Komela Serxwebûna Kurdistanê ji bona beşdarîkirina desthilatîyên cihîyî hevalbend û herwehajî pêrejî Serokên Eşîrên Rojhilatî Welêt jî ji bona vê beşdarbûnê jî ji bona Jêhatbûnên xwe wan didate bixebatkirin.

Ev gavên hanê -li gora bîr û bawerîya wan de-ji bona bi serketina xebata çekdarî ve, ji bona bi cihanîna armancên komelê pêwist ve dahtin bidîtin[50].

---

[49]Xalid Hesenan Beg Serokê Eşîra Hesanan bû û pêrejî wî Rêberîya çar gurdanên "Hemîdîyan" dida bikirin. Xalid Beg piştgirtineke mezin ji Eşîra xwe, Eşîra Hesanan didate biwerdigirtin, ya ku ew bi sedan ji Suwarên Çekadarn dihate bipêkhatin

[50]Hisên Berzanî. Partî û Sazimendiyên Civakîyî kurdî di xebatê de ji bona Çarekirina pirsiyarîya Kurd (Nameya Doktora) Mosko 1976, R. 45 (bi zimanê Rusî).

Weha di nava van Kesên hanê de, ku komelê ji bona wergirtina dildarîya wan didate bixebatkirin, Şêx Seîd bi xwe bû, yê ku ew li Kurdistana Turkî de pir bi xwedan desthilatî ve dihate biderkevtin[51].

Cihê civakîyî bilindî Şêx Seid û dewlemendîya wîyî gewre bi hoyên biryara Rêberên Komelê ji bona pêwendîyê ligel de hate biderkevtin û herwehajî ji bona karkirinê ligel wan de ew hate bibangkirin. Di dawîya havîna sala 1923 de Yusiv Dîya (yekek ji Rêberên tevgera kurd û Endamê Parlemanê yê berê ji dêlva Bedlîsê ve) serdanek ji bona Şêx Seid li Xinês de date bikirin.

Di vê dîtina hanê de ew ji bona guhestina ragiyandinan bi hev re li ser bi hev ve hatin bigihaştin û pêrejî ji bona bi rêk û pêkxistina rabûnên wergirtî ve ligel hev de der barê bi rêxistina raperîna Kurdî jî ve li ser de bi hev re hatin bigihaştin. Di zivistana sala 1923-1924 de Rêberên Kurdan li Palo de civînek xwe dane bilidarxistin, ku têde biryarîyek bi pêwistkirina jêhatîkirina tevgera kurdîyî veşartî danr biwergirtin.

Endamên tevgerê û hevalbendên wêna jimara wan her û her ber bi bêtirbûnê ve dihae biçûyîn. Bi niyaza nehiştîna guhpêketina desthilatîyê Rêberên tevgera Kurdî di civînên biçûk de biryarîyên xweyî veşartî datin biwerdigirtin. Ji bona nimûne, Yusiv Dîya di buhara sala 1924 de li Erzeromê de li nik Xalid Cibrî Beg de hate "mêvandarîkirin" û ew ligel hev de di vê civîna hanê de ji bona bi çekkirina Eşîrên Kurdî ve bi carekê ve bi hev re hatin bigihaştin.

[51]M. Toker. Şeyh Sait. Ve Isyani, R. 311

Herwehajî li ser yarmetîya Şêx Mehmud û Ismaîl Axa Simko de, yên ku ew li derveyî Turkîyê de dihatin bijîyandin, ew bi hev re hatin bigihaştin, pêrejî ew li ser rêkirina bîrxistinekê de ji bona Bihevgirêdana Netewan de di rêya Surî re bi daxwaza jê ve ji bona pêşkeşkirina yarmetîyê ji bona kurdan bi hev re hatin bigihaştin. Weha di pişt re Dîya nameyek ji Cibrî Beg ji bona Şêx Seîd li Kosmar (Melbenda Xinês) de date bianîn, piştî vê wî serdan ji bona heremên cuda, nala Xokso, Hacî Umer Tukman, Xok Oxlan, Qarî Ofa û Farto date bikirin û wî Serokên Eşîran li ser van biryarîyên wergirtî de dane biagehdarkirin[52].

Di payîza sala 1924 de Yusiv Dîya bi Istenbolê ve hate bigihastin û wî ligel Endamên Partîy Komarî Pêşverû de date bidan û bisitandin[53].

Herwehajî wî ligel Mirovên dînî bi nav û deng ve ji beramberên Mustefa kemal date bipêwendîkirin.

Rewşen bû, ku jêhatbûna Rêberên Kurdan guhpêdana desthilatîyên Turkî bi ber xwe ve bide bikişandin. Herwehajî ji ber xwe hin ji Serokên Eşîra "Xormîkî" Kurdî

---

[52]M. Şerif Firat, Dogû illeri ve Varto Tarihi, Ankara, 1961, R. 126

[53]Partîya Komarî Pêşverû di çirya paşî de sala 1924 de hate bidamezirandin. Serokê wê Kazim Qere Bekir Paşa bû û Sikreterê wêyî Giştî Ali Fuad Paşa bû. Bernameya Partî li ser: "Pêşveketina Civakî", "Rastkirinê", "Rêzlêgirtina Oldarî", "Nenawendîkirin" û pêrabûnên Rastkirîyên din de di nava xwe de dida biwergirtin. Hin ji Cîgerên (Kurdan) yên berê di vê Partîya hanê de Endambûn, ku vêjî hişt, desthilatîya vê Partîyê di Wilayetên Rojhilatî Welêt de bête bixurtkirin

desthilatîyên Turkî li Anqera de li ser kar û barê raperînê de û li ser likarxistina wêna de bi rengekî veşartî ve datin bagehdarîkirin.

Bi fermaneke xweser ji bal Mustefa Kemal de desthilatîyên Turkî Yusiv Dîya û Xalid Cibrî Beg dane bigirtin û ew di bin çavdêrîyeke tûnd û tûj de ji bona Bedlîsê dane birêkirin, da ku ew li wê derê de ji bona Dadgeha Serbazî bêtin bipêşkeşkirin[54].

Herwehajî Hacî Musa Endamê berê di Encûmena Wêneran de hate bigirtin. Wisajî pêrabûnên din jî ji bona girtina hinên din ji Kurdên Welatperwerên nas hatin bidanîn[55].

Weha helbijartina Cihgerê Xalid Cibrî Beg û Yusiv Dîya di Rêberîya Komelê de pir bi pêwist ve dihate biderkevtin. Weha bi vî rengî ve helbijartina Şêx Seîd nala Serek jêre (ango Komela Serxwebûna Kurdistan) hate bikirin. Wehajî pêrejî Komelê biryarek bidestpêkirina raperîneke giştî û azadîkirina Girtîyên Sîyasîyên Kurd ji Zindanên Turkî date bigirtin. Bi alîkarîya karmendên kargeha berîd û birûskê ve li Xencê (Wilayeta Bingolê) de Şêx Seîd dikarîbû agehdarîyê li ser name û birûskên guhestî de di navbera Berpirsiyarên Turkan de bide bikirin. Herwehajî Şêx Seîd bi çavdêrîyeke taybetî ve li pirskirinên, yên ku ew ligel Xalid Cibrî Beg û Yusiv Dîya de dihatin bikirin, dikarîbû bide

[54]M. Şerif Firat. Dogû illeri ve Varto Tarihi, R. 27

[55]Di avdara sala 1925 de Xalid Cibrî Beg bi gule barandinê ve dane bikuştin, lêbelê Yusif Diya bi sêpîyê ve dane bidarvekirin.

bitemaşekirin. Lêbelê gava Dadgeha Qadê li Bedlîsê de dest bi dadgehkirina Girtîyan date bikirin, weha desthilatîyan pêwistîya bangkirinê ji bona Şêx Seînd ji bona Dadgehê nala "Çavbînekî" bi başî ve date bidîtin. Lêbelê Şêx Seîd verêkirina dû ji bal Dadgehê de, da ew li ber wê de nala Çavbînekî bête bidîtin, jiber rewşa xweyî tendurûstî û mezinbûna temenê xwe date bivegerandin, ku ew ji bona hatina wîna ji bona Bedlîsê rê pê nadin bidan[56].

Weha ji vê tête bidiyarkirin, ku desthilatîyên Turkî berî girtina Xalidê Cibrî li ser jêhatbûnên Komela Serxwebûna kurdistanê de bi agehdar ve nedihate bidîtin.

Weha Lawê Şêx Seîd, Alî Riza di çirîya paşî de sala 1924 de bi serdanekê ve ji bona Diyarbekir û Helebê hate birabûn, da ku ew li wê derê de li ser rawestandina likarxistina raperînê de ligel Rêberên kurdên din de ji bona lihevhatinkê bête bighaştin. Weha wî li wê derê de civînek ligel wan de date bikirin, ku têde piranîya Kurdên bi nav û deng ve ji Turkiyê, Îraqê û Surîyê de têde hatibûn bibeşdarîkirin. Di vê civîna hanê de li ser rewşa Kurdistana Turkiyê de bi dûr û dirêjî ve hate bigiftûgokirin, ku têde Beşdarvan. bi hev re bi yek bawerîyê ve hatin bigihaştin, ku ew jî eve bû:

Girawkirina mafeyê Milî ji bona Miletê kurd bes û bi tenha ve di rêya raperîneke çekdarî de dikare bête bicihanîn. Herwehajî pêrejî ew li ser destpêkirina dema raperînê de li Kurdistana Turkîyê de di 21. avdara sala 1925 de (Roja Cejna Milî-Newroz) hatin bilihevhatin. Pêrejî wan di vê civîna hanê jî de Encûmena Serkirdayetîya raperînê datin

---

[56]Akşam 19. 8. 1925

bihelbijartin[57].

Di pişt re Alî Riza di 15 çirîya paşî de sala 1924 de ji bona Istenbolê hate biçûyîn û wî li wê derê de Kurdê bi nav û deng ve Seyid Abdul-Qadir date bidîtin. Alî Riza di vê dîtina hanê de ligel wî de li ser rewşa Wilayetên Rojhilat de date biaxivtin.

Herwehajî wî ji bona wî dîtinên Encûmena Rêberîya raperînê û pilanên wê û ligel jî de wî dîtina xwe li ser pilanên Rêberên Kurdan de li Heleb û Îraqê jî de jê re date biraxistin.

Weha Seyid Abdula-Qadir li ser Alî Riza de date bipêşkeşkirin, ku tevgera Kurdî serûştîyeke oldarî pê bête bidan û wî date bizanîn, ku dê ew -wê çaxê- bi tevaya hinera xwe ve tev li tevgerê de bête bikirin. Di pişt re wî hin çapemenîyên dij bi Mustefa kemal bi wî date bidan, da ku ew wan li Wilayetên Kurdî de bide bibelavkirin.

Alî Riza bi carekê ve ev pirs û remanên hanê, pêrejî pilana raperînê û pevçûnên vêketî di navbera Kurdên Sunî û yên Qezilbaş de, Qezilbaşên ku bi beşdarbûna xwe ligel raperînê de nadin bidaxwazîkirin, ji bona Beşdarvanên civînê, ya ku di destpêkirina befirbara sala 1925 de li gundê Fereq Xan de li (Melbenda Palo) de[58] hate bigirêdan, date biveguhestin. Di civînê jî de hate bigotin, ku ne beşdarbûna Eşîrên Qezilbaşên rûniştî li herema Farto (Wilayeta Mûş) û

[57]M. N. Dersimi, Kurdistan Tarihinde Dersim, Haleb. 1925, R.174

[58]M. Ş. Firat, Dogû illeri ve varto Tarihi, R. 129

li Xinês (Wilayeta Erzerom) de ango hebûna dijwariyan beramberî raperînê têtin biderketin. Tevî ku Şêx Seîd bi rabûna rakişandina van Eşîran jî ber bi raperînê ve hate birabûn, ew bi ser ve nehate bikevtin. Herwehajî ew bi rabûna rakişandina Eşîrên Dêrsimê ve ber bi raperînê hate birabûn, lêbelê jî ev pêrabûnên wîyî hanê jî bi ketinê ve hatin birûkirin[59].

Di vê dema hanê de bi xwe jî ve ji bona likarxistina pêgirtîyî raperînê dijî desthilatîya Turkî di pir Wilayetên Rojhilatî Welêt de hate bidestpêkirin. Herwehajî gift û bêj di nava Serokên Eşîrên Dêrsimê de li ser xebatkirinê de ji bona rizgarkirinê ji bin nîrên Turkî dihatin bikirin. Ligelvêjî piran ji wan siyaseta hajbûnê dane biwergirtin û berjewendiyên xweyî taybetî dane bihelbijartin.

Weha ew li ser xewin û nigaşan de bi siyaseta Kemali ve beramber bi pirsiyarîya kurdî ve dihatin biponijandin. Di nava wanên piştgirtvanên vî berê hanê de Endamê Civata Gelê Turkiyî Bilind Wênerê Dêrsimê Hesen Xeyrî dihate bidîtin. Herwehajî hinên din dihatin bipeydakirin, ku wan rawestandineke cuda ji ya Hesen Xeyrî, nemaze Beytar Nurî Dêrsimî, Seîd Riza dabûn biwergirtin, yên ku wan piştgirtina çarekirineke bi ngehî ve ji bona pirsiyarîya kurd didatin bigirtin.

Herwehajî li aliyên wan de hin ji Mirovên Kurdên bi nav û deng ve dihatin bidîtin, yên ku wan bi sozên desthilatiyên

[59]S. S. Aydemir, Tek Adem, Mustefa Kamal, Cilt 3, Istanbul 1966, R. 225

Turkî ve ne didane bibawerîkirin û di xebata çekdarî de wan ji bon bi cihanîna mafeyên Milîyî Miletê kurd ve bi tenha ve rê didatin bididîtin. Tevlivêjî Eşîrên Dêrsimê ligel tevgera Şêx de ne hatin bibeşdarîkirin.

Wê gava ku Kurdên Rojhilatî Dêrsimê raperîneke giştî dane bilikardixistin, hinan ji Rêberên Eşîrên Dêrsimê ligel hev de li ser Şûnkarîyê de di Civata Gelê Turk de didane bipevçûnîkirin. Weha bi vî tonî ve wan alikarîyeke gewre ji bona kemaliyan dane bipêşkeşkirin, yên ku wan di dijbûnên heyî de di nava Eşîrên Kurdan de ji xwe re dane bikaranîn û weha bi vî corî ve wan siyaseta xweyî dujminayetî beramber bi Gelê Kurd ve datin bicihanîn.

Di vê pêla hanê de bêzarbûn di nava Xelkên Wilayetên Rojhilat de her û her bi bêtir ve dihate biderkevtin. Evaya bi diyarî ve hate bidiyarkirin, gava ku serdana Şêx Seîd jê re hate bikirin, bi sedan Kurdên çekdar tev li wî de hatin bikirin. Herweha tevaya Xelkê bi germbûn ve lê datin bipêşewazîkirin.

Di nava nîvê duwemî meha befirbarê de ligel Şêx Seîd de komeke pir ji Şêx, Mele û Maqûlan serdana Navînîya Wilayeta Dar Ahînê (Xenc) û Melbenda Licê û Xanê datin bikirin[60].

Di 5 reşemeha sala 1925 de Şêx Seîd ji Xanê ligel sed Suwarî û Komekê ji Serokan de ber bi gundê Pîran ve hate birêvekevtin[61]. Ew bi Pîran ve hate bigahiştin û bi Mêvanê

[60]M. Toker, Şeyh Sait ve Isyani, R. 37

[61]Gundê Pîran di Melbenda Arxanê de li (Wilayeta Bingolê) de tête bikevtin.

Birayê xwe Ebdul-Rehim ve hate bikirin.

Di vê şeva hanê bi xwe de Sitvanê Yekem Husnî Efendî ligel Sitvan Mustefa Asim û bi 15 Serbazan ve bi mala Ebdul-Rehman ve hatin bigihaştin. wan ji Şêx Seîd bi berdestkirina deh Kurdan ve, yên ku ew bi kuştinê ve hatibûn bitawanbarkirin û ew li nik mala Mirovekî de di bin navê Behrî de têtin bidîtin, datin bidaxwazîkirin. Li ser vê daxwazê de Şêx Seîd date bibersivkirin:

"Em û wan ligel hev de bi vir ve hatine bigihaştin, em û wan Hevalê yek rê bûn. Ez hêvîdikim, bi hebûna min ve li vir de dê hûnê tu ziyanan bi wan ve nedin bikirin. Piştî ku ez ji vî cihê hanê çûm, wê çaxê, li gora dilê xwe de hûn çi dixwazin, ji xwe re bidin bikirin"[62].

Şêx Seîd ji wan date bidaxwazkirin, ku ew ji bona wan Kesan destdirêjyê nedin bikirin, lêbelê Evserê Turkî date bizanîn, ku ew nikare hîç rêzekê li Kesekî de bide bigirtin û ew bes û bi tenha ve li ser ronahîya Qanûnên Komarê de dide bikarkirin û ferman bi berdestkirina Tawankaran ve date bikirin.

Gava fermana Evser nehate bicihanîn, pevçûnek çekdarî di navbera Xelkên gunde û Komekê ji Evseran de di bin Seroktîya Husni Efendî de hate birûdan. Hin ji wan hatin bikuştin û yên mayî hatin bidîlkirin.

Weha vê pevçûna hanê, ya ku ew li gundê Pîran de di sala 1925 de hate birûdan, rê liber bernameya raperînê date

[62]M. N. Dersimi, Kurdistan Tarihinde Dersim, R. 176

bibirîn.

Bi rastî jî ve Şêx Seîd didate bididîtin, ku kurd ji bona pêrabûna raperîneke giştî hêjî ne hatibûn bilikarxistin; jiber vê jî wî dev ji gundê xwe date biberdan û ji bona gemkirina tiştê rûdayî û ne hiştina belavbûna wê li cihên din de wî berê xwe ber bi Xencê ve date bivekirin.

Lêbelê gava Birayê wî Tahir bi wan bûynînên li Pîran de hate bipêzanîn, wî di dehê reşmehê de Berîd li Licê de date bigirtin. Di yazdehê resmehê de ew ligel dused Mirovan de ji bona nik Şêx Seîd li Xenc de hate bihatin û wî dirav û belgeyên girtî ji bona wî dane bidan. Weha ev herdu bûyînên hanê nala bi destpêkirina raperînê ve têtin bidîtin.

Di bin van rewş û zînetên hanê de li ber Şêx Seîd de hîç bêtir nema dihate bidîtin, ku ew bêje: "weha tête bidiyarkirin, ku evaya Qedera me ve tête biderkevtin"[63].

Weha ew di rastîya rastî de bi Rêberê raperînekê ve hate bidanîn, ya ku ew bi berî sitewandina xwe ve hate bivêketin.

Di çardehê reşmehê de Şêx û Hevalbendên wî, yên ku jimara wan ji deh hezar Kes bêtir dihatin biderkevtin, bajarê Xenc dane bivegirtin[64].

Herwehajî Parêzvan û Karmendên Turkî hatin bidîlkirin û Serokê Eşîra Modan Feqê Hesenan nala Parêzvan ji bona

[63]M. Ş. Firat Dogû illeri ve varto Tarihi, R. 132

[64]M. N. Dersimi, Kurdistan Tarihinde Dersim, R. 177

Xenc hate bidestnîşankirin û Qanûneke taybetî hate biderkevtin, ku pê bajarê Xenc nala Paytextê Demîyî Kurdistanê û herwehajî ji bona her Kurdekî Bawermend hate bidanîn. Pêrejî pê tevaya desthilatîyên oldarî û dunyayî jî ji bona nava destên Şêx Seîd hatin biveguhestin û hate bipêwistîkirin, ku tevaya bac û Dîlan ji bona Xenc bêtin birêkirin[65].

Pêrabûnvanên raperînê bangek dane bibelavkirin, ku ew têde hilanîna bêşa "Dehikan" ya pîs û pir giran li ser milên Xeklê de datin bidazanîn û wan ji dêlva wê alîkarîya Şûreşgêran bi zad û qût ve ji Xelkê datin bidaxwazkirin. Vî karê hanê li nik Cemawerên Cotkaran de pir deng date biwergirtin û weha piranîya mezin ji wan ji xwe re çek beramberî desthilatîyên Turkî dane bihilgirtin[66].

Di demeke pir kurt de serhildanê erdên pir fireh li ber xwe de ji xwe re date bivegirtin. Weha wan çar Wilayetên Rojhilat ji xwe re datin bivegirtin[67].

Kêrên bi zor ve têtin biderkevtin, yên ku wan di pêla pêşî de alîkarîya bi serketina raperînê ve dane bikirin. Dibe, ku dijwarîya rêyan û pirbûna çiyan û newalan alîkarîya Şureşgeran dane bikirin. Pêrejî di him katî jî de kelemên pir mezin di pêşîya livandina Sipahê Turkî de hatin biafirandin.

---

[65]M. N. Dersimi, Kurdistan Tarihinde Dersim, R. 177

[66]S. S. Atanasiv, Rewşa Kêmanîyên Milî li Turkiyê de. Yerîvan 1963, R.54

[67]S. S. Aydemir, ikinci Adam, Ismet Ûnûnû Cilt: I. Istanbul 1968, R. 308

Herwehajî suwarkirina Milîyî heremên, yên ku li ser wan de raperîn dihate bigerandin, bi qazanca Şûreşgeran ve dihate bidîtin. Ji bona nimûne, di Wilayetên, yên ku Şûreşvanan ew dabûn bigirtibûn, şeşsed hezar Kurd di wan de dihatin bidîtin, ango ewan sê carî li jimara Turkan de dihate biderkevtin.

Ligelvêjî de di heremê de sed hezar Çerekesî, bi serdejî Kêmanîyeke Milîyî Erebî û Yekeke dinî Ermenî dihatin bijîyandin. Zaruwên van Kêmaniyên Milî ligel Şureşgêran dihatin bidildarîkirin.

Weha pir li wan de bi çekên xwe ve xwe tev li Şûreşgêran dane bikirin û mil bi milan ve dijî sitemkarîyê, ya ku wan ji bal desthilatîyên Turkî de didatin bihildigirtin, dane bişerkirin. Van kar û barên hanê bi hev re bi komel ve alîkarîya bi serketîna tevgerê ve di pêşîya wê de dane bikirin.

Weha Armstong dide binivîsandin:
"Raperîn li Kurdistanê de hate bivêketin. Tevaya Wilayetên Rojhilat jî di bin tirsa vê raperînê de têtin bidîtin. Weha Textê Komarê bi hejandina ketina xwe ve tête bidestpêkirin[68].

[68]H. C. Armstrong, Grey Wolf, Mustefa Kamal, London 1934, p. 264

Birêveçûna Raperînê

Di nîvê reşmeha sala 1925 de Şêx Seîd hêzên Hecî Hesen û Omerê Faro û herwehajî Eşîrên Mustan û Botan di binarê çiyayê Koçeran de di bin Rêberîya xwe de date bixistin. Herwehajî di bîstê wê mehê de bi xwe ve wî Licê û Xanê jî date bivegirtin.

Weha hêzên Salih Beg (ji Xanê) tev li wî de hatin bikirin û herdu bi hev re di gelîyê Xanê re ber bi Diyarbekrê ve hatin birêkevtin. Di bîstûheştên reşmehê de li ser pesarên Diyarbekrê de, hêzeke mezin ji hêzên Şêx Şemsi-Dîn tev li wî de hate bikirin. Di wê demê de bi xwe jî ve, di bîstûnehên reşmehê de, Şêx Abdul-Rehman, Birayê Şêx Seîd li melbenda Madenê (Wilayeta El- Ezîzê) de beramberî Turkan bi ser xwe ve hate birabûn. Lêbelê Şêx Eyûb ligel 500 Şervanî de li Cirmîk (Wilayeta Diyarbekrê) de tev li Şêx Abdul-Rehman de hate bikirin. Û ji wê derê ew ligel hevdû de ber bi Erxenê de hatin birêkevtin.

Weha di bîstûheştên reşmehê de bajarê Palo nala bargeh ji bona Şêx Seîd û Sipahê kurdî, yê ku jimara wî di wê çaxê de bi bîst hezar Serbaz ve dihate biderdiketin, hate bidanîn. Li vê derê jî de wan agehdarîyên xwe li ser hêzên kurdîyî karker de li Mêrdînê, Erxenê û Madenê de ji xwe re didan biwergirtin.

Li vê derê jî de divê bête binîşankirin, ku bi serkevtin û pêşveketinên Kurdan ve ne li ser encama hêrîşeke rêxistî de ji bal hêzên Sazmendî de dihatin bikirin.

Şêx Seîd Sipahsalar ji bona Sipahekî Sazmendî ne bû, lêbelê ew ji bona hêzên Eşîrên Kurdî Rêber bû, yên ku ew di pêşîya pêşî de ji bal Şêxan de dihatin biserokkirin. Li gora pêşkevtina Kurdan di rabûnên xwe de Xelkên cih tev li wan de dihatin bikirin. Her gava ku wan naverasta cihê Xelkêyî civandî didane bivegirtin, wan Serpereştîyeke nuh didate birakirin, ku hin caran ev Serpereştîya hanê ne weke divayîbû dihate bidanîn.

Tevliêvjî ev rûnkirina nîşakiriyî tê divê bête bidiyarkirin: Ji dema vêketina raperînê û tanî hatina Ismet paşa li ser desthilatîyê de di 3 avdara sala 1925 de bi Serkevtinên Leşkerî li alîyên Kurdan de dihatin bidîtin. Weha bi diyarî ve tête bieşkerekirin, ku Xelkên heremên rizgarkirî di bin kêra Şêx Seîd de bûn û Hevalbendên wî bûn. Wisa Şêx Seîd ji bona rizgarkirina dîn ji nava Destên Serdarên Enqerayî Xwedan Nenas date bibangkirin. Weha wî bi vî rengê hanê ve armanca rastîyî raperînê ji bona Cemawerên fireh date bipoşandin:

ku ew jî di pêkhatina Dewleteke Serbixwe de û di Paytexta wêyî Amedê de dihate bidîtin.

Û li vê derê de bi xwe ve kêmanîya cewherî di politika Şêx Seîd de tête bidîtin. Jimareke pir ji Rêberên Kurdan hîç guh bi giringbûna nuhî banga Şêx Seîdî Oldariyê ve nedidan bidan, herwehajî wan ji bona ketina qada ceng û şer ji bona oldarîyê hîç nedidane bidilkirin.

Weha Rêberên kurdan didane biniyazkirin, ku ew Dewleta Serbixwe piştî rizgarkirina Amedê bidin bidazanîn Lêbelê Amed berên şeran ji bona kara desthilatîyên Turkî date biveguhertin. Şêx Seîd hate biliberkevtin, ku hêzên wî ji bona vegirtina Amedê naytên bitêrkirinn. ku ta ew demê

bi destên xwe ve bide bixistin, wî ligel desthilatîyên li wir de dest bi gift û goyînê ve date bikirin, belkî Welatperwerên kurd di hundurê bajêr de bi raperînekê ve bikaribin bêtin birabûn. Berpirsiyarên li Amedê -Diyarbekir- de, Parêzer Alî Cemal (Bîrdacî), Serleşkerê Parêzgeh Kazim Paşa û Serleşker Mursul Paşa hemû deqên giring li bajêr de ji xwe re dabûn bigirtin û bendewarîya yarmetiyan didan bikirin. Weha desthilatîyan belavkirina çekan li ser Xelkên bajêr de dane binayînkirin. Sipah bi serêxwe ve wergirtina parastina bajêr bi ser milên xwe ve date bihildan. Û jiber ku Berpirsiyaran berdestkirina bajêr dane binayînkirin, weha Şêx Seîd di destpêkirina avdarê de hêrîş ji bona ser bajêr date bibiryarkirin. Destêyên Kurdê çekdar bi çekên nêçîrê û tivingên mawzer ve û hinên din bi daran ve bi dizî ve xwestin ji bona nava bajêr bêtin bitêkevin. Weha di şeva yazdehê avdarê de Desteyek ji Şervanên neqandî di rêya Dergehê Mêrdînê de xwe bi bajêr ve bidin bigihandin û ew tev li Hevalbendên Şêx bûn, yên ku ew ligel hêzên Turkîyî ji wan pirtir de bi şer ve hatin bikevtinû wan didan bibangkirin: "Bijî Serxwebûn, Bijî Kurdistan".

Di şerekî germ de bi hêzên ve ne mînahev sed û pêncî Kurd hatin bikuştin, yên mayî hinan ji wan di bin tarîya perda şevê de xwe ji bajêr dane bidûrkirin û hinên din ji bona nava malên xwe li bajêr de hatin bivegeriyan.

Piştî bi serneketina Şêx Seîd ve di vegirtina Diyarbekrê de wî ji bona hêzên xwe fermana vegerandinê date biderkirin.

Rewş û zîneta hêzan roj bi roj ve bi xerabtir ve dihatin biderkevtin. Weha ew ji alîyê Jorî de bi çil hezar Serbaz û ji

alîyê Jêrî de bi sî hezar Nefer ji hêzên Dewletê dihatin bigemardanîkirin. Wê çaxê Şêx Seîd bi rabûneke bê hêvî ve ji bona Civandina Rêberên Kurdan û Serbazkirina Mînegê Mirovanî û Diravî bi niyaza başkirina rewşa raperînê ve hate birabûn.

Weha ji bona nimûne wî di nameyeke xwe de ji bona Birayê xwe Şêx Abdul-Rehman û Şêx Ismaîl date binivîsandin:

"Weha min di demjimara çaran de ji roja înê nameya weyî mêjûkirî di 19 Şabanê (15 avdarê) de sala 1925 de date biwergirt. Herwehajî ligel wê jî de nameya Şêx Mohemed Reşîd jî min date bidîtin. Hûn têde dibêjin, ku Bozan Axa û Şêx Eyub ji bona Kara Bexnec hatin bigehaştin û hûn dixwazin, ku ez jî xwe bi wê ve bidim bighandin. Min dixwest, ku ez serdana we bikim bikirin. Lêbelê berî niha min Reşîd Axa ligel sed Suwarî de ji bona anîya Rojhilat date birêkirin.

Herwehajî ez îro pêşbînîya hatina Eşîra Nêrxiyan dikim bikirin, -heger Xwedê xwest- dê ezê wan jî ji bona anîyê bidim rêkirin. Herwisajî min Şêx Tahir û Şêx Sirac jî ji bona hindaman dane birêkirin, da ku ew derd û kulên Şervanan bidin bikêmbikin, lêbelê ew hêjî nehatine bivegerandin. Piştî vegerandina wan dê ezê li vir de bi hin rabûnan bêtim birabûn û wê çaxê dê ezê ber bi heremên we ve bêtim birêvekevtin, da ez ji bona pêrabûna gift û bêja ligel Bozan Axa û Şêx Eyub bikim bikirin

Ez we bi bînfirehbûnê didim biamojgarîkirin û Şervanan didim bitemînîkirin, ku ew xwe li gora ayînrêya Musulmantîyê bidin bilivandin. Ji wan bixwazin, ku ew xwe

dûrî talankirina malên Musulmanan bidin bikirinn. Lêbelê weke min di nameyeke xweyî berê de daye binîşankirin, di pêwistîya pêwist de yarmetîyê ji anbaran bidin biwergirtin, divê hûn bawernameyekê bi wergirtinê ve bidin bidan; jiber dê emê ji wan Kesê yarmetî hatîye biwergirtin, çi ser bi ser ve yanjî bi pûl ve ji wan re bidin bivegerandin .

Bendê Şervanan Mohemed Seîd Al-Neqşebendî "[69].

Lêbelê xebata Rêberên raperînê ne dikarîbû Hêrîşa hêzên Turkî pir bidin birawestandin.

Di vê pêla ku hêzên Turkî xwe nêzîkî pesarên Diyarbekrê didane bikirin, hêzên Şêx Seîd bi vegerandina xweyî ber bi dolên Xanê ve datin bidestpêkirin, li wir de Desteyên Şêx Abdul-Rehmanî revyayî li Erxenê de tev li wî de hatin bikirin. Piştî liberxwedaneke kurt de Raperînvan duçarî vegerandinê ji bona Darahînê hatin bikirin. Herwehajî li wê derê jî de ew ji bona Koman hatin bibeşkirin û ew di nava daristanên Xenc, Palo û Cebaqcûr de xwe dane biveşartin. Weha Şêx Seîd ligel Şêx û Serokên Eşîrên Darahîne de di 27 avdarê de ji bona Cebaqcûr hatin bigihaştin. Li wê derê de wan çavdêrîya hatina Ebdula, Şafî û yên din ji Şêxên El-Ezîzê, Farto û Kêxî didan bikirin[70].

Hêzên Turkî bi hêrîşeke givaştî ve di 26 avdarê de li heremên Diyarbekir, Farto û El-Ezîzê de hatin bipêrabûn û li ser vê jî de Leşkerê Yekemî Turkî bi nava bajarê Farto ve

[69]Akşam. 27. 4. 1925

[70]M. Ş. Firat, Dogû illeri ve Varto tarihi, R. 134

hate bikevtin.

Weha Serleşkerên Turkî dixwestin, ku ew Raperînvanan ji her çar semtan têweredan bidin bikirin, da ku ew li pêşîya wan de rêya çûna Îraqê, Suryê û Îranê li ber wan de bidin bigirtin[71].

Ji hoyên ku alîkarîya pêşketina Sipahê Turkî dane bikirin, alozî, rav û rûtkirina li bajarê El-Ezîzê û yên din de ku ew hatin bikirin. Herwehajî cudabûnên ku di nava Rêberên Kurdan de hatin bipeydakirin û veguhestina hinan ji wan Rêberan û hin ji Serokên Eşîran ji bona alîyê Turkî de, yên ku ew hatin biveguhestin, (nemaze Serokên Eşîrên El-Ezîzan) yên ku ew hatin biveguhestin.

Ji bona nimûne, Maqûlê Eşîrê Necib Axa ji (Oxa) û Begên El-Ezîzê, herwehajî Eşîrên Rojhilatî Dêrsimê Kefiran, Lolan, Aburolan û Soran di bin Serokê Ayînî de Doman Diyo Oxlu Hisên de, yên ligel Turkan de dane bialîkarîkirin û bêbextîya tevgera kurd dane bikirin. Pêrejî wan ji paş hêzên raperînên ligel Şêx Seîd de dane bixincerkirin. Di dawîya dawî de Raperînvan duçarî vegerandinê ber bi Palo ve di 1 cotan de hatin bikirin, yên ku hêzên Kazim Paşayê Sipahî xwe nêzîkî wan didane bikirin[72].

Beşê mezin ji Kurdan (nêzîka pênc hezar Kes) ber bi dola Mindo ve hatin bivegerandin û ji bona gurdanê kazim

[71]S. S. Aydemir, Tek Adam, Mustefa kamal. Cilt 3, R. 226

[72]M. N. Dersimi, Kurdistan Tarihinde Dersim, R. 187

Paşayî pêncem bose dabûn bidanîn. Di 3 cotan de şerekî germ hate bivêketin, rojeke rebeq wî date bidirêjkirin û têde hêzên kurd bi qehremanî û pehlewanî ve şer didane bilidarxistin. Lêbelê tevlivêjî de ew duçarî kişandina xwe ji bona dolê û penabûna xwe ji bona nava Daristanê hatin bikirin.

Lêbelê Şêx Şerif ligel Peyên xwe de ber bi Cebaqcor de çûn û ew tev li Şêx Seîd bûn. Di 6 cotan de hêzên Dewletê Cebaqcor dane bivegirtin. Weha Şêx Seîd ligel Hevrêyên xwe de, yên ku jimara wan sêsed Suwar dihate biderkevtin, duçarî vegerandinê ji bona Selxanê bûn.

Weha Eşîra Xormik pişta desthilatîyên Turkî dane bigirtin. Ji bona nimûne, Serokê Eşîrê Kuçu Mohemed Xolyusê Efendî xwe ligel sêsed çekdarî de li bin Destên Turkan de dijî Raperînvanan date bidanîn. Herwehajî Birayê wî Alî Kemal sed Suwar ji bona Turkan date bipêşkeşkirin.

Weha hêzên Turkî ligel Eşîrên Hevalbend de dikarîbûn hêzên Kurd ji Eşîra Cubran li deştên Farliyova de bidin bibezandin. Herdu Serokên Eşîrê Bobo û Xito ligel pêncî Suwarî ber bi herema Sun ve hatin bivegerandin û li cihê Eşiq Meydan de ew tev li Şêx Seîd de hatin bikirin.

Serleşkerên Turkan pîrozbayî ji bona Serokên Eşîra Xormik û Xelkên Kixê dane birêkirin, yên ku wan alîkarî ji bona hêzên Dewletê dane bipêşkeşkirin. Herwehaj birûska Mustefa kemal Serekê Komarê ji bona Parêzerê Erzeromê Zohet, Çavdêrê Leşkerê sêyem Kazim û Sertîpê Tîpa Yazdehan Osman Nurî hate bipêşkeşkirin[73].

[73] M. Ş. Firat, Dogû illeri ve Varto Tarihi, R. 138

Di dawîya avdara sala 1925 de Xalid Hesenan, Alî Riza, Xalid Cibrî û yên din ji Serokên Kurdan ligel hezar Suwarî duçarî vegerandinê ber bi Rojhilat de piştî şikestina hêrîşê li ser Xinês de hatin bikirin[74].

Di vê dema hanê de hêzên Turkî li Qerqoşê de bi alîkarîya Serokên Eşîra Heyderîyan Kurd ve ji nuh ve duçarî şerekî germ ligel xwe de hate bikirin.

Weha Xalid Hesenan ji bona buhurandina sînorê Îranê hate bineçarîkirin. Dewleta Îranê pêşewazî li Kurdên Raperîvan de bi hesin û agir ve date bikirin. Weha bi vî rengî ve Lawê Xalid Hesenan, Şemsi-Dîn, Lawê Şêx Seîd, Ebas, herwehajî Serokê Eşîra Zergan, Kerem û yên din ji Raperîvanan hatin bikuştin.

Weha Xalid Hesenan Beg, Alî Riza û ligel yên mayî de ji Şervanan tev li Rêberê Kurd Simko de hatin bikirin[75].

Hoyê şikenandin û bipaşvegerandina Kurdan li hemû hereman de di pêşîya pêşî de di givaştina likarxistina xweyî Dewletê de di warê Serpereştîyê de, Ramyarîyê de û Leşkeryê de ji bona temirandina raperînê tête bivegerandin.

[74]Kanîya pêşî, R. 143-145

[75]M. N. Dersimi, Kurdistan Tarihinde Dersim, R. 178-179

Pêrabûnên Yasayî û Sipahîyî wergirtî ji bal Serdarên Turkan de ji bona nabûdkirina Raperînê

Bi cudabûna pêşbînîya desthilatîyên Turkî ve bi tengbûna Raperînê ve ew weha di pêşî de di nava Wilayetên Rojhilat û Jêrî Rojhilatî Welêt de hate bibelavkirin. Lêbelê rojnamên Turkî piştî çend rojan ji destpêkirina raperînê, weku jêre bi "Rûdanên li Xenc" dibêjin, datin binivîsandin. Tevî ku Dewleta Turkî li ser tevgera kurd de li Rojhilatî Welêt de agehdarbû, lêbelê wê mezinbûna gewdeyê wê bi vî rengê hanê ve lê pêşbînî nedidate bikirin. Hoyê vê ji bona ser nûçeyên başbînî dihatin bivegerandin, yên ku ew ji bal rojnamên Turkî dihatin bibelavkirin.

Herwehajî daxuyaniyên mîrîyî bi derew ve, yên ku ew ji bal desthilatîyê dihatin biderketin, bi lezbûna nabûdkirina "tevgera Şêxî Kevneperestî" ve didan bizanîn. ji bona nimûnê, di 18 reşmeha sala 1925 de, di cîvîna Parlemanê Turkî de, Wezîrê Hundur bersivê li ser pirsa Wênerekî de dide bizanîn, "ku li Xenc de Rêbirek bi navê Şêx Seîd ve ligel Hevalbendên xwe de li heremê de rav û rûtkirinê dide bikirin, lêbelê pêrabûnên pêgirtîyî wergirtî ji bal Dewletê de dê bi leztirin dem ve wî bide binabûdkirin"[76].

Di vê babeta hanê de, Merov dikare peyvdarîya Anis Beg, Pêrabûnvanê Kar û Giriftanê Turkî li Mosko de bide binîşankirin, yê ku ew dibêje:

"... Ev tevgera hanê tu metirsîyê li ser Dewleta Turkî de

---

[76]B. Cemal, Şeyh Sait Isyani, Istanbul 1955, R. 39

nade bipêkanîn, herwehajî ew zîneta Welêt nade bitêkdan. Şêx Seîd di bin perda durujmên oldarîyê de serê xwe daye bihildan; jiber vê jî dibe, ku hin ji Kevneperestan li Turkîyê de ligel vê tevgera Şêx Seîd de dildarîyê xwe bidin biderxistin, lêbelê Cemawerên Gelêrî ji vê tevgerê pir bi dûr ve têtin biderkevtin. Ez hîç lêgûmanê nadim bikirin, ku dê ev tevgera hanê jî nala raperîna Eşîra Abor di sala çûyî de bête binabûdkirin, herwehajî hîç gûman têde nayête bidîtin, ku Şêx Seîd jî dê bi lez ve bête bixistin"[77].

Weha bi vî tonî ve daxuyanî û pevdarîyên Mîrîyî Turkî wisa dihatin biderkevtin. Û ew weke diyarin, bi lezbûna bi dawîanîna rûdanên di Rojhilatî Welêt de zor başbînî ve dihatin biderkevtin, herwehajî di him katî jî de ew li ber metirsiya zînetê de dihatin bikevtin. Jibervêjî wan destên xwe ji bona pêrabûnên pêwist ji bona nabûdkirina raperînê datin biavêtin.

Di derengîya paşîya şeva 22 û berbeyanîya 23 ji reşmehê de Civata Wezîrên Turkî civîneke ji nişkêve di bin Serokitîya Serekê Komarê de date bilidarxistin. Di vê civîna hanê de Sercengoş Fewzî Paşa (Çeqmaq) jî têde hate bibeşdarîkirin, civînê yek biryar date biderxistin, ku ew jî ev bû, Rewşa Jirêderktî dane bidazanîn û herwehajî xistina herema raperînê ji bona mehekê di bin Dadgehên Serbaziyê de dane bibiryarkirin. Civata Tevaya Turkî li ser wê biryarîya gotî de pê hate birazîkirin. Weha di biryarîyê de hatîye binivîsandin:

Raperîna ku dijî hêzên Turkîyî çekdar li beşekî de li

[77]"Sibehilata Rojhilat" 1. 3. 1925 (bi zimanî Rusî)

Wilayeta Erxenê de hatîye bivêketin û Diyarbekir, El-Ezîz û Xenc jî dayite bivegirtin, herwehajî jiber li nik wê de karîna firehbûnê tête bidîtin, weha jibervêjî Dewletê dayite biryardan, ku ew Rewşa Jirêderketî li Wilayetên Mûşê, Erxenê, Dêrsimê, Diyarbekrê, Mêrdînê, Orfa, Siwêrekê, Sêrtê, Bedlîsê, Wanê û Hekarê de, herwehajî li herema Kîxê, Xinês li Wilayeta Erzeromê de dide bizanîn[78].

Di bîst û çarên reşmehê de Komekê ji Cîhgirên Partîya Gelî Komarî civînek ji xwe re datin bigirtin, ku têde Serokê Wizaretê Fethî Beg û Wezîrê hundurû Cemîl Beg li ser rûdanên Xenc de datin bipeyvînkirin. Vê carê Mîrza Fethî Beg ew bi "Rêbirên Rêyan" ve nedan bipesinkirin, lêbelê wî li ser "Cewhera Kevneperestîya Raperînê" de hate bigûmankirin, herwehajî wî date binîşankirin, ku Şêx Seîd ji bona pêkanîna Dewleteke Kurdistanîyî Serbixwe, bicihanîna Ayînrêyê, vegerandina Xilafetê û bangkirina xebatê ji bona herifandina Rêstika Bêxwedaniya li rastê de dide bixebatkirin[79]. Tevaya Peyvdaran di civînê de dana bibêgûmankirin, ku raperîn bi kevneperest ve tête biderkevtin û ew di pêşîya pêşî de ji "Xwîngermiya Oldarîyî Korî Kurdan" û navtêdana Bêganan ji bona wan hatîye bikirin.

Piştî gift û bêjê li ser rewşa Rojhilatî Welêt de Mehmûd Esed Beg, Wezîrê Dadperwerîyê, Pirojeyê Qanûnê, yê ku ew dê ji bona Wizaretê bête bipêşkeşkirin, date bixwendin. Di wî Pirojeyî de tête binivîsandin :

---

[78]Hakimiyeti milliye, 24. 2. 1925

[79]M. Toker, Şehy Sait ve Isyani, R. 22

1. Tev kar û barên bi dev yanjî nivîsandî ve ji bona bikaranîna hesteya Gelî Oldarî ji bona armancên Ramyarî -Siyasî- têtin bikirin, nala Tawankarîyê dijî bi Welêt ve têtin bidanîn.

2. Her Kesê Oldarîyê bi dev yanjî bi nivîsandinê ve nala desteyekî ji bona pêkanîna Komelan, yanjî belavkirina Gotaran bi kar ve bide bianîn, yaxud Oldarîyê ji bona Armancên Siyasî dide bilikarxistin, ev karên hanê bi hev re nala Bêbextîya -Xinizîya- Mezin têtin bidîtin.

Piraniya mezin ji Cîgerên Partîya Gelê Komarî ji bona pêqayilbûna li ser pirojeyê vê qanûna hanê de dane bidaxwazkirin, yê ku ew bi giştî ve ji bal Cîgerên Partîya goti de hate bibiryarkirin[80].

Di 25 reşmeha de Civata Giştî di Parlemana Turkî de benda jimare yek ji qanûna siza li ser Bêbextîya -Xinêzîya- Welêt de, ya ku ew di 15 cotana sala 1923 hatîye bidanin (Qanûna Jimare 556), date biguhertin. Weha ev benda hanê bi vî rengî ve piştî guhertînê tête bidîtin:

Qedexekirina pêkanîna Sazmendîyên Siyasî li ser bingehên Oldarîyê de, herwehajî qedexekirina bi karanîna Oldarîyê ve ji bona bicihanîna Armancên Siyasî û danîna her Kesekî pêrabûyî bi van karên hanê ve yanjî ew ji bona

[80] Istanbul 25. 2. 1925

Sazmendiyên wisa bi Endam ve têtin biderkevtin, ew mîna Bêbextan -Xinêzan- têtin bidanîn[81].

Giringe, ku li vê derê de bête binîşankirin, ku Xwedkarên Turkan der barê ramyarîya hundurû de, nemaze li ser nabûdkirina tevgera kurd de bi neyek bîr û bawerî ve dihatin biderkevtin.

Weha cudabûn di rawestandina Partîya Gelê Komarî de û Partîya Komarîyî Pêşvekevtî de, herwehajî bi xwe jî ve di nava partîya Gelê Komarî de bi xwe jî ve dihate bidîtin. Weha sê bend di vê Partîya hanê de hatin biderkevtin:

Benda Liserxwe, Benda Milîyên Sergerm û Benda "Çep" hatin biderkevtin. Li ser Benda Liserxwe Fethî Beg didate biserokîkirin, li ser Benda Milîyên Sergerm Ismet Paşa didate biserokîkirin û li ser Benda Çepên "Radîkalî" Mehmûd Esed Beg dita biserokîkirin. Bi başî ve tête bidîtin, ku li vê derê de bête binîşankirin, ku Ismet Paşa ji bal Mustefa kemal de pişt lê dihate bigirtin.

Weha bi vî corî ve Milîyên Sergerm, yên ku Pirayetî di Rêberîya Partî de didan bipêkanîn, kêseke baş ji bona dûrkirina Liserxwevanan ji gerandina Serdarîyê û herwehajî pêrejî fitkirina "Pêşverûwan" ji xwe re didatin bidîtin.

Weha raperîna Şêx Seîd bi Kêseke pir baş ve hate biderkevtin. Weha Fethî Beg berî her tiştî beramber bi raperînê ve bi damiryayî ve hate bitanwankirin û Rexne û

[81]Dustûr Cilt. 6, 5, R. 107

Hêrîş jiber rawestandina wîyî çakbînî di hêjakirina gewrebûn û metirsîya tevgerê de û herwehajî li ser nermbûna wî de di helbijartina desteyên nabûdkirina wê de bi ser de hatin bibarandin. Weha di pêşîya rûdanan de mîna bûyîneke reweştî li vir de dihate bidîtin, Beşekî ji Endamên Partîya Gelê Komarî ne bi bê deng ve hatin bimayîn û ne jî kêmkirina gewrebûna tevgera Kurd didane bikirin, lêbelê bi servajîvêjî ve wan karînên wêna didane bimezinkirin û rawestandina wanî pêşbînî lê ne dihate bikirin, ya ku wan di pêşî de di Rêberîya Partîya Pêşverûyî komarî de datin biwergirtin. Weha ji dêlva bikaranîna rêyên ceribandîyî berê di karanîna her dijwarîyekê de ji bona rexnegirtina Rêjimê, ya ku vê carê bi carekê ve pir lihevhatî bû, bînin bicihanîn.

Lêbelê "Pêşverûwan" xweser li ser rêça piştgirtina bi carekê ve ji bona Rêjimê de hatin biçûyînn û hîç bi carekê ve dildarîya xwe beramber bi raperînê ve nedan biderxistin, lêbelê jî wan gurçikên xwe ji bona serkutkirina tevgerê datin biderxistin.

Weha Rêberîya Partîya Komarîyî Pêşverû pêrabûnên pêşnihadkirî ji bal Dewleta Fethî Beg de date bipiştlêgirtin û wan di Civata Turkî de dane biaxivtin û di rojnaman de wan bang dane bibelavkirin, yên ku ew raperînê tawanbar didin bikirinn û soz ji bona Dewletê li ser piştgirtina bi carekê ve û giştî de didin biderxistin.

Weha Kazim Qere Bekir Paşa bi navê Partîya Komarîyî Pêşverû ve li hevhatina xwe ligel Dewletê de di nabûdkirina Bêbextê Welêt de date bidazîn, yên ku ew oldarîyê ji bona armancên ramyarîyê didin bikaranîn. Herwehajî wî date bidazanin, ku her metirsiyek li ser Welêt de çi ji derve be

yanjî ji hundurû jî be dê ew her û her ji bal Zaruwên vî Welatî de bêtin biberamberkirin û ew dê mîna yek Peyî bêtin bidîtin[82].

Encûmena Nawendîya Partîya Komarîyî pêşverû birûskek ji bona Şaxên xwe li Wilayetan de datin birêkirin, ku wê ji wan date bixwestin, da ku ew tevgera Şêx Seîd bi kevneperestîyê ve bidin biderxistin. Herwehajî wê bi eşkere ve date biderxistin, ku Partî bawerîyên, yên ku wê tevgerê ji xwe dane biwergirtin, xwe ji wan dide bivegirtin[83]

Di vê çaxê de bi xwe jî ve hemû rojnamên beramber li ser rûpelên xwe de nûçeyên aramîyê ji heremên raperînê didatin binivîsandin. Wan bi diyarî ve gewdeyê wan nûçeyan didane bibiçûkkirin.

Weha di vî rengî de Taktîka Partîya Komarîyî Pêşverû tête bidiyarkirin, ku wê ne bes tenê didate bixwestin, ku ew xwe ji tevgera Kurd bide bidûrkirin, lêbelêjî hebûna hinên tiştên liberxwedanê jî dihatin bidîtin. Weha ji bona Rêberên Partî niyazên Hevalbendên Ismet Inono ji bona bikaranîna rûdanên Rojhilatî Welêt ji bona nabûdkirina bi carekê ve li ser Berberên xwe de, yên ku wan Serên xwe dabûn bihildan, bi pir rewşen û diyar ve dihate biderkevtin.[84]

---

[82]Tanin, 27. 2. 1925

[83]B. Cemal, Seyh Sait Isyani, S,47.

[84]Li vê derê de bi çakî ve t ête bidîtin, ku bête binîşankirin, ku Helbijarvanên Partîya Gelê komarî di helbijartina Serpereştîyê de li van bajarên hanê de: (Sesun, Iskişeher, Sîwasê, Mersin) nehatin derketin. Weha Helbijarvanên Partîya Komarîyî Pêşverû û yên

Wisa dilsozîya Berberan ji bona Dewletê di tarîn zînetan de li nik perçeyekî ji perê Liserxwe de di Partîya Gelê Komarî de dîtineke pir gûmanlêkirî dûr jî li rastîyê de beramber bi Berberan ve datin bidîtin. Weha Fethî Beg di pêrabûnên Partîya Komarîyî Pêşverû de rastîya pêyrewê xwe bermaber bi Berberan ve date bidîtin, lêbelê Piranîya Partîya Gelê Komarî rawestandineke din hate birawestandin; jiber wê li rawestandinên Berberên xwe de bes û bi tenha ve nala çep û çûrkirinekê dida bitemaşekirin, da ku ew dildarî û piştgirtina Xelkê li Welêt de ji xwe re bide biwergirtin.

Jiber vê jî û bi şîreta Mustefa kemal ve Fethî Beg ligel Serokên Partîya Komarî Pêşverû de date bigiftûgokirin, wî li wan de date bişîretkirin, ku ew Partîya xwe ji hev bidin bixistin. Hoyê vê şîreta hanê jî rexneyê bi zaravê tûjî ve, yê ku ew ji bal Perê Milîyî Sergerm dijî Partîya Komarîyî pêşverû hate bipêşkeşkirin, tawanbarkirina vê Partîyê bi navtêdana Kurdan ve ji bona bi raperînê ve bêtin birabûn. Di vî warî de divê bête bigotin, ku vê Partêya hanê hîç girêdanek ligel wan hereman de nedihate bidîtin, yên ku têde raperîn hatibû bivêketin Herwehjî pêrejî hîç girêdaneke rêxistî yanjî xweyî ligel hîç Mirovekî ji Rêxistvanên raperînê de nedihate bidîtin. Lêbelê Hevalbendên ji hev xistina Partîya Komarîyî Pêşverû bi hemû corekî ve ji bona guhertina bendekê di bernameyê de didate bikeftileftkirin, ku ew jî dibêje: li ser partî de divê rêzê li oladrîyê de bide bigirtin (Benda Jimara 6)[85].

"Bêlayîn" hatin biserkevtin.

[85]T. Z. Tunaya, Turkyed Siyasi Partiler, Istanbul, 5. 6. 1952

Lêbelê li gora bendekê de ji Destûra Komara sala 1924 de dihate dîtin, ku oldarîya Dewletî di Komara Turkî de bi Musulmantîyê vê tête bidekevtin, ango ku Turkî bi Dewleteke Musulmantî ve tête biderkevtin, weha di dawîya dawî de hîç dijbûnek ligel Destûra biryarkirî de di sala 1924 de nayête bidîtin, heger bendek li ser rêzlêgirtina oldarîyê di nava bernameya Partîya Komarîyî Pêşverû de bête bitêxistin. Tevlîvêjî hêjî du în li ser rabuhurandina raperînê de nehatibûn biderbaskirin, di bîstûpêncê reşmeha sala 1925 de Serokê Wizaretê Fethî Beg Mîrzayê Serokê Partîya Komarîyî Pêşverû Kazim Qere Bekir Paşa, Sikretêrê wê Alî Fuad Paşa û Reuf Beg ji bona nik xwe dane bibangkirin û di dawîya dawî de wî bi wan ve date bigihandin:

"Ez hatime bidesthilatkirin, ku ez ji bona we bidim biveguhestin, da ku hûn Partîya xwe ji hev bidin bixistin, heger hûn vê bi nayîn ve bidin bikirin, dê wê çaxê belên wê pir bi gewre ve bêtin biderkevtin û dê xwîn bête birijandin". Di pişt re jî wî pê date bivekirin: "Ez pir biperoşîm, ku ez di vî babetî de ligel we de wisa didim biaxivim, weke ku hûn dizanin, ez dijî hemû rengên pêrabûnên Jirêderketî têm bidîtin". Herwehajî pêrejî Fethî Beg ji wan re li ser cihê xweyî hejandî de date bidiyarkirin, gava ku wî ji wan re date bigotin, ez ditirsim, ku em bi kêmbûnekê ve bêtin bikirin[86]".

Weha bi vî rengî ve di rastîya rastîyê de jihevxistina Partîya Komarîyî Pêşverû hate biryarkirin, tevî ku bername û jêhatbûnên wê jî ligel destûrê ne dihatin bidijkirin. Lêbelê jiber Mustefa Kemal û Milîvanên Xwîngerm, yên ku wan

---

[86]S. S. Aydemir, Te Adam . Mustefa Kamal, Cit 3. Istanbul 1961, S .220

xwe li dora wî de dabûn bikomkirin, weha li ser Diktatorîya Partîya Yekane de, Partîya Borcuwazîya Turkî hatibûn bisorkirin. Gift û go bi hîç tiştekî ve nehatin bigihaştin; jiber "Pêşverûwan" jihevxistina Partîya xwe bi nayînê dane bibersivkirin û Serokê Partî kazim Qere Bekir Paşa ji bona Fethî Beg date bizanîn:

"tevî ku me Partî dayite bidamezirandin, lêbelê bes bi tenha ve ji Kongire re desthilatîya jihevxistina wê tête biderkevtin, wî di pişt re pê date biservekirin û date bigotin, ku Partîya Komarîyî Pêşverû tevaya pêrabûnên Dewletê ji bona nabûdkirina raperînê dide bipiştgirtin"[87]. Lêbelê jî van mehnên hanê jî hîç tu bisergirtin nedan biwergirtin.

Di avdara sala 1925 de di civîna Partîya Gelê Komarî de Receb Beg (Bekir) gotinek date bikirin, ku wî têde ramyarîya -politîka- Fethî Begî hundurû lê date birexnekirin. Gotina wîna nêzîka sê demjimaran date bidirêjkirin. Armanca wêna eşkerekirina pêwistîya bi wergirtina pêrabûnên sert ve dihate biderkevtin. Bersivkirin li ser rexneyê Wezîrê hundurûyî xweyî berê de Fethî Beg di wê çaxê de date bigotin:

"Pir mexabin, yê ku niha rexne li min de dide bigirtin, ew bi xwe ve ji bona derketina pirsiyarîya Kurd bi hoye ve tête biderkevtin. Ez dê bi pêrabûnên sertî ne niyazmendkirî ve destên xwe bi xwînê ve nadim bisorkirin"[88].

Herwehajî Wênerên Wilayetên Rojhilat jî ji aliyên xwe di

[87]M. Toker, Şeyh Sait ve Isyani, S. 45

[88]S. S. Aydemir, Te Adam . Mustefa Kamal, Cit 2. Istanbul 1961, S. 221

civîna Partî de rezamendîyên xwe beramber bi pêrabûnên wergirtî ve ji bal Wizareta Fethî Beg de dane biderxistin. Di vê çaxê de Wêner Kilîc Alî date bipêşneyarkirin, ku ji Mustefa Kemal Paşa ji bona derxistina bîr û bawrîya xwe bête bidaxwazkirin. Wehajî Mustefa Kemal ji aliyê xwe jî bi pêwistîya wergirtina pêrabûnên bi serttir ve date binîşankirin. Piştî peyva Mustefa Kemal Paşa dergehê lêkolînê hate bigirtin. Weha di pişt re pêşnihadek bi wergirtina pêrabûnên tund û pêkhatina Dadgehên Serxwebûnê ve hate bipêşkeşkirin[89].

Di bin van nîrên hanê de di 2 avdarê de Wezareta Fethî Beg Vekişandina xwe date bipêşkeşkirin.

Di sisêyî avdarê de Ismet Paşa Wizareta nuh date bipêkanîn[90].

Ismet Paşa bernameya Wizareta xwe di gotinekê de date bizanîn, ya ku wî ew li Parlemanê de date bikirin:

"Di warê ramyarîya hundurû de berî her tiştî dê emê xebatê ji bona nabûdkirina rûdanên dawî bidin bikirin, dê Welêt ji dek û dûlaban bidin biparêzkirin, aramîyê û asayişê bidin bihiştin û dê emê zalbûna Dewletê li ser hemû waran de bidin bixurtkirin. Ev jî bi alîkarîya pêrabûnên taybetî ve têtin bikirin, yên ku em wan bi pêwist û baş ve ji bona xwe didin bidîtin"[91]

---

[89]M. Toker, Seyh Sait ve Isyani, S. 66

[90]Di Wizareta nuh de hîç Wênerekî bi tenha xwe jî ve ji dêlva Wilayetên Kurdî ne ketinê. Piranîya Endamên wê ji heremên hundurû û yên rojava bûn.

[91]M. Toker, Seyh Sait ve Isyani, S. 69

Bi agehdarî ve li ser bernameya Wizareta nuh de rojnama "Hakimiyetî Miliye" date binîşankirin, ku guhertina Wizaretê ne jiber bîr bawerîyên bingehîyî cuda hate bikirin, lêbelê ew jiber serûştîya tektîkî hate bikirin.

Weha evaya ji peyvdarîya Ismet Paşa tête dîtin, gava ku wî date bizanîn, ku ew dê li ser ramyarîya yê berî xwe de di warên derveyî û hundurû de ligel guhertunek sivikî tektîkî de bête biçûyîn[92].

Li ser bingehê vê bernameya hanê de Wizareta nuh pêrabûnên Serpereştî, Leşkerşî û Ramyarî ji bona nabûdkirina raperîna Şêx Seîd tevgera rizgarîyî Kurd date bidanîn. Bi lez û bez ve wê pirojeyê Qanûna Parastinê li ser Rêstikê de date bilikarxistin û wê ew ji bona Parlemanê ji bona li ser gift û gokirinê û biryardanê de date bipêşkeşkirin. Weha piroje ji bal Beramberan de hate biberamberkirin. Ji bona nimûne, Wênerê Dirsimê Ferîdûn Fikrî Beg pirojeyê qanûna pêşkeşkirî date binayînkirin. Wî date bizanîn:

"Li nik me de qanûnên sizakirina her Kesî tête bidîtin, yê ku ew dixwaze destdirêjîya parastina meyî derveyî û hundurû bide bikirin... Jiber vê jî ez pêşneyardikim, ku ev qanûna hanêyî pêşkeşkirî bête binayîkirin"[93].

Herwehajî dijî vê qanûna hanê Serokê Beramberan Kazim Paşa hate birawestandin û wî ew bi dijî Destûra Komara Turkî ve date bidanîn[94].

---

[92]Hakimiyeti Milliye, 6. 3. 1925

[93]Istanbul 5. 3. 1925

[94]B. Cemal, Şeyh Sait Isyani, R. 58

Lêbelê piranîya Wênaran li ser vê qanûna hanê de dane bierînkirin. Ji bona nimûne, Wezîrê liberxwedanê Receb Beg date biderxistin, ku hoyê pêşkeşkirina vê qanûna pêşkeşkirî di vegerandina baweryê de bi desthilatîyê ve tête bidîtin; jibervêjî Dewlet pêwistîya "nabûdkirinê li ser hemû kunên Teresan de li her cihî de û ew li kû derê jî de li Welêt de bêtin dîtin" ew dide bidîtin[95].

Weha paşî gift û gokirineke pir tund di navbera Milîvanên xwîngerm û Liberalên Beramber de Civata Gelê Turkî di mêjûwa 4 avdarê de qanûna jimara 58 li ser parastina Rêstikê de date biryarkirin û li gora wê desthilatîyên pir fireh hatin bidan, ku ew ji bona bidawîkirina raperîna Gelêrî û her jêhatbûneke Beramberî bête bidawîkirin.

Qanûn dibêje:

"Benda yekem, ku Dewlet bi daxwazên xweyî taybetî ve bi desthilatîyê ve, piştî ku ew ji bal Serokê Komarê ve bête misogerkirin, bi xebatê ve dijî hemû Sazmendîyan, Jêhatbûnan û Bebextan, Çapemenîyê, yên ku ew serûştiyeke Kevneperestî didin bihildigrin, yanjî yên ku ew liberrabûnê yanjî ji bona jêhatbûnan didin bibangkirin, yên ew ku ziyanê bi Civakê ve didin bigihandin û dijî her Kesekî, yê ku ew aramîya Welêt û parastina wîna destdirêjî didin bikirink, bi deshilat ve dide bikirin.

Dewlet mafeyê wêyî pêşkeşkirina wan Kesan ji bona Dadgeha Serxwebûnê tête biderkevtin, yên ku ew bi wan

[95]Tanin 5.3. 1925

karên derbasbûyî ve li jor de pê têtin birabûn"[96].

Bi vê qanûna hanê du salan ji dema derketina wêna de pê hate bikarkirin û li gora wê de ji bona Serdarîyê di rastîyê de mafeyên Diktatorî jêre hatin bipêşkeşkirin, ku bes û bi tenha ve wê ew ligel Serokê Komarê de didan biparvekirin. Herwehajî vê qanûna hanê karîna firehkirina hemû pêrabûnên zordarîyê bi Serdarîyê ve date bidan, yên ku di rewşên Jirêderketinê de têtin biwergirtin. Bi biryarkirina vê qanûna hanê ve Ismet Paşa li ser Civatê de pirojeyê qanûna pêkanîna Dadgehên Sexwebûnê date biraxistin.

Tev li beramberkirina Wênerê "Pêşverûyan" de Civatê biryarîya pêkanîna du Dadgehên Serxwebûnê date biwergirtin:

Yek jê ji bona tevaya Turkî ligel Baregehekîyî her demî de li Anqera de bi desthilatîyên sînorkirî hate bipêkhatin, (dadkirin bi darvekirinê ve her û her razîbûna Civata Gelê Turkî li ser de dida bipêwistkirin).

Ya duwemî din li Wilayetên Rojhilat de hate bpêkhatin, ya ku jê re desthilatîyên bê sînor hatin bipêsipartin.

Hin ji rojnamên Turkî bi neçar ve hate biprûniştin, ku ew qanûna nuh ji bona Ismet Paşa mafeyên weha dane bidan, ku ew hêjî Serdarîyekê li Anqera de yên weha di dema xebatê de ji bona Serxwebûnê jî nedaye biwergirtin. "Vakit" date binivîsandin:

"Ger em hin ji bendên qanûna li ser Parastina Ewlebûnê de bidin bixwendin, dê emê van mafeyan bigir bê sînor bidin bidîtin ..."[97].

---

[96]Dustûr Cilt. 6. R. 144

[97]Vakit, 6.3. 1925

Biryar li ser vê qanûna hanê de di rastîyê de bi hoyê hilanîna tevaya jêhatbûnên Beramberyê ve dihate biderkevtin, yên ku ew ji bal Azadîyên Borcuwazîyî zanînkirî di Destûrê de bi wan ve pê dihatin birêdan. herwehajî pêrejî ev qanûna hanê bi hoyê yekanekirina Partîyeke b bi serê xwe ve ji bona Kemalîyan dida bikirin.

Bi pişgirtina li ser qanûnên wergirtî de Serdarîyê bigir tevaya rojnametîya Beramberîyê biryar bi girtina wan ve hate bidan. Weha li Istenbolê de rojnama Turkîyî "Yekkirina Remanan", Kovara "Rêya Rêberîyê", rojnama Hevgirtîyan "Serxwebûn" û "Siwîn Têlgiraf", li Terabzûn, rojnama "Pêşketî", "Pêşewazî", li Edena rojnama "Sehye" de hatin bigirtin. Ligel van jî de rojnametîya Çepitîyê "Indilik" û "Orak Çikç", jî hatin bigirtin[98].

Li gora ku Desteyên Serdarîyê didan bigirawkirin, ku wê ew pêrabnûnên tund dijî hemû Berên Xwîngerm (mîna Rast û Çepan) bêdin wergirtin.

Di 7 avdarê de li Welêt de Dagirtineke Perçeyî hate bidazanîn û di roja duwem de Mustefa Kemal bangek ji bona Xelkê, ji bona Serbaz û Karmendan date bikirin, ku wî têde date biderxistin, ku Rabûnvanên bi raperînê ve xwe di bin perda oldarîyê de didin bipoşandin û ew armancên şureşa dij didin biniyazkirin. Wî di bangê de date binîşankirin: Divê li ser Sipah, Dam û Destgehê Serpereştîyê, Polîs û Candirman, ku ew erkên li ser wan de tête bidanîn, ji bona pêşkeşkirina yarmetîyê ji bona

[98]M. Toker, Şeyh Sait Isyani, R. 82

Serdarîyê, bicihanîna ferman û amojgarîyan wê di nabûdkirina raperînê de bidin biliberkevin[99].

Li ser banga Mustefa Kemal de rojnama "Vakit" date bigirêdan, ku ew armanca bingehî ji bangê di hîmkirina zalbûna desthilatîyê de tête bidîtin, ya ku ew ber bi çûna serberjêrbûnê ve di piranîya hindamên Welêt de berî raperînê dihate bidîtin[100].

Di avdara sala 1925 de Dadgeha Serxwebûnê li Anqera de bangeke bivitî date bibelavkirin, ku ew têde dide biderxistin, dê Dadgeh bi tundî ve her Kesekî, yê ku ew bîr û bawerîya Giştî dijî Rêstika heye dide bigermkirin, navtêdanê ji bona Raperînvanan dide bidan, ku ew ji serbazkirinê bête birevandin û yên din jî bi bazdanê ve ji serbazkirinê dide birazîkirin, bide bisizakirin; jiber bi vî rengê hanê ve wî wisa alîkarîya Raperînvanan daye bikirin[101].

Piştî çend rojan Partîya Gelê Komarî li ser pêşneyara Serdarîyê de hate bipêrûniştin, ya ku ew dadkirinên darvekirinêyî derketî ji bal Dadgehên Gorepanê li hindamên raperînê de bes û bi tenha ve divên ew ji bal Serlaşkerê hindama nîşankirî de li ser de bêtin bimorkirin[102].

---

[99]Kanîya pêşî, R. 76-77

[100]Vakit 2. 3. 1925

[101]Navrok ji Kovara "pirsiyarîyên Çandinîyê" 1931, Jimara 9-10, R. 108 hatîye biwergirtin.

[102]Gazet, 31. 3. 1925

Rêxistina vê pirsiyarîya hanê li ser Civata Gelê Turkî de gift û goyeke tûj û beramberkirinek ji bal Beramberyê de date bivêxistin. Tevlivêjî di 31 avdarê de qanûna jimara 695 pêrûniştî li ser pêşneyara Serdarîyê de ji bal Civatê de hate biryarkirin.

Di dawîya avdarê de hêzên Serdarîyê ji bona destpêkirinê bi hêrîşê ve li ser hindamên raperînê de ji Jor, ji Jêr û ji Jêrî Rojhilat de hatibûn bilikarxistin. Serokîya Sipahê Turkî General Kemal El-Edîn Samî Paşa didate bikirin û wî date bidazanîn, ku li pêşîya Serdaryê de di warê pirsiyarîya Kurdî de sê erkên serokî têtin biderkevtin:

1. Nabûdkirina bi xwînavî û bi bêdilovanî ve ji bona raperînê. Weha li ser vê armanca hanê de pilana destpêkirina bi hêrîşê ve di rojên pêşî de ji cotana sala 1925 de hate bidanîn; jiber divabû Yekanê Sipahîyî 7, 8, 9 û herwehajî Leşkerê ji ya pêncan û pêrejî ligel sê Girdanan de têde bêtin beşdarkirin.

2. ji çekxistina hemû Kurdan, heger ku ew di raperînê de hatibin beşdarîkirin yanjî ne hatibin bibeşdarîkirin.

3. Belavkirina Kurdan li ser hindamên Welêt de, da ku ew li tu hidamekê de hîç pirbûnekê nedin bipêkanîn û şûnkirina Turkan li deverên Kurdan de bidin bikirin.

Bi giştî ve Serdarîya Turkî di ramyarîya xwe de beramber

bi Kurdan ve bi van hersê bendên hanê date bigirtin.

Lipênavê nabûdkirina raperîna Kurdan Impiryalîyê karên pir bi nerx ve ji bona desthilatîyên Turkî date bipêşkeşkirin. Bi vî rengê hanê ve bi hêzên Turkî ve rê pe hate bidan, da ku ew ji nava erdên Surî li Raperîvanan de xwe bidin bizîvirandin. Bi vî rengê hanê ve hêzên Turkî rê li Raperînvanan de ji Jêrî Rojhilat de datin bitengkirin.

Di nîvê duwem de ji meha avdara sala 1925 de Serkirdayetîya Sipahîyî Turkî ji bona Xelkên Erzeromê, Erzincanê, Dêrsimê, El-Ezîzê, Meletyê, Orfa, Wanê, Sêrtê, Mûşê û Xencê bangek date biraserkirin. Di bangê de hatîye bigotin:

"Sipahê meyî sertewandinê likarxistina xwe bi dawî ve dayite bianîn... Divê ew lêdanên tûj beramberî her Kesekî bide bikirin, yê ku ew xwe beramberî Serdarîya Komarê bide bilivandin. Li ser Xelkê tête bidîtin, ku ew bêgunehîya xwe bidin bidiyarkirin. Divê ku ew layîngîrîya xwe ji bona Komarê bidin bidazanîn... Da ku ew ji lêdanan bêtin biparastin... Divê ku ew dujminîtîya Raperînvanan bidin bikirin... Bi lez û bez ve berên xwe xweser ber bi desthilatîyên bajarî û Sipahî ve bidin bivekirin û pêşkeşîya ketina xwe di Sipahîyê de bidin bizanîn..."[103]

Di pêşîya cotanê de Serkirdayetîya Sipahî dazanînek date bibelavkirin, ku ew têde wê bi diyarîyeke hezar Lîrê Zêr (heşt hezar kaxez) ji bona her Kesekî date bisozkirin, ku ew Şêx Seîd bi saxî ve bide bigirtin. Lêhe ger ku ew wî bi mirî bêdin bigirtin, dê Girtvan heştsed Lîrê Zêr jê re bête

[103]Journal D,orient, 24. 3. 1925

bipêşkeşkirin. Herwehajî Hevalên wî yanjî Mirovên wî, yên ku ew pêre disi bikarkirinn, heger ku wan bi saxî yanjî mirî ve ji bona desthilatîyê bidin biberdestkirin, dê diyarîyan bidin biwerbgirtin û dê ew ji sizakarînê bêtin bilêbuhurandin.

Weha bi vî rengî ve desthilatîyên Turkî hemû şêweyên cuda ji nabûdkirina hovîtî tanî kirîna Xelkê date bikaranîn, da ku ew raperînê bide binabûdkirin û karên li ser xwe de ji bona tar û markirina tevgera azadîxwazî Kurd bide bihêsanîkirin.

Tevî ku hêzên Turkî deha di jimar û teqeminîynên xwe de bi ser Kurdan ve dihatin bikevtin, tevlivêjî Kurd di Liberxwedana xwe de li ser de dihatin biçûyîn. Di bin van rewşên hanê de Serkirdayetîya Turkî biveyeke dinî nuh ji bona Kurdan date biraserkirin, ku ew têde ji bona Kurdan bi berdestkirina çekên xwe û ji bona bêgunehkirina gerdena xwe bi berdestkirina Serokên xwe ve wê date bibangkirin, heger na ew - yanî Kurd- dê bi sizayên pir tûj ve bêtin biberamberkirin[104].

Lêbelê jî Dadgeha Serxwebûnê weha wê jî bi bitirsfirandinê ve dest bi gurmîna xwe ve date bikirin. Weha wê di nîvê cotana sala 1925 de bangek ji bona Xelkê date biraserkirin, ku têde wê date binîşankirin, ku biryarîyên wê li ber xwe de Wilayetên Erxenê, El-Ezîzê, Diyarbekrê, Orfa, Hekarê, Dêrsimê, Siwêrekê, Sêrtê, Mêrdînê, Meletyê, Mûşê, Xencê, Bedlîsê û herwehajî herema Xinîs, Kîxê, yên

[104]Akşam, 13. 4. 1925

girêdayî ligel Wilayeta Erzeromê de dide bigirtin û ew -yanî Dadgeh- bi wergirtina sizayên tund ve li gora bendên Destûra Komarê de hatîye bidesthilatîkirin û her kirinek biçûkî dijî aramîya Komarê dê nala tawankarîyeke mezin û bêbextîyekê beramber bi Welêt ve bête bidanîn[105].

Di nîvê cotanê de hêzên bingehîyê raperînê li dolên Xenc; jiber bêbextîya Qasim Cibran, dor lê hatin bigirtin û li ser pira Çemê Mûradê Şêx Seîd ligel Rêberê dinî raperînê de hatin biberdestkirin. Ligel Şêx Seîd, Şêx Ebdula, Şêx Alî, Şêx Xalib, Reşîd Axa, Mohemed Axa, Teymûr Axa û herwehajî bîst û şeşên dinî ji Şûreşgêrên Kurd de hatin bigirtin[106].

Piştî girtina Rêberan hin ji koman ber bi zincîrên çiyayên Şeref-El dîn (45 KM Jêrî Rojhilatî Mûşê) ve xwe datin biavêtin. Ew li wê derê de hatin bidorkirin û biqirkirin.

Tevî ku di rastîyê jî de raperîn hatibû bidawîkirin, lêbelê hêjî Xudkarên Turk li ser pêrabûnên xweyî nabûdkirinêyî Qanûnîyî Serpereştîyê de dihatin biçûyîn, yên ku li gora wan de divabû sizakirina Beşdar û ne Beşdaran di raperînê de bête bikirin û herwehajî pêrejî qedexekirina her jêhatbûnekê ji bal Beramberan de bête bikirin. Ji bona nimûne, di bîstê cotana sala 1925 de Civata Giştîyî Perlemana Turkî ji bona dirêjkirina Dadkirinên Jirêderketinê, herwehajî pêrejî mafeyê pêrabûnên guhertinên Serpereştîyê di suwarkirina van Wilayetan de bi Serdarîyê hate bidan û Civata Giştîyî

[105]Istanbul, 14. 4. 1925

[106]S. S. Aydemir Tekasm, Mustefa Kamal

Parlemanê şeş mehên din Jêhatbûnên Dadgeha Serxwebûnê di Diyarbekir û Anqera de date bidirêjkirin û ew bicihanîna pêrabûnên dadkirinên bi Sêdaran ve dane bidesthilatkirin[107].

Di 22 cotana sala 1925 de Civatê qanûna jimara 635 li ser guhertinên, yên ku ew li ser qanûna gunehan de li Welêt de hatin bikirin, date biryarkirin. Li ser van guhertinên hanê de her Kesek bi Darvekirinê ve têtê bidadkirin, yê ku ew ji bona guhertina yanjî hilanîna Destûrê dide bikarkirin, yaxud ji bona jihevxistina Civatê dide bikeftileftkirin, yanjî bi Gel ve ji bona pêrabûna raperîna çekdarî beramberî Serdarîyê pal pê dide bidan, yaxud Xelkên Turkîyê ji bona şerkirina ligelhev de wan dide bixwîngermkirin.

Di 31 Gulanê de Mustefa Kemal bi Bangekê ve berê xwe bi Xelkê ve da. Wî got, ku Serdarî dê Sipahê rêkirî ji bona nabûdkirina raperîna Kurdan gerden azad bike û dê Dadgehên Serxwebûnê li ser karên xwe de bêtin hiştin. Herwehajî wî date nîşankirin, ku nabûdkirin dê çavdêrîya her Kesekî bide kirin, yê ku ew ji bona hilanîna Komarê bide karkirin, yaxud bi pêşveçûna Welatî bide kelemkirin[108]

Hoyên ketina raperîna Şêx Seîd di hin kêrên hundurû û derveyî de têtin bidîtin:

Hoyê bingehî Ketinê jiber Xurtbûna Sipahê Serdarîyê di warên pirbûna jimara xwe de û di pirbûna teqemenîyên xwe de têtê bivegerandin. Di dema raperînê de Serdarîya Turkî

[107]Dustûr Cilt 6. 5. 566. 568. 569

[108]B. Cemal, Şeyh Sait Isyani, R. 73, 75

guhertinek sivik ji bona pênc girdên (Corps) Sipahî hate bipêrabûn û ji bona vê jî wê Xortên biçûkî pênc dewran ji bona mînge hatin bixwestin û ew li Rojhilat û Hundurê Turkî de ji bona dorlêgirtina herema raperînê û bidawîanîna wê bi lêdaneke nabûdkirinê ve dihate bicivandin. Weha di nabûdkirina raperînê de Leşkerê Peyedarî duwem, sêyem, heştem, duwazdehem, heftdehemîn û Leşkerê Suwarî yekem, çarem û dehem, gurdanê sêyem û çaremî Cendirme (Parêzvanê sînor), girda heftemî Sipah, hin ji Perçên Leşkerê Peyedarî heftem û çil û Yeka li Edenê, Meletyê û Nixdê, hin ji Perçeyên Leşkerê nehê Diyarbekrê, ligel van jî de di şeran de balafir (12 balafir) hatin beşdarîkirin[109].

Li gora dayînên îsmaîl Heqî, yê ku ew di tevgera Kurd de hatibû bibeşdarîkirin, 200 hezar Serbazê Turkî beramber bi 40 hezar Şervanên Kurd ve hatibûn biberamberkirin.

Herwehajî li gora pêrûniştina Mustefa Kemal Leşkerê heşt û neh ji Sipahê Rêxistî ji bona livandinê bi carekê ve hatibûn bilikarxistin[110].

Hoyê duwem ji bona ketina raperînê Nebûna Yekitîyê di nava Serokên Eşîran de; jiber Hinan ji wan pişta Şêx Seîd nedidan bigirtin. Di dema raperînê de hinan ji Serokên Eşîrên Mûşê, Sêrtê, Siwêrekê û heremên din de birûsk ji bona Civatê dane birêkirin, ku ew têde kar û barên Şêx Seîd didin bitawanbarkirin û wan di nava birûskan de layîngîrî û

[109]S. S. Atanasiv, Rewşa Kêmaniyên Mili...R. 55 63. K. Ataturk Nutuk, Cilt 2. R. 893

[110]K. Ataturk Nutuk, Cilt 2. R. 893

dilsozîya xwe ji bona Serdarîyê bi eşkere ve dane biderxistin[111].

Herwehajî pişta Şêx Seîd ji bal Eşîrên Dirsimê de ne hate biwergirtin. Ev rawestandina Serokên Eşîrên Dirsimê weha tête biliberketin, ku ew bi serketina raperînê ve ne dihatin bibawerkirin û ew dihatin biditirsandin, ku ew dê cihê xweyî nîvazad ji destên xwe bidin beberdan.

Tevlivêjî bigir tevaya Eşîrên Kurd lipênavê mafeyê Milî de di xebatê de hatin bibeşdarbûn.

Lêbelê jiber cudabûnên her heyî di navbera wan de ew ne yek bûn. Vê li rastîya hanê de nikarîbû wan ji bona asuwê erkên Milîyî Bilind bide biberzkirin û bicihanîna biserketina dawî bide bikirin.

Li gora dayînên Çapemenîyên Turkî weha raperîna Şêx Seîd li ser Xizna Turkî bi pêncî melyon Lêre hate birawestandin. Ev perê hanê Çaryek ji Tirazuwa salaneyî Welêt dide bipêkanîn[112].

Hoyê sêyem ji bona biserneketina raperînê Nebûna Sazmendîyeke Yekgirtîyî xurt tête bidîtin, ya ku bernameyeke wêyî diyar ji bona kar dide bixwedanîkirin. Tevî ku Komela "Serxwebûna Kurdistan" roleke mezin ji bona likarxistina raperînê jî date bilîstin, lêbelê wê nikarîbû rolek şeng di Rêberîya raperînê de bide bilîstin. Hêjîbêtir ji vê jî girtina Sertîp Xalid Cibrî Beg û yên din ji Zanevanên Kurdan tanî radeyekî tevgera Kurd ji Rêberên Hişyar û Sitewyayî hate bibêparkirin. Bi rastî ve tevgera Kurd bê

[111] Akşam 26.2. 1925

[112] Hakimiyeti Milliye 4. 5. 1925

Rêxistvanên Siyasî hate bimayîn.

Weha vî karê hanê hişt, ku raperîn berî dema xweyî nîşankirî bête bivêxistin.

Weha Şêx Seîd li gora rewşa wê demê de date birêberkirin. Welatperwerîya Şêx Seîd û karê wîyî bikêr li ser Xelkê de, herwehajî qehremanîya Raperînvanan jî ji bona bi serketina raperînê ve nedihate bitêrkirin.

Herwehajî pêrejî Nebûna piştgirtina derveyî ji bona raperînê ew jî bi hoyekî pir giring ve tête biderkevtin, ya ku ew ne bi kêmî hoyên din ve tête biderkevtin.

Di encamkirina van hoyan de bi hev re raperîna Kurd ji bal Serdarên Turkan de hate binabûdkirin.

Girtina Rêberên Kurdan û Dadkirina Wan

Kemalî li ser Hebûna Sazmendîyên Kurdîyî veşartî de agehdarbûn; jibervêjî wan hin pêrabûn datin biwergirtin, da ku ew wan Sazmendîyan ji Rêberîya wan bidin bibêpişk û bibêparkirin. Ji bona nimûne, wan dîtinek ji bal Nokerekî ji Polîsê Veşrtîyî Turkî de ligel Mîrza Abdul-Qadir Serokê "Komela Vejandina Kurdistan" de datin bilidarxistin. Vî Nokerê hanê xwe ji Mîrza Abdul-Qadir re nala Karmendekî di Wizareta Derveyî Ingilîzî de date biderxistin û wî li ser wî de komek ji heştê melyon Kaxez jêre date bipêşkeşkirin. Lêbelê Mîrza Abdul-Qadir wergirtina Şekê bi vê koma pera ve date binayînkirin û herwehajî wî her lihevhatinek, ya ku ew ji bal Sîxurên Turkî de hatibû bisazkirin û ew ji bal vî Nokerî de ji bona rêxistina raperînê hatibû bipêşkeşkirin, date binayînkirin. Tevlivêjî Çarenûsa Rêberên Kurdan li Istenbolê de ji bal Kemalîyan de hatibû bibiryarkirin.

Di 13 avdara sala 1925 de û li ser fermana Wezîrê hundurû bi xwe ve Mîrza Abdul-Qadir. Lawê wî Mîrza Mohemed, Nafiz (ji Sulêmanîyê), Kor Abdula Seadî û herwehajî Serokên Eşîra Hesenan hatin bigirtin, yên ku ew li bal Mîrza Abdul-Qadir de li Seadîyê (Istenbolê) de dihatin bijîyandin.

Ligelvêjî de pêrejî Serokê Polîs li Istenbolê de hin pêrabnûnên Serpereştîyê bi nîyaza sînorkirina karîna livandina Kurdan ve li îstenbolê de date biwergirtin; (jiber li Istenbolê de serjimara Kurdan nêzîka deh hezar Kes dihatin

biderketin û piranyîa wan jî Barkêş bûn)[113].

Di 14 gulanê de li Diyarbekrê de Dadgehkirina Mîrza Abdul-Qadir û yên din ji Mirovên Nasên Girtî bitawanbarîya karkirinê ji bona Pêkanîna Dewleteke Kurdistanîyî Serbixwe ve hate bidestpêkirin.

Sirî Beg Cêgirê Gitşî di Dadgeha Serxwebûnê de ji bona Rojnamevanan date bipeyvînkirin, ku "Pîremerdê berê Mîrza Abdul-Qadir û Hevalbendên wî bi jêhatbûn ve wan ji bona bi serkevtina raperînê û Serxwebûna Kurdistanê ve ji nîvê cotanê de datin bikarkirin û ji yên ku ligel wî de bi jêhatbûn ve datin bikarkirin, di nava wan de Lawê wî Mîrza Mohemed, Nafiz (ji Sulêmanîyê) û nemaze jî Kor Abdula Seadî têtin bidîtin"[114].

Mîrza Abdul-Qadir di dema dadkirina wî de bi beşdarbûna xwe ve di raperîna Şêx Seîd de date binayînkirin û wî di Dadgehê de date bidazanîn û wî date bigotin:

"Heger ku min bi rabûna raperînê ve bizanîba, dê min xweser desthilatî bida biagehdarkirin"[115].

Bi rastî ve Mîrza Abdul-Qadir di raperînê de beşdarî nedabû bikirinkir, lêbelê bêgûman li ser likarxistina wê de, nemaze piştî dîtina wî ligel Alî Riza (Lawê Şêx Seîd) de li Istenbolê de, ew hatibû biagehdarîkirin.

[113]Istanbul 26. 8. 1925

[114] Istanbul 7. 5. 1925

[115]M. Toker, Şeyh Sait ve Isyani, R. 117

Di vê demê jî de Kor Seadî di Dadgehê de reweşteke pir bi naşirîn ve date bikirin; jiber wî di rastîya rastîyê de alîkarîya girtina Mirovên bi nav û dengên Kurdan ve date bikirin. Wî bi tevaya dilpakîya xwe ve li ser livandina Rêberên Kurdan de date biaxivtin û wî date bigotin:

"Belê ew ji mêj de, jiberî çend salan de, ji bona Kurdistaneke Serbixwe dide bixebatkirinn. Wî bi xwe ve berî Cenga Cîhanî Yekem dest bi jêhatbûna xwe ve dayite bikirin û jibervêjî ew ji bona Tayîf hatîye birêkirin, herwehajî ew ji bona pêkanîna Komelên Kurdîyî cuda hatîye bibeşdarkirin û di pêla Cenga Rizgarkirinê de ew dijî hêzên Welatperwer hatîye birabûn". Hêjîbêtir wî ji qazîve ve date binîşankirin, ku Mîrza Abdul-Qadir tevaya Jêhatbûnên Kurdan dida birêberkirin û wî date bigotin: "bê agehdarîya Mîrza Abdul-Qadir pelek li Kurdistanê de nayête bihejandin"[116].

Di nîvê gulana sala 1925 de Dadgeha Serxwebûnê li Diyarbekrê de guhdarî li giriftara Kemal Fewzî ji Bedlîsê de date bikirin. Weha Dadgehê date bizanîn, ku ew di dema Şûreşê de li Istenbolê de bû. Herwehajî wê date bizanîn, ku ew di du Komelên Kurdî, Komela "Vejandina Kurdistan" de û "Komela Wilayetên Rojhilat" de, ya ku ew bi xwe ve bi "Komela Serxwebûna Kurdistanê" ve tête biderkevtin, di yek demê de Endam bû. Herwehajî ew ji bona du mehan bi Sikretêrê Komelê ve bi xwe ve dhate berdekevtin. Wî di pişt re dev ji Şûnkarîyê date biberdan, da ku ew rojnama "Jînê" ya Kurdî bide birêberkirin. Herwehajî pêrejî Kemal Fewzî Çapemenîyên cuda didan biderxistin û wî ew di nava Xelkê

[116]Akşam 12. 5. 1925

de di rêya Serokên Eşîrên Şîrnatî de (li Wilayeta Sêrtê de) didan bibelavkirin[117].

Piştî ku Dadgeha Serxwebûnê li Diyarbekrê de kar û barên xwe date bidawîkirin, wê li ser Mîrza Abdul-Qadir, Lawê wî Mîrza Mohemed, Dadyar Hacî Ixtî, Kor Seadî, Rojnemevan û Mirovê Kurdîyî Civakîyî bi nav û bang ve Kemal Fewzî û Xoce Eskerî de bi darvekirinê ve tanî mirinê date bidadkirin[118].

Piştî çar rojan, ango di 27 gulana sala 1925 de dadkirina bidarvekirinê li Diyarbekirê de derbarê Kemal Fewzî, Hacî Ixtî, Mîrza Abdul-Qadir, Kor Abdula Seadî û Xoce Eskerî de hate bicihanîn. Weha Dadyar Hacî Ixtî berî darvekirinê date biqîrînkirin:
"Bijî Xebat li Pênavê Kurdistanê de, Bijî Kurdistan"[119].

Lêbelê Mîrza Abdul-Qadir date bihêvîkirin, ku belkî ev bidarvekirina wîna dê bikaribe ji bona xurtkirina xebata Kurdan li pênavê rizgarkirina wanî Milî de bide bialîkarîkirin.

Di dema lêpirskirinê de hate bidiyarkirin, ku li Diyarbekirê de berî û di dema raperînê de Rêxistineke Kurdîyî Nehênî dihatin bidîtin, ku vê rixistina hanê alîkarîya Raperînvanan dida bikirin û wê dixwest, ku ew bajêr ji bona

---

[117]Akşam 12. 5. 1925

[118]M. Toker, Şeyh Sait ve Isyani, R. 118

[119]Journal D,orient 29. 5. 1925

wan bide berdestkirin. Lêbelê Rêberên wê ji bal desthilatiyan berî raperînê hatin bigirtin. Evaya jî ji me re tanî radeyekî mezin hoyê biserneketina raperînê li Diyarbekirê de di dema dorlêgirtina bajêr de ji bal Şêx Seîd de dide biderxistin. Dektor Fuad Beg bi Endamekî jêhatî ve di vê rêxistina hanê de dihate biderkevtin.

Di dema pirskirinê de ligel Fuad Beg li Diyarbekirê de nameyên wî ji bona Ferîd Paşa Wezîrê Cengêyî berê di Serdarîya Sultan de hatin bixwendnin.

Weha di van nameyan de bi eşkere ve dildarîya xwe ligel tevgera Kurd de dida biderxistin[120].

Weha di cotana sala 1925 de Dadgeha Serxwebûnê jiber jêhatbûna Dektor Fuad Beg li pênavê Pêkanîna kurdistaneke Serbixwe de bi darvekirinê ve ew date bidadkirin. Serokê Dadgehê Muzhir Mufîd Beg El-Hekem date bizanîn û berê xwe ber bi Fuad Beg date bivekirin û wî date bigotin, ku ew -ango Dektor Fuad- dê bête bisizakirin; jiber tawanbarîya wî bi hoyê rabûna raperîna Xwînavîyê ve tête biderkevtin. Jibervêjî divê ew bi mêrxasî ve vê dadkirinê bide biwergirtin. Dektor Fuad Beg bi xurtî ve lê date bivegerandin û wî jê re date bigotin:

"Belê ez vê mêrxasîyê di xwe de didim bidîtin"[121].

Li ber Petê darvekirinê de Dektor Fuad date biqîrkirin:

"Her û her ez diponijîm, ku ez canê xwe li pênavê Welatê

---

[120]Li M. Hesretyan: Ramyarîya Serdarên Turkan beramber bi Kurdan (1924-1939) "Agehdariyên Givaştî"

[121]Istanbul 19. 4. 1925

xwe de bidim bigorîkirin. Hîç gûmanek bi serê min ve nayête bikevtin, ku dê Perçema Serxwebûnê li ser vê Zemînê de bête biberz û bibalkirin, ya ku niha em li ser wê de têtin bidarvekirin".

Di dawîya gulana sala 1925 de dadgehkirina Şêx Seîd û yên din ji Rêberên raperînê hate bidestpêkirin, ya ku wê mehekê bi serê xwe ve date bidirêjkirin. Di Tawanbargehê de li kêleka Şêx Seîd de Şêx Abdula (ji Milikan), Serdarê Li malrûniştî de Qasim (ji Farto), Hacî Xalid Abdul-Hemîd, Reşîdê Çerkesî, Serdarê Li malrûniştî de Ismaîl, Xoce Mele Alî, Şêx Alî, Şêx Ismaîl ji Cezîrê, Şêx Abdul-Letîf ji Cezîrê, Kamil, Baba Beg, Reşîd Teymûr, Mohemed, Sulêman, Serdarê Li malrûniştî de Behrî Emîn, Şewket, Meqsûd, Hemîd, Cîgirê Giştî li Malazgurt de Abdul-Mecîd, Şêx Şerîf, Sulêman (ji Çebaqçor), Alî, Yusêv, Hisên, Mamostê dibustanê Mele Cemal, Nimet, Ahmed, Sitvan di Cendirme de Mohemed Mukrî, Karmendê Tendurûstîyê li Xenc de Niyazî, Hacî Sadiq û yên din dihatin birûniştin[122].

Di 29 gulana sala 1925 de Dadgeha Serxwebûnê li Diyarbekirê de dadkirina xwe li ser 47 Kesan de, yên ku ew di raperînê de hatibûn bibeşdarîkirin û li ser Serên tevan Şêx Seîd jî de bidarvekirinê tanî mirinê date biderkirin. Di roja duwem de dadkirin di derbarê wan de hate bicihkirin.

Li ber Petê Sêpîya Darvekirinê de Şêx Seîd date bigotin:
"Ez bi dawîya jîna xweyî serûştî ve hatim bigahaştin û

---

[122]Li M. Hesretyan: Ramyarîya serdarên Turkan beramber bi Kurdan. (1924-1939) "Agehdariyên Givaştî" 1961, Jimar 30, R. 125 bindin temaşekirin

hîç jî ez pê nayêm bipoşmankirin, ku ez niha bi jîna xwe ve li pênavê Welatê xwe de û li pênavê Miletê xwe de didim bigorîkirin. Ji me re dide bitêrkirin, da ku Nevîyên me ji ber me beramber bi Dujimênên me ve neyêtin bişermezarkirin".

Bidarvekirina Şêx Seîd û Rêberên din nabûdkirina di derbarê Beşdarvanên raperînê de nehate bidawîkirin. Weha desthilatîyên Turkî tanî pêleke direj jî her û her li dû Lêgûmankirinan de dihatin bigerandin û ew didan bigirtin û ew ji bona Dadgeha Serxwebûnê didan bipêşkeşdikirin, ya ku wê Dadkirinên sert didan biderkirin.

Weha bi vî rengî ve desthilatîyên Turkî kês ji raperînê datin biwergirtin, ku ew ne bes tenê Beşdarvanên têde bidin biserkutkirinn, lêbelêjî pêrejî ligel Kurdên pir bi desthilat û Hevalbendên Kemalîyan de bi xwe jî ve wan bidin biserkutkirin. Weha ji bona nimûne: Cêgirvanê Civata Gelê Turkî Hesen Xeyrî, yê ku wî wênerîya Zanevanan dida bikirin, nameyek ji bona Xelkên Dêrsimê di dema raperînê de date birêkirin, ku ew ji wan asyişê û aramîyê dide bidaxwazîkirin[123].

Tevlivêjî piştî nabûdkirina raperînê li ser fermana Mustefa Kemal de bi xwe ve Desthilatîyan Cêgervan Hesen Xeyrî û Biraziyê wî Celal Mohemed datin bigirtin. Di dema lê pirskirinê de Serokê Dadgeha Serxwebûnê Alî Saêb berê xwe ber bi Hesen Xeyrî ve date bivekirin û wî jê re date bigotin:

"Tu li Civînên Civatê de li Anqera de bi Şal û Şapên

[123] M. N. Dersimi, Kurdistan tarihinde Dersim, R. 186

Kurdî ve dihate bibeşdarîkirin. Weha bi vî karî ve te ji bona kurdan dida biragiyandin".

Weha Hesen Xeyrî di liberxwedana xwe de di Dadgehê de date bizanîn, ku ew bi Şal û Şapikên Milî ji bona Civatê ve li ser daxwaza Mustefa Kemal de dihate beşdarîkirin û ku wî birûsk ji bona Kongirê Lozanê date brêkirin û wî têde date binîşankirin, ku Kurd hîç Cihêbûnê ji Turkan nadin bidaxwazîkirin. Lêbelê tevlivêjî vê liberxwedana hanê hîç kêr li ser daxwaza Dadgehê û Dadweran de neda bikêkirin. Belê wan biryarîya xwe bi darvekirina Hesen Xeyrî û Biraziyê wî Celal Mohemed ve dabûn bidan.

Dibe, ku Hesen Xeyrî berî bi darvekirina xwe ve di Ramyarîya Kemaliyan ya dujminayetî de beramber bi kurdan ve hate biliberketin; jibervêjî wî bi çavên pir bilind ve li wan Kurdan de date bitemaşekirin, yên ku wan canên xwe ji bona Gelê xwe dane bigorîkirin. Wî li ber Petê Sêpîyê de date biqîrînkirin:

"Her bijî Miletê Kurd. Ho Gorîyên Kurdistanê! Niha vaye Hesen Xeyrî jî tev li we de tête bikirin"[124].

Di 26 kewçîrînka sala 1925 de Dadgeha Serxwebûnê li Diyarbekir de dadkirina xwe bi darvekirinê de li ser Hesinger "Boxos (Lawê Makar) de, yê ku ew li Cimşikîzikê de ji bona duyayê hatîye bizayîn, jiber Beşdarbûna wîyî bi kêr ve di raperîna Kurd de û saloxgêrîya wî de ji bona Şûreşgêran li Xerpûtê de date biderxistin"[125].

[124]kanîya pêşî, R. 188, 190

[125]Istanbul 28. 9. 1925

Herwehajî li gora dayînên rojnameyên Turkî de di dawîya kewçîrînka sala 1925 de Dadgeha Wilayetên Rojhilat di 379 Giftarîyan de, yên ku wê bi 1855 Kesan ve girêdayîbûn, lê date binerîn. Herwehajî di wê demê bi xwe jî ve Dadgehê li 138 Giftarîyan de date bitemaşekirin, yên ku wê bi 690 Kesî ve girêdayîbûn, ji wan Kesan 120 bi darvekirinê ve hatin bidadkirin (di nava wan de 21 Kes ne li wir bûn) û li ser 116 ji wan bi demê cuda ve hatiin bidadkirin û 104 ji wan ji bona Dadgehên cuda hatin bipêşkeşkirin û yên mayî ji wan hatin bigerdenazadkirin[126].

Lêbelê li gora dayînên M. N. Dêrsimî bes tenê li Xarpûtê de Dadgeha Serxwebûnê dadkirina bi darvekirina 400 Mirovên Kurd ve li Palo û Çebaqcur de date biderkirin[127].

Lêvenerandina Suwarkirina Civakî ji bona Mirovên, yên ku ew ji bona Dadgehan hatin bibangkirin û bidarvekirin, dide bixuyanîkirin, ku di nava wan de yên beşdarbûna likarxistina raperînê hatine bikirin, ew ji Evserên Kurd, yên ku li nik Turkan de didane biserbazîkirin, ji Şêxan, ji Xwedîyên Erdan, ji Cêgirên berê di Parlemana Sultan de, ji Bazirganan, ji Rojnamevanan, ji Mamostan, ji Dambijîşkan û ji yên din ji Zanevanên Kurd dihatin bipêkahtin. Weha bi xwe jî ev Beşdarbûna Wênerên Desteyên Civakîyî Kurdîyî cuda di raperînê de bi diyarî ve dide biderxistin, ku ew tevde li ser yek xalî de bi hev hatin bigihaştin, ku ew jî bi xebata ji bona Rizgarkirinê ji bin Zordarîya Turkî ve bi xwe ve tête

[126]Gazet 25. 9. 1925

[127]M. N. Dersimi, Kurdistan tarihinde Dersim, R. 181

biderkevtin.

Başe, ku em li vê derê jî de bidin bixuyanîkirin, Ku Aşûrî û Çerkesî jî di raperînê de ligel Kurdan de hatin bibeşdarîkirin, lêbelê ew bi jimareke kêm ve têde hatin bibeşdarbûn. Wisa rastîya beşdarbûna van Kêmanîyan di raperînê de (pêrejî yên ne Musulman jî) nîşaneke wêyî taybetî tête biderkevtin; jiber evaya bêzarîya van Kêmanîyan beramber bi siyaseta Hilandinê û Şovînîya Serdarên Turkên Kevneperest dide biderxistin.

Weha li ser beşdarbûna Kêmanîyên Milî de di raperîna kurdan de rojnamên Turkî datin binivîsandin. Bi vî rengî ve rojnama "Hakimiyeti Milliye" date binivîsandin: Ne bes tenê Aşûrî bi tenha xwe ve, lêbelêjî pêrejî Ermenî tev li Raperînvanande hatin bikirin, ku wan pê didane biarmanckirin, ku ew Erministana Serbixwe ligel Kurdistaneke Bihevgirtî de bidin bipêkanîn[128].

Ji bona vêxistina agirê gelacîya oldarîyê di navbera Kurdan, Aşûrîyan û Ermenîyan de Sergirdê Turkî belavokek li heremê de date bibelavkirin. Evaya metnê vê belavokê ye:

"Şêx Seîd, yê ku ew raperîn li herema Xencê de dide birêberîkirin, ew bi xwe jî ve di tevgera Aşûriyan jî de hatibû bibeşdarkirin. Weha ew ji bal Dadgeha Serbazî de li Bedlîsê de bi Bêbextîya Welêt ve hatibû bitawanbarkirin. Herwehajî li nik Dîlên Beşdarên Aşûrî û Ermenî de belge hatin bidîtin, ku ew hîç cihê gûmanê di wan de nayête bidîtin, ku Şêx Seîd ligel Ermeniyan û Aşûrîyan de bi

[128]Hakimiyeti Milliye 2. 3. 1925

armanca Pêkanîna Kurdistaneke Serbixwe ve dayite bialîkarîkirin.

Doza tolhilanînê dijî me Ermenî didin bigeşkirin, ku ew ji her kêsekî neferê ji bona lêdana her Neferekî Ne Ermenî bidin biwergirtin, nemaze jî ji bona Kurdên ku ew ji bona wan yarmetîyê didin bipêşkeşkirin. Ermenî dixwazin, ku ew Erministana nuh li ser xakê me de û li ser Kelexên Rehên Islamê de bidin biavakirin". Sergird ji vê bêtir çû û wî date bidaxwazîkirin, "ku ew ji her kêsekê li pênavê şiyarkirina Xelkê de li ser vê rastîya hanê de divê sûd jê bête biwergirtin"[129].

Di pêla nabûdkirina raperînê de Kemalîyan didate bixwestin; agirê cudabûna Milî û Oldarîyê bi handana Muslmanan ve li ser Kêmanîyên File de li Welêt de bidin bivêxistin. Lêbelê Rêberên raperînê bi carekê ve rawestandineke dinî cuda ji wê rawestandina hanê dane biwergirtin.

Weha gava Şêx Seîd hate biagehdarkirin, ku hinek ji Hevalbendên wî li Ermenîyan de didin bitengkirin, wî ji tevaya Xelkê re date bizanîn:
"Her yekî, ji yê ku ew xerabîyekê bi Ermenîyekî ve bide bikirin, dê ew bi tundtirîn Siza ve bête bisizakirin".

Weha rojnamên Ermenî datin bizanîn, ku di pişt re hîç Ermenîyek lê nema hate bitengavkirin. Di pişt re nêzîkbûnê di navbera Sazmendîyên Ermenî û Kurdî de li derve de dijî

[129]Gazet 5. 3. 1925

Politîka Zordarîya Milî li Turkîyê de date bidestpêkirin.

Piştî nabûdkirina Şûreşê û kuştina Rêberên wê dest bi azardana Xelkên kurd û Ermenîyên bêguneh ve hate bikirin. weha Sipahê Turkî rav û rûtî datin bikirin û gund didan bisûtandin, Kal û pîr, Pîrek û Mendal didan bikuştin û bigurandin.

Weha bi vî rengî ve Armstrong rastîya vê azardarîyê beramber bi Kurdan ve dide bidiyarkirin, gava ku ew dide binivîsandin:

"Kurdistan bi Şûr û Agir dane bivegirtin, Mirovan didin biazardan û bidarvekirin, gund didin bitalankirin û bisûtandin, Pîrek û Mendal didin bikuştin û bigurandin, dek û dolab li ser serên Kurdan de didin bigerandin, Serbirînê ji wan re didin bilikarxistin, ku hovîtîya rijandina xwînê deha bêtir ji ya pêrabûna Sultan derbarê Yunanîyan, Ermenîyan û Bolgaran de tête biserkevtin... Bi biryarekê ve bi kêfa xwe ve ji Dadgehan Kurd têtin bidarvekirin, bisorgonkirin û bizindankirin"[130].

Wehajî nameyên rêkirî ji bal Komelên Aşûrîyan de ji bona Hevgirêdana Netewan di gelawêja sala 1925 de li ser dirîtîya Sipahê Turkî û azardana wîna de ji bona Xelkê dane bipeyivandin[131].

Piştî vemirandina raperînê û di navbera salên 1925-1926 de bi sedan gund hatin biwêrankirin, bi hezaran mal hatin bişewitandin, bi hezaran Xelkên bêguneh, ji Pîrekan, ji

[130]H. C. Armstrong, Grey Wolf, Mustefa Kamal, R. 26

[131]Asia Française Paris 1926, 238, R. 86

Zarokan û ji kalan hatin biderkirin û bikuştin.

Tevî li van kar û baran tevan jî de rastgarîya Miletê Kurd ji dîtina ber çavên Sazmendiyên Cîhanî nala Hevgirêdana Netewan jî dûr hate bihiştin.

Vaye, ev bangeke ji yek bangekê tête biderkevtin , ya ku ew ji bal yekekî ji Merovkî Kurdîyî bi nav û deng ve di mêjûwa 25 gelawêja sala 1925 de ji bona Hevgirêdane Netewan re hatîye bipêşkeşkirin. Ev banga hanê ji bal Ahmed Alî Hac Sebrî de hatîye birêkirin:

"Vaye, du meh derbas bûn, lêbelê hêjî Şapên Xwînê li Welatê me de têtinn biherikandin, Miletê Kurd hêjî di bin barê Sitemkarîya Hovberan de tête bixûzkirin.

Weha gava ku wî nema dikarîbû jê bêtir vê Zordarîya hanê li ser xwe de bide bihilgirtin, wî bi neçarî ve destên xwe dirêjî hilgirtina çekan date bikirin, da ku ew bi azadî sernivîşta xwe bi destên xwe ve bide bixistin.

Ev xebata ku me pê dayite bidestpêkirin, Hebûna me di Ayinde de dide bigirawkirin û weha dê em her û her li ser vê xebata hanê de bêtin biçûyîn, tanî ku em bi carekê ve ji Dewleta Anqera bêtin birizgarîkirin.

Miletê Kurd bi xwedan Reha Arî ve tête biderkevtin, ew bi hîç pêwendîyekê ve ligel Turkan de ne bi Koka xwe ve, ne jî bi Reweşt û Rewenda xwe ve û ne jî bi zimanê xwe ve tête bitêkelkirin.

Ne pêtpêkirina Dewletên Rojavayî bi Kurdan ve Dewleta Anqera li ser bicihanîna Ramyarîya Nabûdkirina Kurd de nav pê tête bidan, ya ku wê bi serketî ve beramberî

Ermenîyan date bicihanîn.

Tevgera me bi xwedanê serûştîyeke Milîyî diyar ve tête biderkevtin û Miletê Kurd ji Hevgirêdana Netewan û Gelên Pêşveketî dide bidaxwazkirin, da ku ew pêşkeşkirina alîkarîya bi kêr ve û bi lez veji xwe re bidide bigirtin. Destdirêjkirina Dewletên Rojava jêre ne bes tenê nala ve bi erkekî Mirovanî ve tête biderxistin, lêbelêjî ew bi pêwistîyeke Siyasî jî tête nidîtin; jiber ku Gelê Kurd nala Girawkirina Aşitîyê di Rojhilata Navîn de tête biderxistin"[132].

Lêbelê Hevgirêdana Netewan hîç li ser yekekê de ji van bangên hanêyî pir neda bibersivkirin, hêjîbêtir ji vê jî Hevgirêdana Netewan di gelawêja sala 1925 de biryarek bi Ne lênerîna Pirotêstên Kurdan ve ji yên dij bi pêrabûnên Dewleta Turkî ve beramber bi Kurdên Raperînvanan li Kurdistana Turkîyê de date biwergirtin.

Bi Hovîtî vemirandina raperînê di sala 1925 de û bidarvekirina jimareke pir ji Rêberên wê bi tundî ve ji bal Xelkên kurdistana Jêrî de hate bitawanbarkirin. Ji bona nimûne, di 26 gelawêja sala 1925 de di Baxê Mirinê de li Bexdadê de Kurdan ji bona dagirtina pir Cemaweran dijî dirîtîya desthilatên Turkî beramber bi Kurdan ve dane bibangkirin.

Beşdarvanên wê civînê birûskek ji bona Hevgirêdana Netewan û Serdarîyên Dewletên Mezin dane bilêdan, ku wan têde ji bona alîkarîya Kurdên Turkîyê dane

[132]Gazet 29. 6. 1925

bibangkirin[133].

Herwehajî Kurdên Sûlêmanîyê, Kerkûk, Hewlêrê û yên bajarên din li Kurdistana Îraqê jî de dane bipirotêstokirin, lêbelê Kurdên Îraq û yên Îranê nedikarîbûn yarmetîyeke bi kêr ve ji bona Kurdên Turkîyê bidin bipêşkeşkirin.

Weha raperîna Şêx Seîd Şopeke pir kûr di mêjuwa Miletê Kurd de bi xwe ve date bihiştin, ku evaya bi diyarî ve di Wêjeya Kurd de hate bieşkerekirin. Herwehajî ew di jimareke pir mezin de jiberkirinên Şairên Kurdan de hate biwênekirin.

Dibe, ku destana Şaîrê Kurdê bi nav û deng ve Pîremerd ji tevan bi nav û dengtir ve bête bidîtin. Di vê destana hanê de Şair Dewleta Turkî nala "Mekînakê dide bidanîn, ya ku ew li Kurdistanê de nikarê bide bikarkirin, heger ku ew bi xwîna Gelê Kurd jî ve neyête bidonkirin".

---

[133]Rojnama "Jîn" 22. 5. 1961, ji nivîsta Kemal Mezher Ahmed, tevgera Rizgariyî Welatîyî Kurd li Kurdistana Iraqê de, hatîye wergirtin

Serûştîya Raperînê

Raperîna Şêx Seîd di mêjûwa Miletê Kurd de him ji alîyê firehbûna xwe de û him jî ji alîyê rêxistina xwe de bi bê hempa ve tête biderkevtin.

Di lêvenerandina hoyên vê raperînê de cudabûn û gift û goyên pir di rojnameyên Turkî û yên Rojavayî de hatin bidîtin. Ew bîr û bawerîyên hanê ne li ser bingehên Zanistîyê de dihatin biavakirin, lêbelê wan kêfdilya germî wan Siysîyan didan biwênekirin, yên ku li ser raperîna Kurd de di pêşîya pêşî de, ji destpêkirinê li gora berjewendîya Welatê xwe, Çînîya xwe û Desteyê xweyî Civakî de lê didatin binerîn. Di rojnameyên Turkî de di wê pêla hanê de li ser hoyên û Serûştîya raperînê de cudabûn dihatin bipeydakirin.

Weha dîtinekê raperîn nala talaniyekê ji bal Eşîrên Hov de date biderxistin. Weha bi vî rengî ve di vî babetê hanê de rojnama "Tanin" date binivîsandin:

"Belê raperîn bi xwedan bîr û bawerî ve dihate biderkevtin, lêbelê çi bîr û çi bawerî ev Xelkên Hovên Koçer dikarin wan bidin bigewdekirin... Ger reman bikarîbana bi nav Mejîyê wan ve bihatana bikevtin, dê wan ev karên hanê nedana bikirin... Ev Hişên Xav û kal, yên ku ew Nezanîyê, Sawilkîyê û Sofitîyê ew ji Remanê û Hişitîyê dane bibêpişk û bibêparkirin; jibervêjî bes û bi tenha ve ew ji bal yek bîr û bawerî de ew jî bi rav û rûtkirin, şêlandin û

talankirinê ve pê têtin bizalkirin"[134].

Bîr û bawerîya duwem kanîya wê dihate bivegerandin, ku hoyê bingehî ji bona rabûna raperînê di xwîngermîya Oldarîyî Kurda de tête biderkevtin. Insiklopêdiya Turkî dide bigotin:

"Hin ji Siyasiyên Xayin, Nokerên Biyaniyan... Xwîngermbûn ji alîyekî de datin bivêxistin û soz ji bona Çiyayîyan bi talankirina Xelkên bajaran ve ji alîyê din de hate bidan, ku ev bi hoyê rabûna raperînê ji bona ew bête bilidarxistin"[135].

Xwedanê vê bîr û bawerîyê bêgûmankirin, ku Cotkarên Li paşvemayî Şêx wan didin birêberdikin û ew dijî Serdarîya Komarê di bin navê vegerandina Xilafetê û Seltenetê de didin bixebatkirin... Da ku ew rastîya vê bîr û bawerîyên xwe bidin bibêgûmankirin, wan bi mehne ve dane bianîn, ku raperîn ji bal Şêx û Hevalbendên wî de dihate birêberîkirin. Hêjî ji vê jî bêtir wan derew dane bibelavkirin, ku Wênerê Dondeyên Sultanê Turkîyî Xistî di raperînê de têtе bibeşdarkirin.

Ev bîr û bawerîya hanê rexne bi xwe jî ve nikare bide bihilgirtin. Berî her tiştî mîna ku me berê li jor de date bigotin, yên ku wan ji bona raperînê rê didan bixweşkirin, ne şêx bûn, lêbelê "Komela Serxwebûna Kurdistanê" bi xwe ve dihate biderkevtinb, ya ku ew ji bal Mirovên Kurdên bi nav û deng û zana ve mîna Serhengê di Sipahê Turkî de

134 Tanin 28. 2. 1925

135 Hayat, Insiklopêdîsî Cilt 20, Istanbul, R. 4359

Xalid Cibrî Beg, Rojnemevan û Mirovê Kurdîyî Civakîyî bi nav û deng ve Kemal Fewzî û yên din dihate birêberîkirin û xebat di bin navê "Bicihanîna Ayînrê" de roleke biçûk beramber bi Durûjmê Serekî: "Serxwebûna kurdistan" ve date bilîstin.

Weha ma dê ji bona çi bi vê ve Kurd ji bona qazanca Xulefa bi raperînê ve bête birakirin, hêjîbêtir ji bona Mirovekî nala Lawê Sultanê Berê Abdul-Hemîdê Duwem Kurd bi vê ve dê çima bi rabûna raperînê ve bidin bidestpêkirin? Heger di hin pêlên demên dûr de tevgerên Kurd dijî Xilafetê, Seltenetê û "Turkiya Genc" de hatine bidîtin, weha ma gelo çîma dê niha xerîb bête bidîtin, heger ku Kurd jî li pênavê rizgarkirina xwe de ji Zordarîya Milî di Serdema Şiyarbûna Asiya de, di Serdema Şûreşên Rizgarîya Welatî de, ew jî bi rabûna bi ser xwe ve neyêtin biraperîn? Bi giştî ve Xwîngermbûna Oldarîyê rojekê ji rojan ew ne bi nîşana kurdan ve hatîye bikirin.

Weha pir ji Eşîrên Kurdî bi nav ve Musulman bûn; jiber Rêçên Musulmantîyê di nava Kurdan de divabûn di pêşî de bêtin bipêşveketin. Herwehajî di tevgera raperînan de hin ji Eşîrên ne Musulman jî mîna Yezîdîyan, Zazan û hin din jî têde hatin beşdarîkirin.

Ev oldarîyên hanê, yên ku ew beşekî mezin ji bîr û bawerîyên Filetîyê û Bêxwedanîyê di nava xwe de dide binavdikin, pir caran di nava xwe de ligel hev de didin bişerkirin. Mêjûwa tevgera azadîxwazîya Kurd her û her daye binîşankirin, ku Kurdan li dûhev de xebat beramberî desthilatîya Sultan û dam û destgehên wî dane bikirin. Ev dam û destgehên ku di nava sedan sal de ramyarîya

zordarîyê beramberî wan li ser de hatîye biçûyîn.

Weha ev tevde bi hev re bi diyarî ve didin bilêgûmankirin, ku Xulefa û Sultanan tiştekî diyarî li ber çavan de ji wan re pê nedane bianîn.

Weha bi vegerandina desthilatîya Xanedanî -Orostikratî- ve dida biderxistin, ku ji nuh ve careke din Dewleta Biyokratîyî Nawendî dihate bivejandin, ya ku ew mafeyê Miletên din dide binayînîkirin. Vêna bi xwe jî ve ji bona kurdan jî ramyarîya zordarîyê û nebûna mafeyên Milî dida biderxistin.

Hîç gûman têde nayête bidîtin, ku di bin Durujmê Rêzgirtina Musulmantiyê de Rêberên Kurdan ji xwe re datin bixwestin, ku ew desthilatîya Şêxan bi karanîna wî Durujmî hanê ve ji bona remanên xweyî Milî bidin bikaranîn; jibervêjî wan piştgirtina Xelkên Musulman û ligel wan jî de ya Turkan bi xwe jî ve dane bimisogerkirin. Jibervêjî divê bête biwergirtin, ku li Turkiya li paşvemayî de, nemaze di Wilayetên Rojhilat de û di yên Jêrî Rojhilat de hêjî cudabûnên Çîniyatî bi diyarî ve di nava wan de nedihatin biderketin û bi taybetî ve ew di Civaka Kurdî jî de ne dihatin biderketin.

Weha bi vî rengî ve tevgera welatîyî Kurd xwe karîbû di nava perda oldarîyê de bide bipoşandin. Ev bûyînên hanê bi carekê ve didin biderxistin, ku durujmê "Rizgarkirina Oldarîyê" ji Kemaliyan bes û bi tenha ve Raperînvanan nala Tektîkekî ji xwe re di xebata xweyî Ramyarîyî -Siyasîyî-Milî de dane bikaranîn.

Weha pir bi kêmbûn ve tête biderkevtin, ku qîje qîja bêgûmankirina rojnameyên Mîrîyî Turkî li ser kevneperestîya raperîna Şêx Seid de di serîyan de bidin bixistin, herwehajî pêrabûnên wê bi her awayekî ve nav bi derew ve beramber bi tevgera welatîyî Kurdî bidin bidûxistin.

Ev bi serûştî ve dihate biderkevtin, ku Kemaliyan pirsiyarîya kurd didane bikaranîn û wan keftileft didane bikirin, ku ew raperîna kurdan beramber bi bîr û bawerîya Giştî ve çi li hundur û çi li derveyî welêt de bi nav û nîşanên cudayî nebaş mîna: Paşvemayîna Kevneperest, Hovitî, Talankerî û Xwîngermbûna Oldarî pê didan bipêvekirin.

Di dawîya dawî de bîr û bawerîya Sêyem tête bigivaştin, ku raperîn jiber dek û dolabên Bêgane nemaze yên Ingilîzî hate bivêxistin.

dibe, ku Merov vê bêja hanê di bin pir mercan de bide biwergirtin. Di vî babetê hanê de peyvdarîya Cîgerê Partîya Komarîyî Pêşverû ji Erzeromê Reşîd Paşa ji bona rojnamên Turkî di 26 reşmeha sala 1925 de pir guh ber bi xwe ve date birakişandin:

"... Derbarê Goya Destdirêjîya Bêgane ez bi xwe ve bi rastîya wê ve pê nadim bibawernkirin; jiber ku Xenc û Mûş pir ji sînor têtin bidûrkevtin. Heger Raperînvanan pişta xwe bi yarmretîya derve ve bidana bigirêdan, weha li ser wan de divabû bihata bidîtin, ku ew xwe di heremên sersînor de bidin bilivandin û ew xwe ligel Eşîrên wan hereman de bida biyekkirin; jiber Serpereştîya Turkî li wê derê de ne dihate

bidîtin"[136].

Weha di dawîya dawî de raperîn ne bi navtêdana derve ve hate bivêxistin, lêbelê ew jiber pêkêrên hundurûyî jêhatî û yên her heyî hate bivêxistin. Yekek ji wan pêkêrên hanê tişt û miştên didin biderxistin, yên ku ew ji bal Wênerê rojnama "Vakit" de Naşid Heqî li Diyarbekirê de hatin bicivandin; jiber ew di civînên Dadgeha Serxwebûnê de dihatin biamadebûn. Di Peyva Cîgerê Giştîyî Liberxwedanê de hatîye bigotin, mîna ku Wênervan dide biveguhestin:

"hoyê û Kanîya Şûreşa vê dawîyê, ya ku ew li Wilayetên Rojhilat de ji Welatê meyî Turkîyî hermayî hate birûdan, ew bi tutiştî ji ve yên mîna xwe, yên ku ew li Bosne û Hirsik de ji mêja ne dûr de hatin bikirin, nayête bicudakirin. Bîr, bawerî û armancên, yên ku ew ji Şûreşa Kurd dihatin biderkevtin, ew bi xwe jî ve dihatin biderkevtin, ji yên ku wan Surî û Felestin dane bicihêkirin".

Serokê Dadgeha Serxwebûnê bi xwe jî ve di peyva xweyî dawî de berê xwe ber bi Tawanbarên dadkirî ve bi darvekirinê ve yanjî bi karên sengînîyî her heyî ve date bivekirin û wî ji wan re date bigotin:

"Hinekan ji we bi mehna pîsbûna Dam û Destgehên Serpereştîya Serdarîyê ji bona raperînê dane bimehnekirin û Hinên din Liberxwedanaji bona Xilafetê dane bimehnekirin, lêbelê Hûn tevde li ser yek pirsiyarîyê de dihatin biyekkirin: Ew jî bi Kurdistaneke Serbixwe ve dihate

[136]B. Cemal, Şeyh Sait Isyani, R. 2

biderkevtin"[137].

Bi vî rengê hanê ve vî Wênerên Dam û Destgehên Serpereştîya Turkî bi xwe ve di dawîya dawî de bi peyva nîv rastîyê ve li ser palpêdanên rastî de ji bona raperîna kurd bi pêrûniştînê ve pê hatin bineçarîkirin.

Tevlivêjî ma gelo Merov dikare raperîna Şêx Seid bi raperîna Kurdî Milîyî Giştî ve bide binavkirin?

Heger ku em lênerîneke giştî ji hemû alîyên perçeyên Kurdistan lê bidin binêrîn, wê gavê dê bersiv bi nayînkirinê ve bête bidan; jiber ji bona wê piştgirtin ji bal Serokên Kurdên derveyî Turkîyê de nala Ismailê Simko, Şêx Mehmud û yên din nehate bigirtin. Herwehajî raperîn ji bal hin ji Eşîrên Kurdistana Turkî de nala Eşîra lolan, Xurmik, Kurdên Dêrsimê û hinên din jî pişta wê nehate bigirtin.

Hêjîbêtir Perçeyekî ji wan xwe bi ser alîyê desthilatiyên Turkî ve dane bixistin.

Di vî warê hanê de li vir de tanî radeyekî cudabûna Oldarî û Rêçî di navbera Eşîran de date bilîstin.

Lêbelê hoyê bingehî tête bidîtin, ku Piranîyê ji wan, mîna kurdên Dêrsimê ji bona nimûne, bi karîna biserketina raperîna Şêx Seid ve nedidan bibawerkirin; jibervêjî wana ne dixwest, ku ew xwe ji bona nava agirê nemanê bidin biavêjtin.

---

[137]nivîsta L. Rambout, Les Kurdeset le droit, Paris, R. 27

Yekek ji destanên tevgera azadîxwazîya Kurd tête bidîtin, ku karê hevbeşîyî yekkirî di nava Rêberên wê de nedihate bipeydakirin, ji yên ku ew li dû qazancên xweyî taybetî de dihatin biçûyîn û di dawîya dawî de wê tevgereke welatîyî yekgirtî ne date bipêkanîn.

Lêbelê tevlivêjî Merov dikare, na Merov divê raperîna Şêx Seid bi raperînek Gelêrî ve bide bidanîn; jiber piranîya Kurdan di Wilayetên Rojhilat û Jêrî Rojhilat de û tevaya Desteyên Civakî de di Civaka Kurdan de, ji Gundiyan, ji Rewendan, ji Wênerên Borcuwazîya Bazirganîyê, ji Şêx û Axan, ji Zanevanên Serbazî û yên Bajarî û tanî Barkêşan li Istenbolê de têde hatibûn bibeşdarîkirin.

Serûştîye, ku beşdarbûn di tevgera Kurdî de ji bal van Destên hanê de ne bes tenê ji bona armancên Milî bi tenha xwe ve diahe bidîtin, lêbelê jî herwehajî ji bona armancên xweyî taybetî jî bi xwe jî ve dihate bidîtin.

Lêbelê van rê li ber wan ne dida bidadan, ku ew rêzên xwe bidin biyekkirin, da ku ew bi mêrxasî ve li pênavê Serxwebûna Kurdistanê de bêtin bimirin.

Weha tevî lênerîna tengî Armancên Çînîya Derebegîya Gewreyî Kurd ji raperîna Şêx Seid, mîna raperînên din, yên ku ew berî wê û yên piştî wê hatin birûdan, ew bi xwe ve bi xwedanîyeke Serûştîyî rizgarî ve tête biderkevtin.

Ramyarîya Desteyên Serdarên Turkî Beramber bi Xelkên Kurd ve (1924-1939)

Weha Turkîyê piştî beza xwe di Cenga Cîhanî Yekem de pir ji deverên dagirtî bi Xelkên ne Turk ve ji destên xwe date biberdan. Bi vî rengî ve Turkî bi têgihiştina giştî ve nema bi Dewleta pir Milî ve tête bijimartin. Lêbelê tevlivêjî pirsiyarîya Milî têde hêjî giringbûna xwe nedaye biwindakirin.

Lîsta -1-
Serjimara Suwarkirina Milî di Komara Turkî de

(Li ser bingehê zimanê zikmakî de)*

Milîya	1927		1935	
	Jimara Xelkê	%	Jimara Xelkê	%
Turk	11777815	86.0	13899073	86.0
Kurd	1184446	9.0	1480246	9.16
Ereb	134273	1.0	153687	0.95
Yunan	119822	0.9	108725	0.67
Çerkes	95901	0.7	91972	0.57
Cihû	68905	0.5	42607	0.30
Ermen	64745	0.4	57599	0.35
Laz	-	-	63253	0.40
Gurcî	-	-	57325	0.35
Milîyên din	202373	1.5	203183	1.25
Gişt	13648270		16157450	

Ji vê xana jimara -1- li ser serjimara sala 1927 û sala 1935 de serjimara Kêmanîyên Milî li dûhev de hatine binîşankirin:

1870825 û 2258377 Kes; jiber di herdu caran de ew nêzîka 14 % ji tevaya Xelkên Welêt didin bipêkanîn.

Di sala 1927 de Kurdan 9 % der sed ji tevaya Xelkên Turkî didan bipêkanîn û di Enedola Rojhilat de 34. 4 % didan bipêkanîn. Weha bi vî rengî ve ew bi gewretirîn Kêmanîya Milî ve li Welêt de dihatin bijimartin. Ji bil vê jî Kurdan li hin hereman de piranî didan bipêkanîn.

Li ser bingehê Tomarkirina Amara sala 1927 de Kurdan 77 % di Wilayeta Wanê de, 75 % di Wilayetên Bedlîs (Morn) û Sêrtê de, 69 % li Diyarbekir û Hekarê de, 61 % li Mêrdînê de û 53 % li El-Ezîzê de didan bipêkanîn[138].

Serjimara Kurdan li van heremên hanê de berî serhildana Şêx Seîdî sala 1925 de bêtir bû. Lêbelê di encamê koçkirina bi darê zorê ve, ya ku Desteyên Serdar li Welêt de piştî temirandina serhildana sala 1925 de li ser de diçûn, Amara Kurdan li Enedolê de bi rengekî tûj ve hate bikêmkirin.

Weha Kemaliyan, piştî ku wan desthilatîya xwe li Welêt de dane bixurtkirin, ji bona guhertina Turkî nala

[138]Li Amara salane ya Statistik Yilligi Bergê 5 de, 32/1931. Jimar 21, R. 70/71 bide temaşekirin.

Dewleteke lihevhatî ji alîyê Milî ve di xwestin bidin bikirin, evaya jî bi turkkirina tevaya Xelkê ve wan ji bona wê didane bikeftileftkirin.

Weha bi diyarî ve ramyarîya hilandina Milîyî Desteyên Serdar li Welêt de beramber bi Kêmanîyên Milî ve tête bidiyarkirin. Evaya bi pir diyar ve di nimûna Xelkên Kurd de bi hemû diyarî ve tête bieşkerekirin.

Berî em bi raxistina vê pirsê ve bidin bidestpêkirin, bi başî ve tête bidîtin, ku em bi kurtî ve rewşa milyonek Cotkarên Kurd bidin bixuyanîkirin, yên ku ew azardarîyê li ser destên Zemîndarên Kurd de û bi serdejî ve zordarîya Milî didin bihilgirtin.

Weha desthilatîya Şêx û Maqûlên Kurdan pir diçû. Wan bi destên xwe ve xûkitî didan biwergirtin, Serdarî didan bikirin û Xelk didan bikuştin...hd. Di 19 kewçîrînka sala 1925 de rojnama "Akşam" date binivîsandin:

"Cotkar li nik Derebege de hîç mafeyekî wan niye, -rewşa wanî yasayî weha ye. Lêbelê erkên li ser wan de Merov dikare wan bi pevikekê ve bi serhev ve bide bivekirin: "Tanî mirinê karkirin". Rewşa wanî destanî wan bi zîneteke koletîyî rastî ve dide bigihandin... Xwarina Cotkarî her roj nanê cehî û hin ji keşkê ye. Cotkar şev û roj bê rawestandin ew ji bona dagirtina xizna Derebege didin bixebatkirin, yê ku Wênerê wî hinekî ji çandinîyê ji bona Cotkar re dide bihiştin, da ku ew ji birçîbûnê neyête bimirin...[139].

[139]Ji Kovara "pirsiyarîyên Çandinyê", 1932, Jimar 1-2 , R. 124

Cotkar bi dana perçeyekî gewre ve ji berê çandinîya xwe ve ji bona Derebege dihatin bineçarkirin û herwehajî pêrejî wan piştên xwe di nava erdên wî de ji bona demeke nîşankirî beramber bi karanîna hinekî ji erdên wî ve ji bona xwe didin xûzkirin. Di wê demê de bi xwe jî ve Xwedancotên Kurd Divabûn bêşekê bi neçarî ve bidin bidan, ku ew bi navê "Omo" ve tête binavkirin. ji dana vê bêşa hanê jî ew Kes jî, yên ku ew ji xwe re li karekî de li Istenbolê, Zudinfoldak, Izmîr û bajarên din jî dihatin bigerandin, ne dihatin biazadkirin. "Omo" ji bal Wênerên Eşîran her salê carekê yanjî her du salan carekê ew dihate bidan, Çendbûna wêna li gora hatin û xurtbûna Axê dihate binîşankirin. Herwehajî Axê dikarîbû bêşê bi darê zorê ve bida biwergirtin, heger ku ew bihata bipêwistkirin[140].

Di 19 kewçîrîka sala 1925 de rojnama "Akşam" date binivîsandin, ku kêra Derebege tête bitundkirin, çend em xwe ji Navînên Mezin bidin bidûrkirin. Weha desthilatîya wan li hin deveran de tête bigewrekirin, ku ew rengekî desthilatîya Cihîyî Taybetîyî tengalkirî ligel Encûmenên Serdarîya Nawendî de dide biwergirtin.

"Di hin ji heremên çandinyê de (gundên malên Derebege M. A.) di Wilayetên Rojhilat de gava Merov di nava wan de ji gundekî ji bona gundekî din tête biçuyîn , weha Merov pê dide bihestkirin, ku belê Merov di navbera sînorê du Dewletan re tête biderbarskirin. Gava Merov pêrgî Cotkarekên çekdar tête bikirin û ji wan dide bipirskirin, "ma hûn kîne?" Ew wetov didin bibersivkirin,

[140]Alî Kemalî. Arzincan... 1932, R. 197

"Em Peyê Filan Axîne"[141].

Nabûdkirina Seltenetê di sala 1922 de û nabûdkirina Xilafetê di sala 1924 de ew bi xwe ve ji bona bidestkevtîyên Şêx û Maqûlên Kurdan bi nala lêdaneke pir tûj ve dihate biderkevtin. Herwehajî pêrejî bi nabûdkirina Dadgeha Dadwerîyê ne bes Şêx ji hatinên mezin hatin bibêpişk û bibêparkirin, lêbelêjî desthilatîya wanî siyasî jî hate bitengavkirin.

Peyrewê zordarî, yê ku Serdarî ji bona neşînkirina Eşîran û neçarkirina qanûnan li wilayetên Rojhilat de li ser de diçû, bêzarîyeke tûj li Kurdistanê de date bipêkanîn.

Piştî ku desthilatîyên Turkî xwe ji erkên serxweyî biryarkirî li kongirê Lozanê de ji bona parastina mafeyên Kêmanîyên Milî date bidûrkirin, wê bi dûrkirina Zanevanên Kurdan û Merovên bi nav û deng ve ji yên tevgera wîyî rizgarîyî Milî ji Welêt di sala 1924 de date bidestpêkirin[142].

Herwehajî wê Karmendên Turkîyî pir Kevneperest di Şûnkarîyên Serpereştîyê de li Kurdistanê de dane binîşankirin. Weha bi vî rengî ve bi derengixistina dana Moçên wan ji bona wan bertîl û dizîya mal li Kurdistanê de hate bigeş û bigûrbûn, tanî ku ew di rastîya Fermangehên Serdarîyê de li Kurdistan de mîna karekî reweştî dihate biderketin.

141Ji Kovara "pirsiyarîya Çandinyê" 1932, Jimar 1-2, R. 126

142L. Rambout. Les Kurdes et le droit, Paris 1947, R. 26

Di vê pêla hanê de divabû Hevgirêdana Netewan li ayinda pirsiyarîya Mûsilê de bida bitemaşekirin. Lêbelê Impiryalizma Ingilîzî Hesteyê Milî li nik Kurdan de ji bona armancên xweyî pîs date bikaranîn. Weha wê ji bona givaştinê li ser Serdarîya Turkî de nav di Şêx û Serokên Kurdan de ji bona serhildanê date bidan. Ev Kêrên hanê tev bi hev re, bi serdejî ve Politîka Şovînîyî Desteyên Kevneperestîya Turkî, ya ku wê Hilandina Kurdan dida biarmanckirin, Kurd ji bona serhildanê hatin bipalpêdankirin.

Di rêbenda sala 1925 de Rêberên Komitîya Erzeromê bi tawanbarîya gerandina Vîlikan ve beramberî Serdarîyê hatin bigirtin, ya ku wê di nava xwe de Serokên Kurdên bi nav û deng ve dida biwergirtin[143].

Lêbelê di rêya çûna Bedlîsê de bi darê zorê ve ew ji bal Kurdan hatin bivegerandin û wan xwe ji bona nava çîyan dane biavêtin û weha wan ji bona likarxistina serhildanê dane bidestpêkirin.

Li kongirê Helebê de, yê ku Wênerên Kurdan ew di meha befirbarê de di sala 1924 de dane bigirtin, têde roja 21 avdarê sala 1925 de ji bona serhildanê hate binîşankirin. Lêbelê serhildan berî danîna dema xwe hate vbiêxistin. serhildanê di nîvê reşemehê de sala 1925 de di bin Rêberîya Serokê Eşîra Cibran de Sertîp Xalid Beg de date bidestpêkirin.

[143]Encûmena Erzeromê di bin Serokitîya Sertîp Xalid Beg de di sala 1922 de hate pêkhatin. Wê Rêxistina tevgera kurd lipênavê pêkanîna Dewleteke Serbixwe de armancdikir.

Pilanvanên wêna durujmên weha: "Serxwebûna Kurdistan", "Vegerandin ji bona Xilafetê" dane berzkirin . Serhildanê bigir tevaya Wilayetên Rojhilat li ber xwe de date bivekirin. "Di nava du mehan de Kurdan deverên Mamurtê, El-Ezîzê, Xarpûtê dane bipakkirin û Parêzvanên Sipahê Turkî jê dane biderkirin û bi lez û bez ve wan xwe bi nêzîkî Diyarbekrê ve dane bikirin. Agirê serhildanê tevaya kurdistanê bi ber xwe ve û Wilayetên Rojhilat bi ber metirsîyê ve date bixistin"[144].

Serdarîya Turkî ji ji tevgera kurd saw pêhate bikevtin; jibervêjî ew bipêrabûnên karên bi lez û bez ve ji bona vemirandina wêna hatin bipêrabûn. Da ku ew rê li ber tevlêbûna Cotkarên Turkên Belengaz de ji bona nava serhildanê bidin bigirtin, Civata Netewê Turkîyî Bilind bi pele ve di 17 reşmeha sala 1925 de bi hilanîna Dehikên Derebege (Bêşa Serbiser) pêhate birabûn[145].

Ligelvêjî de wê şêweyekî nuh ji bona benda yekem ji qanûna Bêbextîya Welêt, ya ku ew di 15 cotana sala 1923 de hatibû bibiryarkirin, (qanûna jimara 556 ya di 25 reşmehê de hatîye biwergirtin) date bibiryarkirin. Ji vê mêjûwa hanê û pêve pêkanîna Sazmendiyên Siyasî li ser bingehê Oldarîyê de, herwehajî bikaranîna Oldarîyê ji bona armancên siyasî jî hatin bizinharkirin. Her Mirovên Pêkvanên Sazmendîyên wisa bin yaxud Endamên wan bin, ew mîna Bêbextan têtin bidanîn[146].

---

[144]H. C. Armstrong. Grey Wolf. Mustafa Kamal. Lodon, 1934, R. 264

[145]Destur, C. 6. Ankara, 1934, R. 99

[146]kanîya Pêşî, R. 107

Ev Pêrabûnên hanê beramber bi Rêberên serhildanê ve, yên ku ew durujmê çepelî bi nav û deng ve "Vegerandin ji bona Xilafetê" dane biberzkirin, dihatin biberamberkirin. Herwehajî ew beramber bi Cemawerên Xebatkêşên kurdan jî ve, yên ku wan li pênavê Serxwebûna Welatê xwe de didan bixebatkirin, dihatin biberamberkirin. Weha di livandinên Serdarîyêyî hatî de bi diyarî ve li ser vê rastîyê de têtin bimukurhatin.

Di 4 avdarê de Civata Netewê Bilind qanûna jimara 578 li ser parastina Rêstikê de date biwergirtin, ya ku ew li gora wê desthilatiyên Jirêderketî de ji bona beramberkirina tevgerên Gelêrî ji bona Fermandaran hatin bidan. Weha Serdarîyê piştî wergirtina morkirinê ji bal Serokê Komarê de dikarîbû "Sazmendiyên Pîlanker" û "Çapemenîyên Kevneperest", yên ku ew navtêdanê ji bona serhildanê didin bikirin û "Aramîya Giştî û Parêza Welêt didin bitêkdan", bidin biqedexekirin[147].

Riftarên girêdayî bi Mirovên Tawanbarkirî ve bi van Jêhatbûnên jorîyîyî wisayî bi navkirî ve ew ji bona "Dadgehên Serxwebûnê" hatin bipêşkekirin, yên´ku ew li Anqera û Diyarbekrê de hatibûn bipêkanîn.

Di 7 avdarê de Dagirtina Perçeyî li Welêt de hate bizanîn. Di wê rojê bi xwe jî ve Mustefa kemal bangek date bibelavkirin, ku têde hatîye binivîsandin, Ku tevaya pêrabûnan ji bona nabûdkirina vê tevgera hanê hatine biwergirtin. Ev tevgera ku di bin encamê kêra wan Kesan

[147]Kanîya Pêşî, R. 144

de hatîye bikirin, yên ku ew xebatê didin bikirin, da ku ew rûwê xweyî rast û durust li piş perda Oldarîyê de bidin biveşartin. Ew pêve çû û wî date bizanîn, ku li ser hêzên Dewletêyî bi pêgîrî ve wergirtina sûcdarîyên xweser û pêwist ji bona nabûdkirina raperînê tête biderkevtin û herwehajî nehiştina wan kesa bi xwe ve tête biderkevtin, yên ku ew "Aramîyê jihev didin bixistin û Hêvîyên Bilindî Netewe pê didin biyarîkirin"[148].

Di mêjûwa 12 avdara sala 1925 de bi vî Zaravayê han ve bi xwe jî ve zinharkirina "Dadgeha Serxwebûnê" li Anqera jî de weha bû. Di vê zinharkirina hanê de hatîye binivîsandin, ku dê Dadgeh "bi sertî ve her Kesê Oldarîyê nala Destikekî ji bona Armancên Siyasî dide bikarkirin, yanjî ew bîr û bawerîya Giştî dijî Rêstika heye dide bihandan, yanjî ew nav di Raperînvanan de dide bidan, yaxud ew xwe ji dema pêrabûna Serbazkirinê dide birevandin, yanjî ew yên din ji bona revê ji Serbazkirinê dide biliberxistin û bi vî rengî ve ew di dawîya dawî de yarmetîya Şûreşgêran dide bikirin, ew xwe dide bisûcdarkirin"[149].

Ne bi derewa ve zinharîyê li ser revînê de ji Serbazîyê bi wergirtina Sûcdarîya balatir daye bigirêdan; Jiber Serbazên Turkan pir caran ji bona nava Şûreşê didan bibazdan, gava hêzên Serdarîyê ligel Kurdan de bi şer ve dihatin bikevtin. Di dawîya Avdarê de hêzên Serdarîyê, yên ku jimara wan bi 40 hezar Nefer hatibû bigihaştin, di

[148]Histoire de la Republique Turque, Istanbol, 1935, R. 188

[149]Ji Kovara "pirsiyarîya Çandinyê", 1931, Jimara 9-10, R. 108

yek demê de bi hêrîşa xwe ve li ser heremên raperînê de ji Bakur, ji Rojava û ji Jêr ve date bidestpêkirin.

Di vê pêla hanê de desthilatîyên Turkî karên pir baş ji bal Impiryaliyên Firensî datin biwergirtin, yên ku ew ji bona Yekaneyên Leşkerên Turkî ji Xakê Surî ji bona lêzîvirandina wan li Şûreşgêran de û vekirina wan ji bona Mêrdînê û Diyarbekrê rê bi wan ve datin bidan.

Weha hêzên Serdarîyê, yên ku ew bi serketî ve bi jimara xwe ve û bi Destikên xweyî Cengînî ve, dikarîbûn gerdenê li Desteyên Kurdan de bidin bitengkirin û ew wan ber bi newalên di navbera Mûş û Xarpûtê de bidin bipalpêdan.

Di naverasta cotanê de hêza Serekîyî Şûreşgêran lê hate biçardorgirtin û di dola Xencê de hate bitarûmarkirin. Weha Şêx Seîd, Xalid Beg û Rêberên dinî raperînê di dema buhurandina pira Muradcayê de hatin bibigirtin, gava wan xwest bi şev ve ew ji bona Îranê birevin.

Komên dinî mayî ji Şûreşgêran wan xwe ber bi rêzên çiyayê Şeref-Dîn ve (45 Km dûrî Jêrî-Rojavayî Mûşê dikeve) xwe dane bikişandin, piştî ku ew bi bê Rêberî ve hatin bimayîn. Li vê derê de ew hatin bibazinkirin û di pişt re jî ew hatin binabûdkirin.

Lêbelê alozîyan li Kurdistanê de date bidirêjkirin. Jibervêjî di 20 cota sala 1925 de Civata Netewê Bilind dema Dadgehkirinên Jirêderketî ji bona dirêjbûna heft mehên din date bibiryarkirin, yên ku ew berê li herema

serhildanê û Wilayetên Hemsa de hatibûn bidazanîn[150].

Herwehajî pêrejî Civatê hêz ji bona Serdarîyê ji bona pêrabûna guhertinan di Dam û Destgehên Serpereştiyê de yên van hereman de dabû[151].

Herwehajî dema Civatê karê "Dadgehên Serxwebûnê" li Enqera û Diyarbekrê jî de ji bona Şeş Mehan date dirêjkirin (Ev Dadgehên hanê ji bona Şeş Mehan li gora Qanûneke taybetî hatin pêkhatin) û ji bona "Dadgeha Serxwebûna" li Enqera de mafeyê bicihanîna Dadkirinên bidarvekirinê yên jirêderketî hate dan[152].

Kuştina bi hovitî ve ji bona Xelkên kurdistanêyî bêguneh date bidestpêkirin. Hêzên Turkî gund didatin birav û birûtdikirin û ew didan bisutandin, Pîr û Kal, Pîrek û Menal didan bigurandin.

"Laşên bi hezarn ji Gorîyan zevî û nişîvî dabûn bidagirtin, gund ji koka xwe de hatibûn bikavil û biwêrankirin"[153].

Armstrong Wêneyekî pir diyar li ser kuştina Xelkên Kurd dide biveguhestin, ew dide binivîsandin:

---

150 Destur, Brgê 6, R. 566

151 Kanîya Pêşî, R. 567

152 Kanîya Pêşî, R. 568-569

153 P. G. Uentizon. Mustapha Kamal ou l,orient en Morehe

"Kurdistan bi şûr û agir dane bivegirtin, Mirov dane biazardan û bidarvekirin, gund dane bitalankirin û bisûtandin. Pîrek û Mendal dane bikûştin, dek û dolab li ser serên Kurdan de dane bigerandin. Serbirîn ji wan re dane bilikarxistin, ku hovitîya rijandina xwînê deha bêtir ji ya pêrabûna Sultan derbarê Yunanîyan, Ermeniyan û Bolgaran de tête biserketin... Bi Biryarekê ve bi kêfa xwe ve ji Dadgehan Kurd dihatin bidarvekirin, bisergonkirin û bizindankirin"[154].

Namyên Komela Aşûrî ji bona Hevgirêdana Netewan de di gelawêja sala 1925 de pesnekî pirî hovdarî ji bona harbûna kirinên hêzên Turkî didin bivegerandin.

Di nameya mêjûkirî de di 6 gelawêja sala 1925 de:
... "Ew (Kurd û Aşûrî -Hesretyan-) ji niha û pêve nikarin ji gundên xwe bêtin biderkevtin. Malên wan hatin bitalankirin, ew ji terşên xwe bê pişk û par bûn û li ber Çavên wan Zordarî li Pîrekên wan de dihatin bikirin"[155].

Di pişt re jî datin bibîrxistin, ku Serdarî bi carekê ve guh bi Biryarîya Hevgirêdana Netewan li ser girawkirina parastina Kêmaniyên Milî de li Turkiyê de pê nade bikirin. Di nameya mêjûkirê de, di 10 gelawêja sala 1925 de ji bal Komela Aşûrî rêkirî de, ya ku li jor de pê hatîye binîşankirin, ku têde wê pirotêsto ji bona Hevgirêdana Netewan û Dewletên Mezin re dijî wêrankirinê û kuştinê, ya ku Serpereştîya Turkî bi rengekî rêxistî ve li Kutdistanê

[154]H. C. Armstrong. Grey Wolf. Mustafa Kamal, R. 26

[155]L, Asie Française Paris, 1926. No. 238, R. 86

de pê dihate birabûn, date bipêşkeşkirin. Di namê de hatîye binivîsandin:

"Turkî bi talankirina mal û malan ve, bi dizîya terş û dewaran ve, bi sûtandina gund û bajaran ve, bi darvekirina... Rêberan ve , bi karanîna darê zorê beramber... bi Xelkên bêguneh ve nayête bitêrkirin... pêrejî ew Kurdên mayî, yên ku ew ji şewitandinê û serbirînê hatine birizgarkirin, bi darê zorê ve wan didin bikoçkirin"[156].

Di namê de hatîye bigotin, ku Turkî Xelkê Dêrsimê, Cezîrê û bajarên din ji bona Jêrî -Kilîkya û ji bona Jorî-Samsûn Sinopya didin bikoçkirin. Bi fermanên ji Anqera Pîrek û Zilam ji hevdû dane bicudakirin û ew bi qeflan ve ji bona heremên cuda dane birêkirin. Weha piranîya Zilaman bi rê ve bi gulebarandinê ve dane bikuştin, lêbelê Pîrekên, yên ku ew bi mirinê ve jiber pêrabûnên diritîyê û hovitîyê nehatin bibextiyarîkirin, weha bi wan re bi darê zorê ve hatin birazandin û ew di bazarên bajar û gundên Enedolê de hatin bifiroştin[157].

Van tevan bi hev re bi rast û durûstî ve pilana bi şiyarîyî ve berê likarxistî date biderxistin, ya ku wê nabûdkirina Kurdan didate biniyazdikirin, bi armanca dûrkirina carekedin ve ku hîç Kurd bi raperîneke din ve nema bikaribin bêtin birabûn.

"Dadgeha Serxwebûnê" li 602 Reftaran de di şeş mehên

---

[156]Kanîya pêşî

[157]Kanîya Pêşî

hebûna xwe de date bitemaşekirin. Li ser 25 Kesan de û li ser serên tevan jî de Şêx Seîd Pîran bi mirinê ve, li ser 13 kesên din de bi karên Sengîn ve û li ser yên din de bi zindanên, ku ew ji bona dema 15 salan vegiheşt, yaxud biderkirina wan ji Turkîyê ve date bidadkirin. Di dema 1925-1926 de 206 gund hatin biwêrankirin, 8758. mal hatin bişewitandin, 15 hezar Mirovên bêguneh ji Pîrk, Zarok û Kalan hatin bikuştin[158].

Bi servêdejî ve bi hezaran Kurd ve di encamê Koçkirina bi komel ve hatin bimirin, ev Koçkirinên hanê bi pirbûn ve di bin rewşên zivistanî sar de dihatin bikirin.

Piştî vemirandina serhildanê Desteyên Turkî bi belavkirina goyeke derewîn ve date bilezkirin, ku tevger bi xwe ve bes û bi tenha ve bi tevgereke kevneperestî xwîngermbûn ve dihate biderkevtin, ku ew bi navtêdana xweser ve ji bal Dewletên Impiryalî de hatîye bikirin. Lêbelê Insiklopîdiya Turkî dibêje:

"Hin ji Ramyayên Bêbext, Nokerên Biyaniyan... Xwîngermbûn ji alîyekî de datin bivêxistin û soz ji bona Çiyayîyan bi talankirina Xelkên bajaran ve ji alîyê din de hate bidan, ku ev bi hoyê rabûna raperînê ve ji bona ew bête bilidarxistin"[159].

Tevlivêjî divê bête bibîrxistin, ku Piranîya Kesan li Turkîyê de bi van bêjên hanê ve nadidin bibawerîkirin;

---

[158]L. Rambout, Les Kurdes et le droit, R. 28

[159]Hayat Ansiklopedisi. C. 20. Istanbul. R. 4359

jiber dayînên din vê rastîyê didin didin bidiyar û binayînkirin.

Debera em awirekê, ji bona nimûne, li ser veguhestina Nardinvanê rojnama "Vakit" Naşid Heqî de ji Diyarbekir bidin biavêtin; jiber li wir de civînên "Dadgeha Serxwebûnê" dihatin bigirtin. Weha di liberxwedana Cîgerê Giştî de hatîye bigotin, ya ku ew ji bal Nardinvanê rojnmaê hatîye biveguhestin :

"hoyên û Kanîya Şûreşa vê dawîyê, ya ku ew li Wilayetên Rojhila de ji Welatê meyî Turkîyî hermayî hate birûdan, ew bi tutiştî ji yên mîna xwe ve, yên ku ew li Bosna û Hirsik de ji mêja ne dûr hatin bikirin, nayête bicudakirin. Bîr, bawerî û armancên wan, yên ku ew ji Şûreşa Kurd dihatin biderkevtin, ew bi xweve bi yek ve dihatin biderkevtin, yên ku wan Surî û Felestîn dane bicihêkirin".

Serokê Dadgeha Serxwebûnê bi xwe jî ve di peyva xweyî dawî de berê xwe ber bi Tawanbarên dadkirî bi darvekirinê ve yanjî bi karên sengînîyî her mayî ve date bivekirin û wî ji wan re date bigotin:

"Hinan ji we bi mehna pîsbûna dam û destgehên Serpereştîya Serdarîyê ji bona raperînê dane bimehnekirin û hinên din Liberxwedana Xilafetê dane bimehnekirin, lêbelê hûn tev de li ser yek pirsiyarîyê de bi yek ve dihatin biderkevtinb: ew jî bi kurdistaneke Serbixwe ve dihate biderkevtin"[160].

---

[160]Ji nivîsta L. Rambout, Les Kurdes et le droit, R. 27

Di çaxa derbasbûna Dadgehê de ji bona yekekî ji Tawanbaran ji Fuad Beg re ev pirsa hanê hate birûkirin:

"Çima te Serxwebûn ji bona kurdistanê dayit bidaxwazîkirin, di dema ku te xwendina xwe li Turkîyê de dayite biwergirtin û tu bi Turkî ve dide biaxivtin?".

"Fuad Beg bersiva pirsê wetov date bivegerandin:

Jiber ku ez kurdim û bendwarim, da ku ez Welatê xwe serbest bidim bidîtin. Bi hîç rengekî ve pirsiyarîya Kurd nayête biçarekirin, tanî Singoyên Turkî li Kurdistanê de bêtin bidîtin".

Bersiv li ser van peyvên hanê de Serekê Dadgehê Alî Sahib date bivegerandin:

"Jiber ku tu canê xwe li pênavê Serxwebûna Kurdistanê de dide bigorîkirin û tu dev ji zanistîya xwe û sincîyên xweyî bilind ji bona wê bawerîyê hanê dide biberdan, weha dê tu bi xwe ve bête bidarvekirin"[161].

Weha di dawîya dawî de hoyê bingehîyî veşartî di pişt serhildanê de ne di Xwîngermîya Oldarîya Kurdan de û ne jî di navtêdana Impiryalîya Ingilîz de tevî kêra wêyî nekêm jî tête bidîtin.

Serkutkirina serhildana sala 1925 bi rengekî hovitî ve hîç tevgera rizgarîyî Xelkên kurd neda bişikenandin. Weha rabûnên serxweyî cuda di salên hatî de hatin bikirin, yên ku ew ji bal rojname û çapemenîyên Turkî vd bi karên "Rêbirên Rêyan" ve hatin binav û binîşankirin.

---

[161]Abdu-Ezîz Ekî. Kurdistan u Kurd Ixtilalrî, Bergê yekem, Bexda 1946, R. 830

Di havîna sala 1926 de Kurdan li Devera Beyazîdê de Tîpekî Peyade datin bibezandin. Herwehajî di gulana sala 1927 de serhildanên Kurdên Çiyayên Sasûnê (Keleha serhildanên Rizgarîyî Gelên Ermenî û Kurdan) di bin Rêberîya Mohemed Alî Yûnis û Kurdên Devera Arçîm de (li ser kenarê Jorî Gola wanê) de hatin bivêxistin, yên ku ew bi rengekî hovitî ve hatin bitarûmarkirin. Pêrejî di wê çaxê jî de jimareke ji serên jêkirî li naverasta bajarê Arçîm de hatin biraxistin[162].

Bi hestkirina Dewleta Turkî bi rizandina zineta xwe ve li Kurdistanê de, ew ligel hêrîşên xweyî serkutkirinê de bi pêrabûnên Polîsîyî Serpereştî ve hate birabûn, da ku ew, li gora bîr û bawerîya wê, canê serbestîyê li bal Miletê kurd de bide binabûdkirin.

Di 19 axlêva sala 1927 de Civata Netewîyî Bilind li ser qanûna jimara 1097 de, ya ku ew bi Koçkirina Kurdan ve ji Wilayetên Rojhilat de ji bona Wilayetên Rojava dide biderxistin, date bibiryarkirin[163].

Weha di vê qanûnê de hatîye nivîsandin:

"Ji destpêkirina pêwistîyên Serpereştî, Serbazî û Civakî ji bona Serdarîyê desthilatî têtin bidan, da ku ew nêzîka 1400 Mirovan ligel malên wan û 80 malên serhildanvanan de, yên ku ew jiber pêrabûna wan bi tawanbarîyê hatine

[162]D. S. Zaveriv. Ehdes Tarix liwilayetî Şemalî Şerqî Turkiya. Bedlîs, 1947, R. 149

[163]Destur Bergê 8, R. 1668-1670

bitawankarkirin, ji bona Wilayetên bi navkirî ve bêtin bikoçkirin" (Benda Yekem)[164].

Heger ku em weha bidin bidanîn, ku her maleke Kurd ji du Nivşan û bêtir di encamê zalbûna Pêwendîyên Derebegî de û mayên Bavîyî Reh kûrî de di Wilayetên Rojhilat de tête bipêkanîn, weha tevaya Kurdên, yên ku ew bi Koçkirinê hatin biberamberkirin, pir zorbûn.

Lêbelêjî herwehajî tevaya Kurdên derkirî ji cihên xwe jî çend bin, ev rastîya hanê bi tenha ve xwe jî nafka şêweyên dirî dide biderxstin, yên ku Serdarîyên Turkî ji bona nabûdkirina tevgera rizgarîxwazî Kêmanîyên Milî li ser de dihate biçûnyî.

Benda duwem ji qanûnê weha didate bidîtin, ku Koçkirin di dawîya gelawêja sala 1927 de bête bidawîkirin. Lêbelê malên xwedan erd dikarîbûn li malên xwe de tanî dawîya çirya Paşîyî sala 1927 de bêtin bihiştîn.

Weha evaya dide biderxistin, ku di pêşîya pêşî de Koçer, yên Perçeyên pir ku ew bi ne aramiyê ve û bi canê şerkirinê ve di nava Kurdan de bi nav û dengin, herwehjî pêrejî Karkerên çandinîyê dane bikoçkirin.

Benda Sêyem didate bidivadikirin, ku destikên guheztinê û qût ji bona "Niyazmendan" ji bona cihê veguheztina wan bête bigirawkirin.

---

[164]Kanîya Pêşî, R. 1668

Lêbelê mîna her car desthilatîyan Kurd ji bona Wilayetên Rojava li ser kîsên wan de dane birêkirin. Herwehajî li gora bendeke taybetî de divabû Kurd li Wilayetên Rojava de bêtin bineşînkirin, yên ku Serdarîyê ji wan re dabûn binîşankirin. Herwehajî ji bona wê derê de Dadkirvanên, yên ku wan dema dadkirinên xwe dabûn buhurandin, datin birêkirin. Herwehajî Civata Wizaretê dikarîbû rê li ber wan de bide bigirtin, ku ew ligel malên xwe de neyêtin bijîyandin. Lêbelê di pişt re wan dikarîbûn çûn û hatinê li Welêt de bidin bikirin, bêyî ku ji bona wan mafeyê vegerandinê ji bona Wilayetên Orfa û Beyazîdê, yaxud ji bona tevaya Wilayetên Rojhilatê bi rastî ve bête bidîtin. Û ji bona her Kesê ku ew li ser van divabûna de nehata biçûyîn, di derbarê wî de benda 526 ji qanûna gunehan dihate bicihanîn[165].

Ji bona Barkirvanan mafeyê dan û sitandinê bi malên wanî veguhestî ve hate bidan (Benda Heftem). Lêbelê beramber bi malên wanî ne veguhestî ve (erd, avanî, enbar...hd.) du sal ji bona Koçkirvanan hatin bidanîn, da ku ew kar û barên xwe di nava van herdû salan de bînin bicihanîn. Weha heger ku ew di wê dema nîşankirî de nikaribin kar û barên xwe bidin bicihkirin, weha Serdarîyê malên wan di mezada eşkere de dide bifiroştin û nerxê wan bi Xwedîyên wanî berê ve dide bidan (Benda Heşt).

Di rastîya rastî de ev karê hanê ji bona malên neveguhestîyî Kurdên Koçkirî nala sitandina bi darê zorê ve dihate biderkevtin. Weha benda nehan didate bidîtin, ku

[165]Kanîya Pêşî, R. 1668

Encûmen li her Melbendekê ji sê Neferan bêtin bipêkanîn, da ku ew nerxê erdan û xaniyên bi ban ve li ser wan bidin binîşankirin. Lêbelê jiber ku di rêzanê de Encûmen ji Karmendên Turkan dihatin bipêkhatin, weha nerxê hêjakirî ji bal wan de ji bona malên neveguhestîyî Kurdên Koçkirvanan pir ji nerxê xweyî rastî kêmtir dihate biderkevtin. Lê di vî babetî de hêjî bi seyrtir ve dihate biderkevtin, ku benda dehem ji bona Mirovên (Barkirvanên) hanê hêz dihate bidan, yên ku ew li ser hêjakirina nerxbûnê de bihatana bitûrekirin,ku ew berê xwe ji bona Dadgehên Wîlayetên bingehîyî weha bi navkirî ve ji bona ew li Reftarê de bidin bitemaşekirin. Biryarîyên wan Dadgehan bidawîbûn[166]. Weha divabû Barkirin bi pirbûn ve di nava heşt mehan de bihata bidawîkirin.

Evana bi alîyên bingehîyî qanûna jimara 1097 ve têtin biderkevtin, ya ku wê barkirina bi hezaran ji malên Kurdan ji bona Wilayetên Rojava, dûr ji gundên wan di Enedola Rojhilat de date bikirin, piştî ku piranîya wanî mezin mal û milkên xwe ji destên xwe dane biberdan. Herwehajî desthilatîyên Turkî Kurd, yên ku ew di raperîna sala 1925 jî de nehatibûn bibeşdarîkirin, ji cihê wanî kokî dane biderkirin. Li ser vî jî de qanûna jimara 1178 tête bimukurhatin, ya ku ew di 5 befirbara sala 1927 de ji bal Civata Neteweyê Bilind de hatîye biderkirin.

Weha jê benda yekem dide biderxistin, ku mafeyê Civata Wizaretê ji bona betalkirina bi kêrkirina qanûna

[166]Kanîya pêsî, R. 1669

Jimara 1097 ve beramber bi Mirovên barkirî ve ji bona Wilayetên Rojava tête biderkevtin, yên ku ew bi karkirinê ve di raperîna Şêx Seîd de û di Rûdanên hatîyî de di "Birîna Rêyan" de beşdarî nedane bikirin[167].

Weha di dawîya dawî de peyv li ser derkirina bi dehan ve ji malên "Serpêçkirîyî-Serhildayî" bi navkirî ve di benda yekem de ji qanûna jimara 1097 de nayête bigerandin, lêbelê ew li ser barkirina giştîyî Kurdan de tête bikirin.

Weha pir ji Kurdan, yên ku wan nexwestin ji cihên xweyî makî bêtin birabûn, xwe di Çiyan de dane biveşartin, herwehajî hinên din ji Wilayetên Rojava revîyan, piştî ku wan azarên giran ji "Jiyana Bextiyar" li wir de dane bihilgirtin. Desthilatîyê pêrabûnên pir sert beramber bi Kurdên, yên ku wan serên xwe li ber Ramyarîya wê de dane birakirin, date bigirtin.

Weha benda duwem ji qanûna jimara 1178 bi xurtî ve date biderxistin, ku "Kes û malên ji mêj de li ser rav û rûtkirinê, raperînê û zordarîyê fêrbûyî û herwehajî Kes û malên ji heremên Rojavayî ji bona neşînîyê nîşankirî revyayî û yên xwe tev li Rêbirên Rêyan de didin bikirin, dê kêra qanûna jimara 1097 wan bi ber xwe vee bide bixistin, heger ku ew di nava sê mehan de ji piştî belavkirina vê qanûnê xwe ji bonadesthilatîyê nedin biberdestîkirin"[168].

---

[167]Destur Bergê 9, Anqera 1948, R. 13

[168]Kanîya Pêşî, R, 140

Jiber Hîç yekek ji Kurdan, ji yên ku ew ji bona xebatê birabibûn, bi vê qanûna hanê nehatin bixapandin, weha ew di pişt re ji bona şeş mehên din hate bidirêjkirin[169].

Tevlivêjî hîç encamekî hêvîkirî ji bona Serdarîya Turkî nehate bidan. Di sala 1927 de Wezîrê hundurû Şukrî Kaya di Civata Netewê Bilind de li ser guhertinên şêweyên Serpereştîyê de di Wilayetên bi Kurdan nişînvan ve date bizanîn. Weha Wilayetên El-Ezîzê, Orfa, Bedlîsê, Hekarê, Diyarbekrê, Sêrtê û Mêrdînê di heremeke taybetî de di bin Rêberîya Cîgerê Giştî de li ser encamê wan guhertinan de hate bidanîn. Di wê salê jî de bi xwe ve Serdarîyê amojgarî "li ser desthilatîyên Cîgerê Giştîyî Wilayetên Rojhilat de" date biderkirin. Van pêrabûnên hanê kar û barên rêxistî "li Cihên Eşîrên Koçer û veguhestina Cotkar û Zevîvanan de ji bona Xwedîyên erdan didatin bidivakirin, yên ku wan di nava wan de didatin bikardikirin"[170].

Di 2 axlêva sala 1929 de Civata Netewê Bilind qanûna jimara 1505 li ser erdên, yên ku ew li ser Cotkarên heremên Rojhilat de dê bêtin bibelavkirin, date biderkirin. Navroka vê qanûna hanê bi vî rengî ve tête biderkevtin:

Benda yekem: Erdên, yên ku ew divabûn ji bona xiznê li gora benda nehem de ji qanûna jimara 1097, ya ku ew di 19 axlêva sala 1927 de hatîye biderketin, bêtin biveguhestin û yên ku ew li ser Gundiyên ji Eşîrên Koçer hatine bibelavkirin, ew têtin bihiştin .

[169] Kanîya Pêşî, R. 527

[170]Ji Kovara "Rojhilata Şûreşgêr" 1930, Jimara 1009, R. 176

Benda duwem: Serdarî ji bona belavkirina van erdên hanê li ser wan Kesên di benda yekem de ji vê qanûna hanê bi navkirî ve tête bidesthilatkirin, li gora ku ew di Wilayetên ketine vê herema hanêyî nîşankirî de li gora benda yekem de ji qanûna jimara 1097 de (Wilayetên Orfa û Beyazî de) têtin bidîtin. Nerxê erdên belavkirî, yanjî yên ku ew li jêrî belavkirinê de têtin bidîtin, li gora buhayê cihî nîşankirî de ji bal Civata Dadgehê de tête binîşankirin û ew ji bal Civata Wilayetê de tête bimisogerkirin.

Cîgerê Giştî di kar û barên van civatan de beşdarîyê dide bikirin, yên ku ew bi van Pirsiyaran ve têtin bigirêdan. Bi hîç tu rengekî ve buhabûn nabin ji heşt baran bêtir bêtin bikirin û ew ji du baran ji nerxên wan kêmtir nabin bêtin bikirin. Erdên "Bor" (Erdên Çolbûyî) li gora topraxên ji hev vekirî de li ser navê Serdarîyê de têtin bitomarkirin[171].

Li ser peyva Serokê Wizaretê Ismet Paşa de 70 hezar donim li gora qanûna jimara 1505 de hate bibelavkirin. Lêbelê di rastîya rastî de Serdarîya Turkî bes û bi tenha ve bi nav ev erd ji bona Eşîrên Neşînvankirî, yên ku wan berê xwedanîya wan didate bikirin, belavkirna wan ji bona sermilên xwe wê date bihildan. Hêjî ji vêjî bêtir wêna ew Eşîrên hanê bi darê zorê ve ji bona dana Xukitîyê beramber bi Erdên, yên ku ew di koka xwe de li nik wan de dihatin bidîtin, dane bineçarîkirin. Hêjî ji vêjî bêtir giringtir weha Desteyên Serdar ji bona pêkanîna perçekirinê di xebata rizgarîya Miletê Kurd de, yê ku ew

[171] Destur, Bergê 10, Anqera, R. 1793

tanî radeyekî beramber bi ramyarîya hilandina Turkî ve bi yekbûn ve dihatin biderkevtin, keftileft didan bikirin û wan di rêya neşînkirina Eşîrên bêtir alozvan kirina kurdan bi mêrgeke dewlemend ve ji bona wergirtina Bacên bi zorê ve didan biermanckirin. Tevlivêjî weha bicihanîna vê qanûna hanê Dewlemendan û Selefvanan jê sûd dane biwergirtin; jiber Cemawerên Xebatkêş, yên ku ji bona wan erd hatin bifiroştin, li nik wan de sermiyanên pêwist ji bona Çandinîyê nedihatin bidîtin. Weha ew mîna rêzanekê ji bona nava lepên benditîya aburî dihatin bikevtin.

Lêbelê kuştin û pêrabûnên Polîsî-Serpereştî hêjî hatin bimayîn, wan bi hîç rengekî ve nikarîbûn tûrebûna Kurdan jiber xwe bidin bihilanîn. Jiber Kêrên bi serên xwe ve, yên ku ew ji bona raperîna sala 1925 datin bidaxwazkirin, hebûn û hêjî ew têtin bimayîn.

Weha di 1928-1929 de Kurdan li deverên çiyayî xurt de li Jorî Rojhilatî Welêt de bi civandina hêzên xwe ve dane bidestpêkirin. Di pêşîya sala 1930 de li devera Araratê de raperîn hate bivêketin. Weha li wir de Serpereştîyeke Kurdîyî bajarvanî di bin Serokitîya Ibrahîm Paşa de hate bipêkhatin. Tevî ku jimara Kurdan, yên ku ew ji bona xebatê bi serxwe ve hatin birabûn, di pêşîya pêşî de bi du hezar yanjî sê hezar Kes ve nedihatin bigihaştin, tevlivêjî wan di şerên pêşîn de ligel hêzên Serdarîyê de mêrxasîyeke bê hampa dane biderxistin. Weha vê serhildana ji nişkêve bi lez ve ji bona tevgera azadîxwazî Kurdî desthilatîyên Turkî pê hatin biveciniqandin. Jiber ku ne di karina hêzên civandî de li Wilayetên Rojhilat de nabûdkirina raperînê dikarîbû bihata bicihanîn, weha Serdarîyê biryar date bidan, ku ew ji bona bertîlê û

gerandina vîlikan destê xwe careke din bide biavêtin.

Weha wê ligel Serekên Kurdan de bi gift û goyînê ve date bidestpêkirin. Wêna ji bona lêbuhurandinê ligel Beşdarên raperînê de û qazancên taybetî ji bona Rêberên wê -Nurî Beg, Ibrahîm Paşa û yên din date bisozkirin. Lêbelê yek peyv der barê daxwazên Milî û başkirina rewşên Cotkaran nehate bipistînkirin. Wênerên Kurdan mercên Serdarîyê datin binayînîkirin. Piştî ku Rêberîya Leşkerî Turkî yarmetî ji xwe re date biwergirtin, wê dest likarxistina pêrabûnên cengê date bikirin. Piştî şerên germ û giran, yên ku wan nêzîka mehekê dane biajotin, hêzên Serdarîyê hatin bibezandin.

Wan li dû xwe de 2 hezar Dîl, 60 Rêjik û 24 Top di nava destên kurdan de datin bihiştin. Herwehajî 12 Balafir hatin bixistin. Van tevan desthilatîyên Turkî bi rengekî pêgîrî ve datin bitirsandin, jibervêjî wê bi lez û bez ve jimara hêzên xwe li heremên dorhila Erartê de tanî 45 hezar Nefer date bibêtirkirin[172].

Di axlêva sala 1930 de hêzên Turkî bi piştgirtina Balafiran ve bi dorlêgirtina Kurdan li tiraşên Çiyayên ser Tuxûbên Îranê-Turkîyê de hatin biserkevtin.

Di vê dema hanê de Kurdên herema Mako (li Îranê de) yên nêzîk ji sînor bi hewara Şûreşgêran ve hatin bigihaştin û wan pişt li hêzên Serdarîyê dane bigirtin. Herwehajî tev li van komên hanê de Kurdên Wanê jî hatin bikirin.

[172] K. August. Le pays de amal Ataturk, Leipzig, 1938, R. 30

Weha bi vî rengî ve jimara Şûreşgêran li heremê de, ya ku serjimara Xelkên wê bi 100 hezar Kes ve dihate bighiştin, bi 10 hezar Zilam ve hate bigihiştin.

Weha berî wê Serdarîya Îranê di gulana sala 1930 bi hêzên Turkî ve pê rê date bidan, ku ew di nava xakê Îranê re piştê li Şûreşgêran de bidin bigirtin. Bi rastî ve yekaneyên hêzan ji vê sûd ji xwe re dane biwergirtin. Wan weha pêwendiyên kurdan datin bibirîn, da ku ew ji birçîbûnan wan bi berdestkirinê ve bidin bineçarîkirin. Di 12 tîrmeha sala 1930 Ecensa Nûçeyên Enedolê evê tê date bibelavkirin:

"Şerên leşkerî beramber bi Serpêçan (Liberrabûyîvanan) ve hatin bidawîkirin û ew hatin binabûdkirin. tevgera Serpêçîyî Kevneperestîyî Diyar, ya ku ew di 10 axlêvê de li ser destên Serpêçên çekdarî de, yên ku ew ji Farisê hatibûn, ya ku ew li herema Zîlanê de hate bivêxistin, bi carekê ve ew hate bitemirandin. Serpêçan hêrîşên xwe bi rengekî bingehî ve beramber nawendîyên dorhêlên: Moqawîs, Beyazîd, Batnots, Artisx û yên din didan birûkirin. Rabûnên Şûreşgêran li pir cihan de, yên ku têde pasewanîya Leşkerî nedihate bidîtin, beramber bi liberxwedana Cotkaran de, yên ku wan liberxwedan bi xwe ve dane birêxistin, hatin bitarûmarkirin Weha bi hîç rengekî ve di mejîyê Serpêçan de ne dihate biderkevtin, ku dê Xelk weha ji bona Rêstika Komarî bi vî rengî ve bêtin bidilsozîkirin. Tevaya pêrabûnên Rêberên Serpêçvanên ji Farisê hatine nehatin biserkevtin. Radanaser ji bona serjêrkirinê, ya ku ew di 5 axlêvê de beramber bi Serpêçan ve hatibû biwergirtin, ew di 10 axlêvê de bi serkevtineke bê hempa ve hate bitackirin. Tevaya giştîyî Serpêçvanan bi nîzîka 1500.

Zilam ve dihatin biderkevtin, tevî ku piranîya wanî mezin ji Farîsê hatibûn"[173].

Ev nûçeya hanê, ya ku pê bîr û bawerîya Giştî hatibû bixwestin, ku ew pê bête bixapandin, bi hîç rengekî ji rengan ve ligel rastîyê de nedihate bilihevkirin; jiber şerên germ û sengîn hêjî tanî mêjuwa 20 gelawêja sala 1930 de li herema Wanê de lidarbûn. Herwehajî pêrejî jimara Şûreşgêran pir bi kêm ve hatine biderxistin. Weha rojnamên Turkî "Cemhoriyet" û "Miliyet" dane bibîrxistin, ku raperîn bi berê xwe ve ji ya Şêx Seîdî sala 1925 de bi mezintir ve dihate biderkevtin. Heger wekû gotina Serîdarîyê bahate biderkevtin, dê Serdarîya Turkî ji bona nabûdkirina 1500 Şûreşgêran bi neçarî dagirtina 45 hezar Serbazî ve nehata bikirin. Herwehajî bêgûmankirina li ser dildarîya Cotkaran de ji bona Rêstika Komarî û peyvkirina "ku wan bi xwe ve Liberxwedan datin birêxistin", ev bi xwe ve bes û bi tenha ve bi dewreke bê ser û pê ve tête biderkevtin. Li ser vêna de banga Cîgerê Giştîyî Wilayetên Rojhilat Ibrahîm Talî Beg (Endamê Partîya Gelê Komarî) tête bimukurandin. Weha wî di banga xwe de Xelkên pênc gundan, yên ku wan alîkarîya "Rêbiran" dane bikirin, bi sizakirina sert ve date bizinharîkirin[174].

Wehajî di dawîya dawî jî de hîç bi rast ve nayête biderkevtin, ku bête bigûmankirin, ku piranîya Şûreşgêran ji Îranê hatibûn. Dorlêgirtina herema Eraratê tevî ne wekhevûna hêzan jî yek salê hate bidirêjkirin. Wehajî raperîn nehate bitemirandin, tanî ku xwarin û teqemenî bi

[173]"Belavoka lidûhev li ser Ragiyandina Rojhilata Navîn" Taşqend, 1930, Jimara 8-9, R. 36

[174]Kanîya pêşî

carekê ve li nik Şûreşgêran de nehate bidawîkirin.

Li gora agehdariyên rojnama "Zarya Vastoka" de, ya ku ew di 20 avdara sala 1931 de hatîye biderkevtin, nekêmtir ji 200 gund û konên Koçerên Kurdan hatine binabûdkirin û herwehajî li ser destên hêzên Turkî de kuştina bi hezaran ve ji Xelkên, yên ku wan dikarîbûn bida bikarkirin, hate bikirin. Weha bi vî rengî ve tevaya gorîyan ligel malan de bi 10-15 hezar Mirov ve hatin bigihiştin.

Li gora Dayînên Encûmena "Xweyîbûna" Kurdî de 660 gund li ser destên Desteyên Komandên Turkî de hatin bikavil û biwêrankirin[175].

Weha vê serkutkirina hovitî ji bona serhildanê tûrebûneke pir tund li Welêt de date bivêxistin, ku wê date bihiştin, dengê wê li nik Civata Netewê Bilind de bête bivegerandin. Weha jimareke pir ji Cîgeran (Nuri-Dîn Paşa Kurdê-Wênerê ji bal Wilayetên Rojhilat de) ji bona hemû rûdanan dane bitawanbarkirin. Yekekî ji wan Cîgeran date bizanîn, di dema ku Belengazên ne agehdarkirî (Nêt li vir Kurdin) jîna xwe dane bipêşkeşkirin, weha Navtêdanên Serekî ji bona serhildanê niha ew bi parêzgarîya Cîgerîyê ve têtin biparêzkirin.

Lêbelê Cîgerê Qonyayê bigotin:
"Nuri-Dîn Paşa! niha ez gotina xwe ji bona te didim biraserkirin. Dem hatîye bisitewandin, da ku tu bête bipeyivandin. Demjimar hatîye bigihaştin, da ku tu buhayê

[175]Kanîya Pêşî, 1931, Jimara 12, R. 14

xwîna rijandî bide bidan. Nuri-Dîn Paşa! Tu ji bona likarxistina vê bizavê û pêkanîna hoyên wê tête bitawanbarkirin, yên ku wan alozî li Welêt de dane bivêxistin"[176].

Weha di 30 gelawêja sala 1930 de Ismet Paşa, yê ku ew Serokê Wizaretê bû, di Peyva xwe de bihatina vekirina Şiva Hesinîyî Sîwasê de date bizanîn:

"Miletê Turk bi tenha xwe ve li vî Welatî de mafeyê daxwaza mafeyên Nijadî û Regezî bide bikirin, di vî warê hanê de mafeyê hîç Regezên din bi daxwazê ve nayête bidîtin[177].

Lêbelê Wezîrê Dadperwerîyê Mehmud Esed Beg hêjîbêtir di peyva xwe de bi diyartir ve dihate biderkevtin, ya ku wî beramberî Bijarvanan li Odîmîşê de date bikirin:

"Em li Turkîyê de têtin bijîyandin, ya ku bi azadîyê ve bêtirî ji her Welatekî li vê Dunyayê de tête biderkevtin. Wênerê we, yê ku ew bi hemû rastî û bîr û bawerîya xwe ve ji we re dide biaxivtin, dê nikarîba cihekî ji vî cihî baştir ji xwe re bidate bidîtin. Jibervêjî ez dilê xwe bi carekê ve ji we re didim bivekirin. Merôvê Turk ew bi Mîrzayê bi tenha xwe ve tête biderkevtin û ji bona vî Welatî ew bi Xwedanê bi tenha ve tête bikirin. Lêbelê Mirovên din, yên ku ew ne ji Nijadê Turkîyî paqij têtin biderkevtin, weha ji bona wan di vî Welatê hanê de bes û bi tenha ve yek mafe tête bidîtin, ku ew jî bi Kole û Bend ve bêtin biderkevtin. Debera vê rastîya hanê Dost û

[176]P. Guentizon. Mustafa Kamal. on l, Orient en Marche 1937, R. 136

[177]"Miliyet", 31. 8. 1930

Dujmin bidin bibihîstin û herwehajî debera Çiyan jî ji bona wê bêtin biagehdarîkirin"[178].

Weha bi vî rengî ve peyvên Wênerên Desteyên Serdarkirî bi hemû diyarî ve Ramyarîya Şovînî beramber bi Kêmanîyên Milî ve bi giştî ve û beramber bi Gelê Kurd ve bi rengekî taybetî ve didin biderxistin. Herwehajî Ragiyandina Turkî ji vî Canê hanê jî nedihate bicudakirin. Weha rojnama "Hakimiyetî Milî" di mêjûwa 10 gelaweja sala 1930 de date binivîsandin:

"Hîç gûman bi serê Kesekî ve nayête bikevtin, ku me mîna van daxwazên hanê (li ser Serxwebûna Kurdistanê de - M. A. Hesretyan) ji bal van Hovên dir de... nala qerfekê dida bidanîn. Miletê me Ferhenga xwe bes û bi tenha ve bi dused gotinê ve dide bisînorkirin... Goşa bi tenha xwe ve ji bona Serpereştîya Xwedmoxtarîya wan li Naverasta Efrîqya de, yanjî di yekekê ji Beyabanîya wê de, ya ku nîvê wê bi Mirovan ve û nîvê dînî wê bi Meymûnan ve tête bineşînkirin, tête bidîtin. Lêbelê Asya, Dergûşa kevintirîn Şahristanîyê bi hîç rengekî ve dawxwazên wisa nikare bide bihilgirtin. Ew kesên, ku Mêrxasîyê ji bona nîyazeke weha di xwe de didin bidîtin, li pênavê Parastina Giştî de divên bêtin bizindanîkirin, bi rastî jî ve wehajî ew têtin biberamberkirin"[179].

Weha bi vî rengê hanê ve rabûn bi ragiyandineke weha tije bi kîn ve li ser Mirovanyê de di Dewletekê de dihate bikirin, ku Wezîrê Dadperwerîya wê beramber bi

---

[178]Kanîya Pêşî, 19. 6. 1930

[179]"Belavoka lidûhev li ser Ragiyandina Rojhilata Navîn", 1932, Jr 13-14, R.73

Bijarvanan ve date bizanîn: "Em li Turkîyê de têtin bijîyandin, ya ku bi azadîyê ve bêtirî ji her Welatekî li vê Dunyayê de têtê biderkevtin".

Li ser ronahîyên li roj de hatine bixuyanîkirin, ne bi dujware ve têtê biliberketin, bê çima Kêmanîyên Regezî û bi taybetî jî ve Kurdan bi hemû karînên xwe ve ji bona Rizgarkirina xwe ji bin destjêrîya Turkî dane bikeftleftkirin.

Di vekirina Rûniştina Civata Netewê Bilind de di mêjûwa 1 çirya paşî de di sala 1930 de Mustefa Kemal di dema raxistina lêvenerîna xwe de li ser Rewşên Wilayetên Rojhilat de date bizanîn, ku Rûdanên, yên ku wan di Rojhilatî Turkîyê de dane birûdan, wan Serxwebûna me didan bitirsandin[180].

Weha bi vî rengî ve Desteyên Serdar li Welêt de li Xebata Gelê Kurd de li pênavê Serbestîyê de nala zordarîyê li ser Serxwebûna Turkîyê de lê didatin bitemaşekirin. Piştî ku bi hovîtî ve raperîna sala 1930 hate binabûdkirin, Serdarîya Turkî li ser pêrabûnên wergirtîyî xweyî taybetî de beramber bi Hilandina Kurdan li ser de hate biçûyîn. Jibervêjî weke ku piştî serhildana sala 1925 de, careke din Serdarî bi Koçkirina Kurd ve bi komel ve ji bona Enedola Naverast hate bipêrabûn, da ku Kurd di nava Beroşa Xelkên Turkên Cihî de bêtin bimeyandin.

Di 5 gulana sala 1930 de ji tevaya Dunyayê re qanûnek hate bizanîn, ku li gora wê de çar heremên Neşînvanîyê li

---

[180]Ataturkum Soyleve ve Demeglerî. Cilt I, Istanbul, 1945, R. 349

Turkîyê de hatin bipêkhatin[181].

Sisê ji wan li Kurdistanê de hatin birêxistin, tevî ku yekek ji wan "jiber hoyên Serûştîyî Tendurûstî, aburî, Ferhengî, Siyasî, Sitratîcî û herwehajî bi armanca parastina Rêstikê" ve divabû bi carekî ve ew bête biçolkirin û ji bona heremeke girtî bête biveguhestin.

Herwehajî du movikan di wê qanûnê de karîn ji bona Desteyên Serdar li Turkîyê de ji bona tewandina Yekitîya Eşîrî bi darê zorê ve, bi pêrabûnên Serpereştîyê û Serbazîyê û hilanîna mafeyên Reweştî ve ji bona Serokên Eşîran bi armanca xurtkirina cihên Desteyên Serdar li heremên Kurd de bi wan ve hate bidan. Li gora movika sêyem de tevaya malên neveguhestî yên Eşîran ji bona Maldarîya Dewletê hatin biveguhertin.

Weha bi vî terzî ve Xelkên Kurd ji Hatinên Jîyana xwe hatin bibêpişk û biparkirin. Movika çarem bi dana erdên sitandî ji bona Derketîyên Turkîyên ji Yunanê ve date biderxistin.

Di dawîya dawî de desthilatîyên Turkî ji bona peqandina Bingehê Abûrîyî Hebûna Eşîran ji alîyekî de û Neşînkirina "Regezên Turkîyî Girawkirî" di heremên Rojhilat de ji alîyê din de didate bikeftileftkirin, ku vî kar û barê hanê li gora bîr û baweriya wan de divabû careke din vêxistina raperîneke din nede bihiştîn.

Movika pêncem mafe ji bona Serpereştîyê bi dûrkirina

[181]L. Rambout, Les Kurdes et le droit, R. 32

tevaya Kesan ve ligel malên wan de bi mehna "lêgûmankirina Sîxuryê" de date bidan.

Lêbelê movikên şeşem û heftem weha didatin bidîtîn, ku divên pêrabûnên weha bêtin biwergirtin, da ku Kêmanîyên Milî zimanê xweyî zikmakî bidin bijibîrkirin û herwehajî Kurdên li Neşînvîya danîştî de bes û bi tenha ve di warên xebitandinê û suxrê de bêtin bikaranîn.

Di dawîya dawî de movika heştem, ya ku ew bi taybetî ve ji bona Bijavtina -Helandin-Kurdan bi hemû diyarî ve hatibû bidanîn, dida bidivakirin, ku Endazîya Kurdan 10 % ji tevaya Xelkên Turk di heremên neşînkirî de neyêtin bibêtirkirin.

Danzanîna qanûna 5 gulana sala 1930 de li Kurdistanê de metirsiyek date bidiyarkirin. Jibervêjî Serdarîyê bi belavkirina derewan li ser vê qanûna hanê de pê hate birabûn, ku ew tanî piştî deh salên din nayête bicihanîn. Lêbelê du sal hêjî nehatibûn biderbaskirin, tanî ku ew qanûna koçkirinê jimara 2510 di mêjuwa 21 axlêva sala 1934 de hate bibiryarkirin. Vê qanûna hanê Derketîyên Turkî ji alîyên Rengê xwe ber bi xwe ve dida bivedan, lêbelê lêvenerandina wê dide bidiyarkirin, ku ew dijî Kêmanîyên Milî û di pêşîya pêşî de dijî Kurdan bi xwe ve dihate biraserkirin.

Weha benda yekem dide biderxistin, ku Serdarî li ser bingehê bernameyên, yên ku ew berê hatibûn biamadekirin, ji bona Wizareta hundurû mafeyê "veguhertina" Cihê Neşînîya Gelê li Welêt de li ser

"Pêwendîyên" Ferhenga Turkî de pê dide bidan[182].

Bi gotineke din ve divabû, ku Serdarî bernameyekê ji bona Bijavtin, Koçkirin û Belavkirina Kêmanîyên Milî bide bilikarxistin û pêrejî Wizareta hundurû ev karê hanê ji bona misogerkirina bi cihanîna wî ve ji bona ser şanên xwe date bihildan. Wisa li gora neqşê de, ya ku ew ji bal Wizareta hundurû de hatibû biamadekirin û ji bal Serdarîyê de hatibû bimisogerkirin, Turkî ji bona sê hereman hatibû biparvekirin (Benda Duwem):

Herema yekem têde Melbendên, yên ku divabûn Xelkên Xwedanê Ferhenga Turkî têde bêtin bicivandin, hatin bidanîn.

Herema duwem heremên cudakirî ji bona belavkirina Koçkirvanan, yên ku ew divabûn di nava Ferhenga Turkî de bêtin bimeyandin, hatibûn bidanîn.

Herema sêyem, ya ku ew "jiber Hoyên Tendurûstî, abûrî, Ferhengî, Siyasî, Serbazî û herwehajî bi armanca parastina Rêstikê ve bi koçkirina ve bi carekê ve hatibû bidaxwazdîkirin û ji bona Neşînîyê û têde livandin hatibû binehiştin, hatibû bidanîn"[183].

Weha piranîya Kurdan di vê herema sêyem de dihatin bijîyandin û di dawîya dawî de peyv jî li ser derkirina wanî bi carekê ve de dihate bikirin.

[182]Destur, Bergê 15, Perçê Duwem, Anqera, 1937, R. 1156

[183]Kanîya pêşî, R. 1156

Li vê derê de em dixwazin bendên qanûna jimara 2510 bidin bianîn, ya ku ew bi rengekî yan yê din ve ji bona Bijavtina Xelkên Kurd li Turkîyê de dihate biraserkirin. Ji bona vê jî perçeyê duwem ji qanûnê hatibû bitirxankirin. Weha ji bona Civata Wizaretê mafeyê careke din ji nû ve belavkirina Xelkên Neşînvan yanjî yên Koçer ji herema sêyem ji bona heremên xweştir "ji bal mercên Jiyanê û tendurûstîyê de" hate bidan (Benda Heştem)[184].

Li gora benda nehem de mafe ji bona Wezîrê hundurû ji bona belavkirina Rewendan, yên ku ew bi Ferhenga Turkî ve ne bi girêdayî ve diahtin biderkevtin, nala Koman li ser bajarên biçûk û gundên Xelkên Turkan de hate bidan. Ligeljî de Wezîrê hundurû dikarîbû wan Kesan, yên ku li wan de ji bal "Sîxurîyê" de dihatin bigumankirin, ji heremên sînorî wan bidin biderkirin, bi serdejî ve wî dikarîbû "Neşînvanên Biyanî, Qereçîyan, Koçeran, yên ku ber bi Ferhenga Turkî ve nedihatin bivekevtin, ji bona derveyî sînorê Milî bide biderkirin"[185].

Lêbelê di benda dehem de ji qanûna 2510, ya ku Merov dikare tevaya wê bi Kurdan ve bide bisipartin, dide bigotin:

> A. Qanûn bi Rewaya Eşîran ve pê nayête birûniştin, heger ku ew jî ji bal Dadgehan yanjî Fermanan yan jî bi her

[184] Kanîya pêşî, R. 1157

[185] Kanîya pêşî, R. 1158

Belgeyekî jî be hatibe bicihkirin. Tevaya desthilatîyên Maqûlan, Axan, Began, Şêxên Eşîran û hemû Encûmenan, yên ku ew ji bona wan li gora her Belgeyekî be jî, yanjî li ser reweşt û rewendan be jî hatibe bidan, têtin bihilanîn.

B. Hemû malên neveguhestî berî derkirina qanûnê, gerjî li ser çi Belgeyekî bin, yanjî Kaxezan bin, yê ku ew jî pê bêtin birûniştin, nala Malên Eşîrê jî bin, jiber ew rûwê wêyî rewaye, ku ew ji bona Maqûlê wê yanjî ji bona Beg, yanjî ji bona Axê yanjî ji bona Şêx hatibin bidan, ew malên hanê ji bona Maldarîya Dewletê têtin biveguhestin. Weha li gora vê qanûnê û bîr û bawerîyên serdarîyê de ev malên hanê li ser Derketîyan de tête bibelavkirin.

C. Wezîrê hundurû li ser biryara Serdarîyê de bibarkirin û belavkirina Maqûlan, Began, Axan û Şêxan ligel Zar û Zîçên wan de ji heremên nîşankirî hate bidesthilatkirin, heger ku Hebûna wan Kesan li heremên Sînorî de metirsîyê ji bona parastinê dide bidaxwazîkirin...[186].

Borcuwaziya Turkî bi pêrabûnên xwe ve ji bona nabûdkirina bidestketinên Serokên

[186]Kanîya Pêşî, R. 1158-1159

Eşîran ne bes tenê pirsiyarîya xweşkirina berzbûna abûrî û zanyarîyî Xebatkêşên Kurdan diser guhên xwe re date biavêtin, herwehajî li ber wan be beramber bi sitemkarîya Karmendan ve nedida bidan, hêjîjivêjî bêtir wêna pirsiyarîya çandinîyê ne li ser berjewendîya Cemaweran de date biçarekirin, lêbelê wê her û her keftileft didate bikirin, ku ew Xelkên Kurd nala bûjenekê ji bona çewisandinê û bijavtina Milî bidin biveguhertin.

Di benda yazdehan de ji qanûnê weha tête biderkevtin:

A. Li ser her Kesê, yê ku zimanê wîyî Zikmakî ne bi Turkî ve tête biderkevtin, nabe, ku ew avanîyan, gundan yanjî taxan bide biavakirin, nabejî, ku ew ji bona Sazmendîyên Destkarîyê û Karkeran bi Endamî ve bête biwergirtin...

B. Bi erk ve li ser Wezîrê hundurû de tête biderkevtin, ku ew bi wergirtina pêrabûnên pêwistî ve li ser bingehê biryarîyên Serdarîyê de li ser pirsiyarîyên Ferhengî, Sipahî, Siyasî û Civakî de bi armanca parastinê ve li ser Rêstikê de beramber bi wan Kesên negirêdayî ve bi Ferhenga Turkî ve, yanjî yên ku ew pêve bi negirêdayî ve têtin biderkevtin, lêbelê ew bi zimanê Turkî nadin bipeyivin, bide biwergirtin. Ji nava komên van pêrabûnên

hanê koçkirina wan Kesan ji bona heremên din, belavkirina wan ji hev û herwehajî ji wan jêsitendina mafeyê neşînvanîyê têtin bidîtin.

C. Bi hîç corekî ve nabe, ku serjimara Koçkirvanan, yên ew li gundên pêşveketî de û li bajaran de têtin bicihkirin, endaza wan ji 10 % ji tevaya Xelkên Melbendên Wilayetê bêtin bibêtirkirin, herwehajî li ser wan de bi carekê ve avakirina taxên bi serênxwe ve têtte biqedexekirin[187].

Herwehajî qanûna jimara 2510 li ser pêrabûnên cudayî din jî de dide biaxivtin, ku mebest jê kêmkirina çûn û hatinên Kêmanîyên Milî û nemaze ya Kurdan bi xwe ve têt biderkevtin.

Tevaya malên neveguhestîyî Kurdên barkirî ji herema sêyem ji bona Maldarîya Dewletê hatin biveguhertin. benda 26 ev karê hanê date biderxistin.

Bi armanca bicîkirina Regezê Turkî li heremên Kurd de Serdarîyê ji bona Hatvanên ji Yunanê ji bona deh salan barkirina wan ji van hereman date biqedexekirin.

Weha di benda 29 de hatîye binivîsandin:
"divê li ser Hatinvanan de... Rêwendan û herwehajî, yên ku ew ji bal Serdarîyê de di herema sêyem de hatine

---

[187]Kanîya pêşî, R. 1159

bicîkirin, demeke ne kêmtir ji deh salan li wan heremên nîşankirî de bêtin bijîyankirin. Ji bona wan neşînî li heremên din de nabe bête bikirin, tanî ku ew destûrê ji Wizareta hundurû nedin biwergirtin"[188].

Lêbelê ji bona Kurdan û Wênerên Kêmanîyên Milîyî din tanî piştî derbasbûna deh salan jî bê destûra Serdarîyê li ser wan de barkirin ji cihên nîşankirî ji wan re ji bona neşînîyê bi carekê ve hatibû biqedexekirin.

Weha lêvenerîna hinan ji bendên qanûna taybetî ji Koçkirinê dide biderxistin, ku Desteyên Serdar li Turkîyê de Ramyarîya Turkkirinê beramber bi Kêmanîyên Milî ve pê dihate birabûn. Tevaya pêrabûnên wan bi carekê ve dihatin biraserkirin, ku careke din Xelkên Kurd li Welêt de ji nuh ve li pênavê xebatê de ji bona serxwebûnê nikaribin bi serxwe ve bêtin birabûn.

Di havîna sala 1934 de piştî hatina Şahê Îranê ji bona Anqera di navbera Dewleta Turkî û Îranê de lihevhatinek li ser "Nehiştina" pirsiyarîya Kurd de hate bigirêdan. Herdu Dewletan ji bona girtina sînorên xwe dane bilihevkirin, da ku "Rêbirên Rêyan" ji bona Îraqê û Surîyê nema bikaribin xwe bidin biavêtin.

Pêrejî di wê demê de bi xwe jî ve Serdarîya Turkî Rêstikeke Jirêderketî li Kurdistanê de date bidanîn. Weha Walîyê Sipahî Ceneral Ebdul-la Doxan desthilatîyên bêtir ji pêwist pê hatin bidan, da ku ew rê liber "Alozîyan" de bi her şêweyekî jî ve bide bigirtin. Xelkên heremên Kurdî û

[188] Kanîya pêşî, R. 1165

herema Botan bi taybetî ve fermana amadebûnê ji bona Barkirinê dane biwergirtin.

Lêbelê piranîya wan barkirina ji Erdê Bav û Kalan dane binayînîkirin û ew bi serê çiyan ve hatin bikevtin.

Weha azardana giştî nala bersivê li ser vê de hate bidestpêkirin. Di gelawêja sala 1934 de Balafiran ji bona pênc rojan herema, ya ku Kurd têde hatibûn bipenabûn, datin bibombebarankirin, da ku Kurd ji wê derê bêtin biderkirin. Bi pêrûniştina Rojnamevanên Biyanî pir ji Kurdan li Xarpûtê de hatin bidarvekirin, da ku "Kurdên bêtir bêdeng kûrtir bidin biremankirin". rojnama Şamê "El-Qebes" di mêjûwa 19 gelawêja sala 1934 de date binivîsandin:

"Peyv li Kurdistanê de, mîna ku hin rojname didin biderxistin, ne li ser Şûreşê de tête bigerandin, lêbelê ew bêtir li ser liberxwedana kurdan de beramber bi desthilatîyên Turkî ve tête bigerandin; jiber desthilatîyên Turkî dixwazin Kurdan ji cihên wan bidin biderkirin û wan ji bona Rojava bidin bikoçkirin"[189].

Di 18 çirya pêşîya sala 1934 de Civata Bilindî Netewe li ser qanûna jimara 2848 de li ser guhertinên hin bendên qanûna Koçkirinê de date bibiryarîkirin[190].

Ev guhertinên hanê têtin biserhevdedan, ku ew zincîrên ji erkan, yên ku ew bi koçkirina Kurdan ve ji Wilayetên

[189] L. Rambout, Les kurdes et le droit, R. 37

[190]Destur, Bergê 17, Anqera, 1936, R. 28-30

Rojhilat ji bona yên Rojava ve têtin bigirêdan, ew ji bona Serpereştîya Wizareta hundurû, Karê Civakî û Tendurûstîyê hate bidan, piştî ku ew bi Serdarîyî ve hatibûn bigirêdan.

Weha bi vî rengê hanê ve qanûna jimara 2848 ji nû ve careke din ramyarîya armanckirî de bi bijavtina - hilandina- Kêmanîyên Milî ve bi darê zorê ve date bibiryarkirin.

Bi başî ve di vî babetê hanê de tête bidîtin, ku em perçeyekî ji gotara "Turkî û pirsiyarîya Milî",bidin bianîn ya ku ew di rojnama "Temps" de di 18 gelawêja sala 1937 de hatiye bibelavkirin. Ew bi xameya Rojnamevanekî Turkî hatîye binivîsandin:

"Hilandina Eşîrên Kurdan hêjî ne hatîye bicihanîn; jiber pirsiyar li ser encamê pirbûna jimara Tawanbaran de hinekî tête bidijwarîkirin... Ji nêzîka du salan Serdarîyê (ya Turkî M. A. Hasretyan) Rêstikek Jirêderketî li Welêt de dayite bidanîn û herwehajî tevaya desthilatîyê di nava Destên Walîyê Sipahî Ceneral Abdu-la Aleb Doxan de daye bicivandin, yê ku ew rêk û pêkxistina parastinê li deverê de bi hemû şêweyekî ve pê hatîye bisipartin. Ji wê çaxê û pêve destikên ragiyandinê hîç nûçe nema dane bibelavkirin. Bêgûman ku pêrabûnên wergirtî bi kêr ve daihatin biderkevtin; jibervêjî ew bi bêdilê Xelkê vê dihatin biderkevtin"[191].

"Bi her awayekî jî ve-Nivîsvanê gotarê dide

[191]Temps, 18.8. 1937

bidawîkirin- tevî ku aramîya di demên 1934-1935 de li ser destên Ceneral Doxan hatiye bikirin, yê ku wî ji alîyekî de Serpereştîya kar û barên Civakî dida bikirin û ji aliyên din de nîşan didan bibilindkirin, da ku ew Dujminan li El-Ezîzê de bide bitirsandin. Weha van kar û barên hanê dest bi berdanan dane bikirinkirin, lêbelê berdanên wan pir nedane bidirêjkirin..."[192].

Di sala 1934 de Serdarîy Turkî bi destpêkirina xweser ji bona sertewandina Eşîrên Dêrsimê bi carekê ve date bibiryarkirin. Di pêşîya pêşî de wêna "bingehekî Êdyolocî" ji bona pêrabûnên Polîsî Serpereştîyê date bidanîn. "Zanistvan" û Rojnamevanên Turkî datin bizanîn, ku Kurdên Dêrsimê bi "Zaza" ve têtin biderkevtin û ew "Turkin, yên ku wan ji mêj ji deşt û çiyan ve dane bibarkirin", tevî ku ew ji Turkên din di pêşvektina xweyî Ferhengî de li paş de hatine bimayîn, lêbelê ew "ji bona xurtkirina pêwendîyên xwe ligel Welêt de ji nû ve careke din pir têtin bidildarîkirin".

Di vî babetê hanê de movikek li ser kêşa "Kurdan" de di Insikilopêdîya Turkî de dide bigotin: "Ku piranîya Kurdên Komara Turkî bi zimanê Turkî ve didin biaxivtin, ew mîna Turkan têtin bijîyandin û em Turk (Desteyên Serdar. M. A. Hesretyan) wan bi Neteweyekî din ve nadin bidanîn, ku ew pê têtin bigirêdan"[193].

Gava pêşîyî Serdarîya Turkî ji bona "bicihanîna

[192]Kanîya pêşî

[193] Hayat Ansiklopedisi,C.7, Istanbul 1932, R. 2966

parastinê" li Dêrsimê de pêkanîna Wilayeteke nuh -Tuncilî- bû. Li ser vê hêzên Turkî derbasî nava Dêrsimê bûn, têde Serbazîgîrî date bizanîn û li ser tevaya heremê de destûra Turkî date bidanîn. Wê bi avaniya dibustanan ve li Dêrsimê de date bidestpêkirin, yên ku wan divabûn bi zanebûna Kurdên "Zaza" ve bihata birabûn, "yên ku wan zimanê Bav û kalên xwe" ligel Ferhenga Turkî de dabûn bijibîrkirin.

Weha bi karanîna peyva "Kurd" nala nîşana Milîbûneke nîşankirî ve hate biqedexekirin. Bes û bi tenha nala ve Navekî giştî dikare bête bikaranîn.

Lêbelê liberxwekirina Cil û Bergên Milî, Sitiranên Gelêrî... Weha bi carekê ve ew hatin biqedexekirin. Di wê çaxê de bi xwe jî ve Serdarîya Turkî, ya ku jêre tête bigotin, Rastkirina Bacan li Dêrsimê de date bidestpêkirin. Jiber Xelkên heremê bigir xûkitî nizanîbûn bê ka çiye; jibervêjî bicihanîna vê "Rastkirina" hanê di rastîya rastê de bi ber barkirina Xelkên Dêrsimê ve bi barên Bacan ve dida biderxistin, yên ku berê wan ew nedidan binaskirin.

Rewşene, ku "Rastkirinê" ne bes tenê Xelkên heremê nedan biçogkirin, lêbelêjî ew nala hoyekî bingehî ji bona serhildana sala 1937 de hate bidîtin. Herwehajî alozîya pêgirî di nava Kurdan de li ser Sitendina Erdên Eşîran de, yên ku ew ji mêj de di rastîya rastê de di nava destên Cotkarên Dêrsimê de dihate bidîtin, û ew ji bona Turkên-Hatî û Derebegên cihî hatin bibidan.

Pêrabûnên xistina bacan ji bona nava Dêrsimê û sitendina erdan ji Eşîran bi Liberxwedana Kurdan ve hatin

biberamberkirin, ku pê Serpereştîya Turkî bi ne cîkirina pîlanên xwe ve bi neçarî ve bi tex û paşvegerandinê ve hate bikirin.

Di sala 1937 de rabûna desthilatîyên Turkî cara duwem bi "Rastkirinê" ve nehate biserkevtin. Vê carê wê bi kuştinê ve date bidestpêkirin. Hin ji Kurdan, yên ku ew beramber bi pirojeyên wê ve hatin birabûn, wê ew di kolanên El-Ezîzê de li Sêpîyê de dane bixistin. Evaya nala çurûska pêşî ji bona serhildana Kurdan hate bidîtin

Weha bi lez û bez ve Dêrsimê xwe di nava virîna agirê serhildanê de date bidîtin. Jimara Şûreşvanan bi 30 hezar kes ve hate bigihaştin. Şûreşvanan li ser Yekaneyên Girdê Turkî de dane bihêrîşkirin. Pir, rê û têlên telifona dane bixerakirin, yên ku Dêrsim bi Cîhana derve re dida bigirêdan.

Serdarîya Turkî bi pêrabûna dagirtina perçeyî ve di cotana sala 1937 de hate bipêrabûn. Wê nêzîka 25 hezar Serbaz li Wilayeta Tuncilî de date biserhevkirin û wê ew nala carên berê bi Balafiran dane bipiştgirtkirin. lêbelê tevî liberxwedana Kurdayî gernasî jî weha serhildan hate bitemirandin û desthilatîyê xweser dest bi zoradrîyê, kuştin û xwînrijandina Xelkên Dêrsimêyî Bêguneh ve date bikirin.

Serheng Alginson di gotara xwe de "Pirsiyarîya kurd" weha daye binivîsandin:

"Qanûna Turkîyî nuh, ya ku ew di rêbenda sala 1937 de nala çûna li ser ramyarîya hilandina Milî de hate bizanîn, metirsîyeke mezin li Dêrsimê de date bikêrkirin. Di vê

herema hanê de, ya ku ew tanî niha tevgerên cudayî raserkirî dijî Serdarîyê hêjî pê nehatibûn bigihiştin, tevî pirbûneke gewre ji Kurdan jî têde têtinn bipeydakirin. Piştî ku Turkan hêzên gewre dane biserhevkirin, di gulana sala 1937 de dijî Serpêçan bi pêrabûnên şerkirinê ve dane bidestpêkirin... Wezîrê hundurû Celal Beg bi Serdarîyê ve date bigihandin, ku ji niha û pêve nema pirsiyarîyeke kurdî tête bidîtin. Wî date bigotin: Bajartî ligel Zordarîyê de dijî Rêbiran hatibû bibetirmekirin (biqelemkirin)...

Rawestandina Mîrkarî tanî niha wisa dihate biderkevtin û Kurd bi Mîrkarî ve li Turkîyê de bi Turkên Çiyayî ve têtin binavkirin"[194].

Li ser têgihiştina "betirmekirina bajartîyê bi darê zorê" rastîyên tên didin biaxivandin:

"Weha nuhtirîn çek hatin bikaranîn û giringtirîn deqên sitratîcî hatin bigirtin. Herwehajî Balafiran roleke pir giring datin bilîstin. Di vê çaxa hanê de hate bizanîn, ku Balafirvana Turkî Sebîhe Nemkecen Diploma Zor Baş ji bona hêjabûna wêna pê hate bidan; jiber wê karên pir baş li Dêrsimê de date bikirin.

Ne bes tenê wê firandinên lêgerandinên bi tirs ve ji bona dîtina cihên veşartîyî Serpêçan (Asîvanan) pê dihate birabûn, lêbelê hêjîbêtir jî wê ew bi agirê rêjînkên xwe ve didan bibarandin...

Di 27 gulana sala 1937 de Leşker li ser cih de hate bizalkirin... Careke din ji nuh ve pilana (Hilandina Milî

[194]International affairs Jr. 1, R. 96-97

-M. A. Hesretyan) sala 1935 de, ya ku ew hatibû bidanîn, tête bicihanîn"[195].

Weha Xwedîyê gotarê di rojnma "Temps" de date binivîsandin. Ev tev bi carekê ve têtin bimukurkirin, ku Destyên Serdar li Turkîyê de di pêrabûnên xwe de ji pilana danînêyî taybetî ji bona hilandina kurdan date bidestpêkirin.

Lêbelê Pêrabûnên Polîsî, yên ku Xelk bi wan ve pê tanî nabûdkirina canê wan dihatin birûkirin, bingehekî serekî ji bona vê Pilana hanê didan bipêkanîn.

Weha rojnama Turkî "Tan" date binîşankirin, "ku Dêrsim -Nawendîya tevgerê- dê bi carekê ve bête biwêrankirin û Xelkên wê dê ji bona heremên din bêtin bibarkirin...

Weha Xelkên Dêrsimê -yên Turk, *Turkên XURÛ* (gewrekirin ji bal min de hahtîye bikirin. M. A. Hesretyan), yên ku ew jiber zor û sitema Têmorleng ji bona Dêrsimê hatin birevandin, niha ew ligel tevaya Gelê Turkî de têtin bihilandin..."[196].

Weha niha ji bona we pêrabûnên wergirtî ji bona tevlêkirina Kurdên Dêrsimê -"*Turkên Xurû* "- ligel tevaya Gelê Turkî de didim bipêşkeşkirin.

---

[195]Temps, 18. 8. 1937

[196]Tan VI 1937

"Sêpîyên Dêrsimê bi Serpêçan ve hatin bixemilandin. Dadkirina bidarvekirinê xweser hatin bicihanîn..."

Piştî tomarkirina van rastîyên hanê Xwedîyê gotarê di "Temps" de dide bidawîkirin:

"bi pirbûn ve tête bidiyarkirin, ku pirsiyarîya Kurd bes û bi tenha ve pirsiyarîyeke bi xwedan serûştîyeke Polîsî ve tête biderkevtin".

Bi armanca nabûdkirina her pêrabûneke kurd di liberxwedana zordarîyê û hilandina Milîyî de bi zorê ve rewşa Jirêderketî di Wilayetên Rojhilat de hate bihiştin û tevaya desthilatîyê di nava destên Serpereştîya Sipahî de hate bimayîn.

Herwehajî pêrejî ji nû ve careke din Serdarîya Turkî dest bi koçkirina Eşîrên Rewendên Kurdên dilsoz ve ji bona Wilayetên Rojava û yên hundurû date bikirinkirin.

Amarên xweser li ser Kurdên Koçkirî ji Wilayetên Rojhilat ji bona yên Rojava de nayên bidîtin. Lêbelê Merov dikare wan ji Tomarkirinên Serjimarên Xelkêyî salên 1935, 1940 û 1945 bide biderxistin, yên ku ev xana hanê li ser bingehên wan de hatîye birêxistin.

Lîsta -2-

Livandina Xelkên Turkî (X):

Wilayet	Xelk		
	1935	1940	1945
El-Ezîzê	256189	190366	198081
Corux	271900	153273	159328
Erzerom	385387	371394	395876
Mûş	143899	73939	82699
Sêrt	127518	146522	133627
Tikîrdax	194252	209888	202666
Tuncilî	-	94639	90446
Wan	143437	112975	127858
Mêrdîn	229921	252505	234457
Diyarbekir	214142	257321	249949
Hekarê	-	36446	35124
Riza	-	172764	171925

(X). Li ser bingehê amarên: Istatistik Yillgi, sala 1951 R. 72- 73 hatîye birêxistin.

Weha serjimarên Xelkên Wilayetên El-Ezîzê, Corux,

Erzeromê, Mûşê û Wanê bes û bi tenha xwe ve ji sala 1935 de tanî sala 1940 nêzîka 298865 Kes hatin bikêmkirin. Weku ku diyare, li Turkîyê de hîç di nava van salên hanê de pêş û bapêş nehatin bidîtin. Bi serdejî ve bêtirbûna Xelkên Welêt bêtir ji 10 % ji sala 1935 de tanî sala 1940 hate bipêkhatin. Weha ev dide biderxistin, ku serjimara Xelkên Wilayetên nîşankirî divabû ew neyên bikêmkirin, lêbelê ew divabûn nêzîka 120 hezar Kes bêtin bibêtirkirin.

Di dawîya dawî de divê em hoyê kêmkirina gotî di serjimara Xelkê de ji bona koçkirina Kurdan ji bal Serdarîya Turkî de bêtir ji 400 hezar Kes ji van Wilayetan ji bona Wilayetên din bidin bivegerandin.

Ramyarîya Desteyên Serdarî Turkî beramber bi Xelkên Kurd ve bi van xêzên bingehîyî ve têtin binîşankirin:

1. Nayînkirina mafeyê Milîyî Kurd nala Miletekî heyî bi serêxwe ve, yanjî nala Komeke Rehîyî ji Turkan cudakirî tête bikirin.

2. Pêrabûna hilandina Kurdan bi darê zorê ve di rêya pêrabûnên polîsî û serpereştîyê de têtе bikirin.

3. Serberjêrkirina Eşîrên Nîvserbixwe ve bi armanca veguhestina Kurdan ji bona mebesta civandina bacan, kolekirinê û yarmetîdan ji bona cengan têtin bikirin.

4. Xebatkirin ji bona veguhestina

Koçeran ji jîyana rêwendîyê ji bona neşîniyê di rêya firotina erdên Kurdên koçkirî de tête bikirin, yên ku ew bi darê ço ve ji bona Wilayetên Rojava têtin biveguhestin.

Ez vê wergerandina kurmancî ji bona Heval û Dostê xweyî hêja Fewzî Esed didim bidiyarîkirin; jiber ku bi saya serê wî ve tevaya karên wergerandinên minî kurmanncî hemû hatine birastkirin. Dr. Cuma